

A KIRÁLYSÁGTÓL A KOMMUNIZMUSIG

ÍRTA
KRISTÓFFY JÓZSEF

BUDAPEST, 1920
A KULTÚRA KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. KIADÁSA
VI. TERÉZ-KÖRÜTS

MINDEN JOG FENT ÁRTVA

Kultúra könyvkiadó és nyomda r.-t. nyomdája, Budapest, V., Visegrádi-u.

ELŐSZÓ

Ez a könyv, amelyet a szíves olvasó most kezébe vesz, tulajdonképen emlékirataim egy részét képezi. A háború két utolsó évének izgató eseményeivel foglalkozik, főleg azon okokkal, melyek a monarchia összeomlására vezettek s természetszerűleg hazánk sorsának alakulására is végzettszerű befolyást gyakoroltak. Az események, melyeket könyvem a szíves olvasó elé tár, szoros összefüggésben tárgyaltnak azon politikai akciókkal, melyek a monarchia szétesésének meggátlása céljából folytak. Ezek közül a könyv főleg azokkal foglalkozik, melyeknek magam is részese voltam s így az adatok, feljegyzések, okmányok, melyekre hivatkozom, teljes hitelességre számíthatnak. A későbbi történetíró feladata lesz eme borzasztó idők eseményeit és rugóit oknyomozólag megállapítani, nekünk, akik ezen időket végig éltük az a kötelességünk, hogy mindent amit tudunk, amit cselekedtünk, hitelesen és adatszzerűen a történetíró számára feljegyezzünk. Mert utódaink csak így nyerhetnek a történelemből igazi okulásokat, csak így kerülhetik el a nemzeti vesze-

delmeket, melyeknek mi — nem egészen hibánkon kívül — sajnos, részesei voltunk. Nem kevésbé fontos oka van annak, hogy emlékirataim ezen részét a többitől elválasztva, már most a nyilvánosság elé bocsájtom. Mi régi politikusok, immár kiöregedtünk a dolgokból s azok intézéséből. Az általános választójog eredménye éppen az, hogy a feltörekvő osztályok friss, tettekre kész emberei veszik át az ügyek vezetését. Ez meg is történt. Ezt hirdettem mindég, ezt tartom ma is helyesnek. Ám a rendkívüli súlyos viszonyok, melyek közt letiport nemzetünk ma él, még a fétrevonultakat és a kiöregedetteket se menti fel azon kötelesség alól, hogy legalább tapasztalataikból nyírt tájékoztatással és tanácsadással szolgálhassanak. Az anyag, melyet könyvem a közelmúlt eseményeiből feldolgozott, annyira összefügg a jövő problematival, annyim belevág a jövő nagy kérdéseibe, hogy ialán némi útmutatást tartalmazhat azok részére, kik hazánk ügyeit, a mai súlyos viszonyok közt intézik. És ha ezt elértem, akkor elértem legfontosabb célomat

Délegyháza, 1920 szeptember hó.

Kristóffy József

A nép és a nemesség folytonos viszályban van egymással, mert a nemesség el akarja nyomni a népet. Ennek folytán vagy a nemesek tesznek meg egyet maguk közül fejedelemnek, vagy a nép választ valakit céljai elérésére. A nép bizalmát könnyebb megtartani, mert csak azt kívánja, hogy az elnyomatás ellen védjék, s ha ezt a nemesek által választott fejedelem teszi, neki még hálásabbak, mert akitől rosszat várnak, attól inkább veszik jóba az emberek a kedvezéseket. Azért jobb a népre támaszkodni, mert az több emberből állván, veszélyesebb az előkelőknél, s nem is változtatható meg, mint amaz. De a fejedelemnek nem lehet senkire számítania, ha ránézve válságos napok következnek csak akkor, ha úgy intézi a dolgokat, hogy alattvalóinak rá állandóan továbbra is szüksége legyen. Számolnia kell az idők változásával. Néha türelemmel, néha támadással lehet célt érni. És bármelyiken érte el, ha az idők és körülmények változtak, elvész, ha ő is nem változik. Legnehezebb új törvények hozása. Mert az emberek hitetlenek, nem bíznak bennük, az újítás védelmezői pedig lanyhák. Csak a ki nek kellő saját hatalma van az újításra, az kezdjen hozzá. Mert a fegyveres próféták győznek, de a fegyvertelenek elpusztulnak.

Macchiavelli : „Il Principe”

I

FERENC FERDINAND ÉS AMONORCHIA

Abban a történelmi „katasztrófában,” mely a monarchiát a háború végkövetkezései által érte, s mely külön-külön Magyarország és Ausztria állami pusztulására is vezetett, e sorok írójának Cassandra mostoha szerepe jutott. Az alábbi közlemények aktaszerűen fogják igazolni, hogy még az utolsó órákban is feleltem a legilletékesebb helyeken szavamat oly kormányzati intézkedések megtétele céljából, melyek e borzasztó kataklizmát elháríthatták volna. De igazolni fogják az akták azt is, hogy a monarchia összeomlása nem annyira emberi tévedések miatt következett be, hanem sokkal inkább a felelős tényezők bűnös és megátalkodott könnyelműsége folytán, melyhez nem egy ponton az egyesek olyfokú hatalmi érdeké és egyéni célja is járult, hogy ezen okok összhatása, csakis katasztrófára verethetett. Mert másképp nem lehet megmagyarázni azt

a végzetes indolenciát és vakságot, melyet a különböző oldalról érkezett, figyelmeztető, tanácsoló és jóakarata javaslatokkal szemben éppen azok tanúsítottak, akiknek két kézzel kellett volna megragadni minden szalmaszólat, mely a monarchia, és ezáltal Magyarország és Ausztria megmentésére is kínálkozott.

Köztudomású, hogy a monarchia összeomlásának eredendő okai régebbi keletűek. Visszavezethetők a 67-iki kiegyezés szervezeti hibáira. Ezen szervezeti hibák a kiegyezés intézményeiben formálisan is bennfoglaltatnak. A kiegyezés egész politikai felülete telve van sűrűlódási pontokkal. A legfontosabb kérdésben, a hadsereg, kérdésében, mindenütt nyitott ajtókkal, kétértelműségekkel és határozatlan dispoziciókkal találkozunk. A gazdasági és kereskedelmi ügyekben éppen úgy, mint a quotánál lépten-nyomon el vannak hintve a viszálykodás magvai. És tényleg alig múlnak el a kiegyezés mézeshelei, rögtön megkezdődnek ezen pontokon a sűrűlódások a két államfél között, melyek kisebb-nagyobb hevességgel több mint négy évtizeden keresztül tartanak, s éppen elegendők voltak arra, hogy a monarchia nagyhatalmi állásának legfőbb biztosítékát, a hadsereget, alapjában megingassák.

A két államfél közötti örökös sűrűlódások átragadtak a monarchia népeire is. A dualisztikus rendszer szelleménél fogva, valamennyi népfaj önállóságra törekedett. Ausztriában a Szlávok támadtak fel a német hegemónia ellen, Magyarországon a románok, tótok, németek és szerbek igyekeztek az uralkodó osztály, politikai és gazdasági szupremáciája alól felszabadulni. És mert idehaza pozitív sikert elérni nem tudtak, az irridentizmus karjaiba vetették magukat. Ezenközben a ma-

gyar függetlenségi párt, támaszkodva a dualizmus hézagaira, elkeseredett küzdelmet folytat a hadsereg ellen, sőt egy kritikus pillanatban csaknem az egész ország egyesül Deák művének megbuktatására. így lett I. Ferenc József uralkodásának alkonyán a dualisztikus rendszer szervezeti hibái és föderalisztikus szelleme folytán a monarchia egy politikai «bellum omnium contra omnes» színterévé és a történelem egykor fel fogja jegyezni, hogy ezen nehéz időkben az összetartó erőt egyedül az agg uralkodó fenkölt személye képviselte...

Ferenc Ferdinánd főherceg, akit nagyszámú hívei még életében a «nagy trónörökös» melléknévvel tisztelték meg, tiszta és világos szemmel ítélte meg a monarchia akkori helyzetét. Nagy akarat lakozott benne, nagystílusú emberi vonásokkal. Meg volt az a ritka tulajdonsága, hogy a kérdéseket a maguk összefüggésében tudta bírálni, s volt bátorsága a monarchia állami életének jelenségeit a maguk mélységeiben felkutatni, s nézetét, meggyőződését ehhez képest irányítani. Nem volt tehát titok előtte az a korhadási processzus, mely a monarchia szervezetében fellépett, s mely éppen azon pilléreket támadta meg, melyeken a habsburgi birodalom egész struktúrája nyugodott.

Szokása szerint, amint a bajt és annak okait megismerte, nyomban munkához látott. Államférfiakból, politikusokból, publicistákból egész táborot szervezett maga körül, akikkel a monarchia restaurációját előkészítette. És fia majd politikai végrendelete a maga egészében a történelem asztalára kerül, az utódok csodálkozással fogják látni, mily részletes gondossággal és körültekintéssel dolgozta ki minden téren politikai terveit. Különös súlyt helyezett arra, hogy a monarchia valamennyi nem-

zete, népfaja és érdekcsoportja képviselve legyen hívéi között. Ezeket egymással összehozta, hogy a divergáló kérések tisztázására alkalmat nyújtson. Az emléke iránt való köteles tisztelet nem engedi meg terveinek részletesebb ismertetését, melyek csak 30 év múlva láthatnak (napvilágot). Annyit azonban el lehet árulni, hogy a monarchia politikai és katonai egységének fentartása mellett, ugg Magyarországon, mint Ausztriában, széles demokratikus alapon, a nemzetiségek teljes eggenjogusítása és az önállóságra megérett népek állami szuverenitása mellett, föderális irányban akarta a roskadozó monarchiát újjászervezni.

Nem igaz, hogy magyargyűlölő volt. Czernin gróf ebbeli közlése nem felel meg a valóságnak. Ellenkezőig, a legmelegebb szeretettel viseltetett a magyar nép iránt, különösen a magyar földművelő nép iránt, melynek fényes katonai erényeit, szívós munkásságát és családi életét mindég rendkívüli megbecsüléssel emlegette és őszinte rokonszenvvel honorálta. Meleg érzések fűzték a magyar arisztokráciához is, kiknek érdekeiről még politikai számvetéseiben sem feledkezett meg. A magyar középosztályt eleinte kevésbé ismerte. Később meggyőződött róla, hogy ezen osztálynak igen jelentékeny, sőt értékesebb része őszinte híve a dinasztia és monarchia hatalmi állásának, s csak ezen osztály kisebb része ostromolja a függetlenség jelszavával a monarchia politikai és katonai egységét, melyet ő a kiegyezés alapelveinek szem előtt tartása mellett mindenáron nemcsak fentartani, hanem uralkodása esetén végleg kiépíteni akart.

Meg kell azonban állapítani, hogy a magyar középosztálynak.....a monarchiát ostromló ezen kisebbik re-

szét ellenségének tekintette. Önként érthetőleg ezeket nem is szerette. De nem is gyűlölte őket, mert Ferenc Ferdinánd sem, gyűlölt, lévén ő ennél sokkal jobb keresztény és erősebb katolikus. Ellenkezőleg, még eltelteiről is azt hitte, hogy alkotásai révén meg fogja őket győzni szándékainak helyességéről, de készen állott a leszámolásra is, mert tranzigáló természet nem volt. Ide zsugorodik Ferenc Ferdinánd magyargyűlölete. Bizonyos oldalról, sajtóban, társaságokban és a fórumon is, tendenciózusan terjesztették ezt az állítólagos magyar gyűlöletet, amely pedig mese volt akkor is és mese ma is, s nem jelentett egyebet, mint politikai eszközt azok kezében, kiknek érdekükben állott a magyar közönség előtt a leendő uralkodót már jóelőre diszkreditálni. Jól tudta ezt a trónörökös s ennek dacára gyakran bosszantotta. Talán alig bántotta valami jobban, mint éppen ez. Többször felhozta s egyszer így szolt:

— Mondja meg otthon, ha mindjárt a nagy nyilvánosság előtt is, hogy galád halzugság az, mintha a magyarokat nem szeretném, vagy éppen gyűlölném. A monarchia mindegyik népe szívemhez van növe, főleg áll ez éppen a magyar népről, melyet dinasztikus hűsége és egyéb jeles tulajdonságai miatt különösebben is kedvelek. Nekem a magyarok közül csak azok ellen van kifogásom, kik a monarchia szétbomlasztásán dolgoznak, ezekkel igenis szembe fogok szállni, nemcsak trón és a monarchia érdekében, hanem a magyar nemzet érdekében is, mert azok az urak nem gondolják meg, hogy amikor a monarchia ellen dolgoznak; ugyanakkor saját hazájuk ellen is dolgoznak. Tudom, hogy nem ezek jellemzik a magyar nemzetet, azt is tudom, hogy

magyar nemzet nagy többsége szilárdan áll a monarchia mellett, de ezeket aztán szeretem is, becsülöm is, s ha egyszer trónra léptem, erről tanúbizonyságot fogok tenni.

Szórul-szóra írhattam le ezen mondását, melyet még aznap feljegyeztem. Világos tehát, hogy Ferenc Ferdinánd tiszta emlékét a ráfogott magyargyűlöletnek még csak árnyéka sem homályosíthatja el. Ezzel szemben áll Czernin gróf közlése. És most felmerül a kérdése hogyan lehet az, hogy két egykorú memoáíró, akik mindketten egyidőben tartoztak a volt trónörökös belső politikai környezetéhez, ennyire ellentmondó adatokat jegyeznek fel a történetírás számára? Sietek ennek is magyarázatát adni. Tény, hogy Czernin gróf eleinte Ferenc Ferdinánd legszűkebb politikai bizalmasai közé tartozott. Később ez megváltozott s a változás ok» nem a trónörökösben, hanem Czernin személyében keresendő. Ugyanis a volt külügyminisztert törtető természete nem egyszer oly cselekvésekre ragadtatta, melyek a trónörökös terveit egyenesen keresztelték. Ezek közül feljegyzem azon esetet, mely az újonclétszám-emelés körüli harcok idején történt. A függetlenségi párt obstrukciójával szemben a későbbi külügyminiszter nem csak hogy a Magyarországra való katonai bemasírozás álláspontjára helyezkedett, hanem ebbeli felfogásának osztrák politikai körökben propagandát is csinált. A Bel vederét valósággal megdöbbsentette Czernin akciója, melyet még a legmegcsontosodottabb osztrák centralisták sem helyeseltek. A trónörökös dr. Turba Gusztáv egyetemi tanárt küldte Czerninhez, hogy tartson neki közjogi előadást terveinek képtelen és lehetetlen voltáról. Dr. Turba aszal tért vissza, hogy nem sikerült

a későbbi külügyminisztert kapacitálnia. Ilyen és hasonló esetek érlelték meg Czernin eltávolítását a Belvedere környékéről. Ami aztán a bukaresti követség révén sikerült is. Ez a magyarázata Czernin vádaskodásának. Mert Czernin nem szokott felejteni. Bukarestben első dolga volt cserbenhagyni Ferenc Ferdinándot és egész politikáját. Ugyanezt a külügyminiszteri székben még jobban megcselekedte. Emlékirataiban pedig egyenesen megrugdosta a már kimúlt oroszánt. Midőn politikai Pál-fordulása bekövetkezett, s ezen csodálkozásunkat fejeztük ki, dr. Gessman Adalbert, a bécsi keresztényszocialisták akkori vezére, így szólott;

— Önök ezen csodálkoznak? Akkor nem ismerik Czernint. Ő Ausztria legnagyobb stréberje...

Visszatérve Ferenc Ferdinándnak a monarchia restaurációját célzó politikai akciójára, megállapítható, hogy a trónörökös már az előkészítő munka során súlyos akadályokra bukkant. Az agg császár és király csökönyösen utasította vissza minden alkalommal reformokat kezdő lépéseit. A család is ellene volt, a vezető államférfiak pedig terveit egyenesen veszélyesnek tartották. Ez sokszor elkedvetlenítette, de azért nem tágított. És hogg mennyire nem a saját személyes érdeke, hanem a monarchia és a benne élő népek féltett jövője vezette számításaiban, bizonyítja az, hogy mikor a rossz sejtelmek már gyötörni kezdték, 1912. május havában magához rendelt, s beavatott azon egység részleteibe melyet halála esetére öccsével, Károly főherceggel, a későbbi királlyal kötött. Ezen okmányba foglalt egység lényege az volt, hogy Ferenc Ferdinánd biztosított! öccsét, saját gyermekeivel szemben, trónöröklési jogai írák tiszteletben tartásáról, viszont Károly főherceg, ak-

kor még praesumtiv trónörökös, kötelezte magát; ha nagybátyja még trónralépte előtt halálozna el s ő hamarabb jutna trónra, ez esetben az uralkodóháznak, a monarchiának és a hadseregnek időközben elsikkadt jogait és javait visszaszerzi és nagybátyja politikai programját végrehajtja. Ugyanakkor megfogadtatta velem, hogy ha ezen eset bekövetkeznék, s a dolgok szükségessé tennék, hivatkozással a létrejött egyességre öccsénél jelentkezni fogok.

Később még néhány bizalmasát beavatta ezen titkokba. De senki közülünk nem gondolt komolyan a szörnyű eshetőség bekövetkezésére. Mindegyikünk azt hitte, hogy sötétenlátó, s az akkori időkben különösen nyomott hangulata, s érzékeny lelkülete készítette ezen szokatlan lépésre. Am a szerajevói véres tragédia neki adott igazat. Egyszer azt mondta: «A Habsburgoknak az a bajuk, hogy egy sem esett el közülük a harctéren.» Saját szavai teljesültek be rajta. Vele a Habsburg-ház legnemesebb és legképeesebb sarja szállott sírjába. De azt már igazán senki sem hitte, hogy halála egyúttal a monarchia halálát is jelenti, annál kevésbbé, mert az új aera, a háborús sikerek jegyében biztató látszattal indult meg. Az agg király elhunytá után mindenki Ferenc Ferdinánd programjának megvalósítását várta. Am úgy Ausztriában, mint Magyarországon az új kormányok kinevezése nem valami biztató előjelet nyújtott. Csak Czernin külügyminisztersége keltett eleinte valamelyes reményt, kiről tudva volt, hogy a «nagy trónörökös» környezetéhez tartozott. Hamarosan kiderült azonban, hogy Czernin is sietett megalkudni a régi hatalmasságokkal és sokkal inkább, mint összes elődei, az olygarchia karjaiba vetette magát. Ezzel a kocka el volt vetve. A régi vég-

zetes kurzus, szinte újraéledve vitte a háborús hullámkokon a monarchia hajóját a sülyedés felé.

Ekkor már tisztán állott előttem, hogy a megboldogult trónörökösnek tett fogadalmam rövidesen esedékesé válik. Közben a háború kilátásai is bizonytalanokká lettek. A lengyeleknek beígért personal unió pedig a csehek és délszlávok különválási mozgalmára vezetett. Szóval a monarchia bomlási processzusa megindult. Éreztem, hogy immár cselekedni kell. 1917. tavaszán Bécsbe utaztam, s jelentkeztem Berchtold Lipót gróf volt külügyminiszternél, ki akkor a főudvarmesteri állást töltötte be. Berchtold grófhhoz régebbi ismeretség fűzött, mindig tisztelői közé tartoztam, nemcsak ritka diplomáciai tudása és képessége miatt, hanem főleg azért, mert magas állásaiban sohasem a saját pozíciójának féltett érdeke, hanem mindig a monarchia nagy céljai és érdekei vezették és irányították. Bizonyára neki is voltak tévedései, de hiszen tévedni emberi dolog. Emellett a gyors kezdeményezés sem tartozott jellemvonásai közé. Egy azonban bizonyos, hogy politikai és diplomáciai akcióinál jóhiszeműsége és jószándéka kétségen felül állott. Ferenc Ferdinánd egyszer így jellemezte:

— Berchtold zseniális diplomata, kár, hogy indolens. Nem volna meglepve, ha egyszer arra ébredne fel, hogy a monarchia egyszerűen elsülyedt.

Berchtold gróf oly előzékeny volt, hogy ő maga keresett fel az Imperial-szállóban. Több mint két órai politikai beszélgetést folytattunk egymással. Előadásom vezérmotívuma az volt, hogy a fenálló kormányzati rendszer, a háborús viszonyok közt, a monarchia szétetését fogja eredményezni. A lengyel personal unio

proklamálását különösen nagy politikai hibának tartottam, nemcsak Galícia elvesztése miatt, hanem főleg azért, mert ezen hibás politika a monarchia többi államainak Ausztriától való elszakadására, s a habsburgi birodalom teljes felbomlására fog vezetni. Figyelmeztettem Berchtoldot Andrassy cikkére, ki az egyetlen aktív államférfi volt, ki akkoriban a bécsi Pressében *ezen* veszélyre rámutatott. A cseh kérdésben, mely akkor már fejlődőben volt, az apró koncessiók politikáját nem helyesletem. A rend helyreállítására momentán érelyes rendszabályokat sürgettem, de annak világos és őszinte kijelentése mellett, hogy a háború befejeztével, a cseh államjognak a monarchia keretében való érvényesülése ellen, többé akadály gördíttetni nem fog. A délszlávok még csak akkor kezdtek mozgolódni. Figyelmeztettem Berchtoldot, hogy fel kell hagyni a szerbekkel való paklizással, melyet főleg magyar részről propagáltak. Azt ajánlottam, hogy a délszláv ügyet a katolikus horvátokkal és szlovénekkal, kik őszinte hívei a dinasztíának, kell megoldani, s már most nem szabad elzárkózni egy délszláv autonómia gondolatától. Ez volt a terve Ferenc Ferdinándnak is. A magyar kérdésben az általános választójog azonnali behozatalát, s ezzel egyíctéjüleg a nemzetiségi törvény végrehajtását javasoltam. E célból új kormány kinevezését és a parlament felosztatását sürgettem. Hosszasan fejtettem ki azt, hogy mily veszélyek származhatnak abból, ha az általános választójog életbeléptetése Magyarországon a függetlenségi párt antidinasztikus csoportjának kezébe kerül. Úgy járunk mint 1848-ban. A reformok kezdeményezőjének, az ízig-vérig dinasztikus Széchenyinek kezéből kicsavarták a mozgalom vezetését, s a jobbágyok felszabadí-

tásának ügye Kossuthék kezébe került. Nekik lett hálás a magyar nép, melyet aztán könnyen lehetett forradalomba és a trónvesztés kimondásába belevinni! Nyomatékosan figyelmeztettem Berchtold grófot, hogy az általános választójog a magyar nép második felszabadítását jelenti, a király tehát világért se adja ki kezéből a választójog ügyét, mely ha felülről tesz életbeléptetve, a magyar népet hálás érzéseivel szemben — bármiként végződjék is a háború, — nem fog lehetni forradalomba vinni. Am ha az általános választójog az antidinasztikus elemek kezébe kerül, féltő, hogy a 48-iki eset megismétlődik, mert a történelem nem szokott új nyomokon járni.

Berchtold gróf erre skeptikusan mosolygott s ezt válaszolta:

— Alig hiszem, hogy Magyarországon antidinasztikus elemek legyenek. Különbén mindent el fogok mondani a királynak.

Egyébként a magyar választójog és a dinasztikus érdekek közt fennálló ezen relációt többször kifejtettem politikai körökben. Többek közt Windischgrätz Lajos herceg és Szapáry László gróf előtt is, ez utóbbiak szép-utcai lakásán, még a háború előtt. A kiét arisztokrata nagy figyelemmel hallgatta szavaimat, s mindenben helyeselték felfogásomat. A herceget akkor latiam élelemben először és utoljára. De a döntő órákban, midőn a királynak legbizalmasabb tanácsadója volt, sokszor gondoltam reá: vajjon eszébe jutnak-e szavaim, melyeket akkoriban annyira helyeselt? Államférfíúi gondoljai között bizonyára megfeledkezett azon relációról, mely a választójog ügye és a dinasztikus érdek között fennállott. De szabad-e felelős államférfinak sorsdöntő kér-

désekről megfeledkezni? Mert Károly királyra nézve a magyar trón kérdése ezen a ponton dőlt el. Ha a magyar nép s vele a szervezett munkásság Károly király kezéből idejében megkapja az általános választójogot, s ha nem sikerül azt a destruktív, antidinasztikus elemeknek a maguk részére kisajátítani, — Magyarországon sohasem lett volna forradalom. Minden másképp történt volna. Károly király is ülhetne ma az Árpádok trónján...

Nem lehet megállapítani, vajjon Berchtold gróf-fali beszélgetésem, vagy talán más információk "és körülmények közrehatása idézte-e elő: tény azonban, hogy a király figyelme a magyar választójog ügye felé fordult. Az Esterházy-kormány kinevezése és a parlament együtt tartása azonban oly szerencsétlen kiindulást képeztek ez irányban, hogy a választójog megoldásának sikertelensége ezen körülmények folytán, már előre biztosítva volt. Hiszen még a «sarki hordár» is tudta, hogy a régi parlamenttel az általános titkos választójogot megcsinálni nem lehet. Ekkoriban vettem föl a sajtóban a választójog megoldására a népszavazás eszméjét. Bolondgombának minősítették. Bezzeg a felfogás azóta ebben a kérdésben is alaposan megváltozott. A népszavazás eszméje azóta egyetlen mentsvára lett a magyar nemzetnek!

Az Esterházy-kormány választójogi akciója, mint előrelátható volt, teljesen zátonyra: jutott. Egyébként is minden a régiben maradt, azzal a különbséggel, hogy külpolitikánk még jobban a németek járszalagjára került. Közben a háború kilátásai is mindinkább megromlottak. Ausztriában a csehek és délszlávok már nyíltan az ellenséggel tartottak, sőt már a mi nemzetiségünk is

kifelé kacsintgattak. Mindezekkel szemben, zűrzavar és kapkodás jellemezte a felsőbb köröket. A végzetes politikai kurzus pedig, mely a monarchia hajóját szemmel láthatólag sülyedés felé vitte, szinte kedélyesen tovább folytatódott. Újabb kísérletet tettem. Hosszabb előterjesztéssel járultam az uralkodó elé, melyben rámutattam azon veszélyekre, melyek trónját, házát, családját, a monarchiát és országait fenyegetik. A memorandumban megjelöltem azon kormányzati intézkedéseket, melyeket nagybátyjának Ferenc Ferdinánd főhercegnek programjából, a monarchia megmentése végett már most megvalósítani kell. Csak a lényegesebb kormányzati intézkedéseket és reformokat kívánom kivonatossan feljegyezni, melyek még ha akkor meghallgatásra találnak, a monarchia és benne Magyarország, aligha jutottak volna a pusztulás sorsára.

II

JAVASLAT A MONARCHIA ÚJJÁSZERVEZÉSÉRE

A memorandum a háború tanulságaiból indult ki. Ezek közül a legfontosabb az, hogy az ántánt politikai és katonai koncepcióját Ausztria-Magyarország felosztása képezi, melyet egyrészt katonai erejével, másrészt a monarchiában élő népek politikai elégedetlenségének kihasználásával akar elérni. Világos tehát, hogy a monarchia létkérdése, mint megoldandó probléma előttünk áll, s elérkezett a történelmi pillanat, hogy ezen kérdésnek, tekintet nélkül a háború kimenetelére, már most bátran szemébe nézzünk. A monarchia létkérdése szempontjából politikai körökben divergáló nézetek keringenek. Egy részük azt tartja: «hogy minden úgy van jól, ahogy eddig volt.» Am ha akár a Lajthán innen, akár a Lajthán túl szemügyre vesszük azokat, akik ezt a felfogást hangoztatják, nyomban tisztába jövünk, hogy ezen emberek épen azon pártokhoz és csoportok-

hoz tartoznak, melyek eddig is a monarchia szétbomlásztásának aknamunkáját végezték, s ennél fogva az eddigi állapot változatlan fentartását csak azért óhajtják, hogy a habsburgi birodalom összeomlása régtől fogva táplált elszakadási tervük és politikájuk sikerét meghozza. A laikusok és kényelemszeretők ezt mondják

— Az osztrák-magyar monarchia a háború tanulságai szerint többé egymagában nem állhat fenn. Nincs más megoldás, minthogy egyesülni kell politikailag, katonailag és gazdaságilag Németországgal, s ha ez az egyesülés még a német «(Bund)» kötelékébe is vezetne, akkor is jobban jár a monarchia, mintha a szlávok hatalma alá kerülne.

Am a monarchia igazi hívei másképp gondolkoznak. Ezek azt mondják:

— Tény, hogy a monarchia nagyhatalmi állása belső okok folytán megrendült. Am ebből nem az következik, hogy most már a monarchiát a fegyvertárnak oly mértékben kiszolgáltassuk, hogy az osztrák császár és magyar király az új kötelékben csak a «Bundesfürst» szerepét játssza. Ellenkezőleg, a világháború vaslogikája éppen azon feladat elé állít bennünket, hogy okulva a múlt tanulságain, komoly elhatározással és erélyes kézzel fogjunk hozzá egyrészt a belső bajok és elégedetlenségek kiirtásához, másrészt oly időszerű reformok életbeléptetéséhez, melyek a monarchia regenerálására, nagyhatalmi állásának helyreállítására és politikai önállóságának biztosítására már most alkalmasnak mutatkoznak.

Hogy e három álláspont közül melyik képezi a dinasztia és monarchia érdekét, nem szükséges bőveb-

ben indokolni. Aki a népek mai gyilkos versenyében a dunai monarchiát megmenteni és fentartani akarja, annak fentartás nélkül kell csatlakozni azon állásponthoz, melynek lényegét a megfelelő reformok gyors alkalmazása mellett, a monarchia elégedetlen népeinek megnyugtatótatása és a belső konszolidáció helyreállítása képezi.

A fentebbieken kívül — folytatta a memorandum — van még egy tekintélyes tábor, mely a német szövetség kimélyítése révén létesítendő középeurópai blokkot tartja a monarchia megváltó eszméjének. De állandóan kongruensek maradnak-e a monarchia és Németország, politikai és gazdasági érdekei? Még ennél is fontosabb a kérdésnek azon oldala, mely a monarchia mai dualisztikus helyzetével van kapcsolatban. Hiszen a dualisztikus gépezetnek eddig is a legerősebb teherpróbákat kellett kiállania. Elfogja-e bírni ez a gépezet, a középeurópai katonai konvenció és vámunió sokkal nagyobb teherpróbáját? A memorandum megállapította, hogy azon esetre, ha az eddig is hiányosan működő dualisztikus rendszer gépezetét a középeurópai szövetség ügyeivel is megterheljük, úgy járunk, mint az a gépész, aki a különben is rosszul működő gépet még nagyobb munkaterheléssel akarja járatni, aminek rendszerint az a vége, hogy a gép felmondja a szolgálatot. Világos tehát, hogy a középeurópai blokkot a monarchia egyedüli megváltó eszméjének tekinteni nem lehet, sőt ha létrejönne is ilyen szövetség, az csak akkor válhatik hasznossá a monarchiára, lia ennek keretében elég erős lesz szövetséges társaival szemben nemcsak politikai súlyát és függetlenségét megőrizni, hanem netáni differenciák esetén saját érdekeit is megvédelmezni.

Az igazságot tehát azok közelítik meg, akik a

kérdés súlypontját a monarchia belső viszonyainak regenerálásában keresik. Ha sikerül kiirtani a monarchia szervezetéből a mérges anyagokat, ha sikerül a dualisztikus rendszer hiányait és bajait orvosolni, ha sikerül végül a belső elégedetlenség megszüntetése mellett a monarchiát oly kép átszervezni, hogy a benne élő összes népek jólétük és fejlődésük garanciáit itt megtalálják, s ennek folytán a nagyhatalmi állás helyreállításának és újraépítésének terheit önként és szívesen vállalják: ez esetben akár létrejön a középeurópai blokk, akár hajótörést szenved, a habsburgi birodalom mindkét esetben nyugodtan nézhet a jövő fejleményei elé, mert akár a blokkon kívül, akár a blokkon belül, elég «erős lesz saját érdekeit megvédelmezni.

Különben is, — mondja a memorandum, — most nem a blokk, nem az eljövendő politikai szövetség a fontos, hanem az: hogy a monarchia a háború komplikációiból teljes integritása mellett mielőbb kivergődjék. Ennek pedig legfontosabb előfeltétele, a benne élő és kifelé gravitáló népek elégedetlenségének még a háború befejezése előtt való megszüntetése. Ehhez pedig az első lépést a dualizmus hiányos szervezetének megjavítása képezi, mert az irredentizmus szülőoka épen ezen "körülményben rejlik. Nem áll az, hogy a dualizmus a háborús tűzpróbát kiállotta. Ellenkezőleg, a régi Habsburg-birodalom állotta meg ismét helyét, a dualizmus dacára. A dualizmus nem háborús koncepció, hanem ex asse békeintézmény. Arra lett teremtve, hogy a békés fejlődés eszközeivel a benne élő népek jólétét és megelégedését biztosítsa, másrészt a nagyhatalmi állást kifelé fentartsa. Am a béke évtizedeinek tapasztalatai beigazolták, hogy a dualizmus ezen kettős feladatát, hiányos

szervezete folytán, nem csak hogy megoldani nem tudta, hanem ellenkezőleg a monarchiát egy politikai «bellum omnium contra omnes» színterévé tette, mely végeredményben a nagyhatalmi állás tnegrendülésére is vezetett. A kiegyezési törvény ugyanis az önálló két államfélből egy harmadik politikai és hatalmi egységet kreált, — magát a monarchiát. Am ez a harmadik hatalmi egység, oly születési hibákkal és hiányokkal lett életre hiva, melyek nemcsak normális funkcionálását, hanem tartós fenállását is bizonytalanná tették. Ezek a szervezeti hibák szinte intézményesen foglaltatnak a kiegyezési törvényben. Az egész komplexum tele van mesterséges súrlódási pontokkal. A két államfél között ennek folytán keletkezett torzsalkodás áterjedt a monarchiában élő népekre. A dualisztikus rendszer föderális szelleme nyomán valamennyi népfaj önállóságra törekszik, nyíltan le akarják rázni a fenálló hegemoniákat, s hogy céljukat elérhessék, ádáz harcokat folytatnak a közös berendezések, főleg a hadsereg ellen, sőt nem egy ponton az irredentizmus karjaiba vetik magukat. És itt jut összefüggésbe a népek elégedetlensége, a nagyhatalmi állás kérdésével. A monarchiának pedig tehetetlen kézzel kellett végig nézni, mint bénítják meg párt és faji manőverek hadseregének erejét, mint zsisbasztják el külpolitikai akcióinak hatályosságát, mert a dualisztikus rendszer semmiféle törvényes fegyvert nem adott kezébe ezen manővereknek ellensúlyozására, miután a monarchikus szükségletek feletti döntés, a parlamentek hatáskörébe tartozott. Úgy állt ott ezen tumultusokban a monarchia, mint egy ember, akinek nincs lába, hogy járhasson, nincs keze, hogy védekezhessen, öt magát a bölcsek újra megformálták, megteremtették, de

azon természetes jogától, hogy életszükségleteiről gondoskodhassék, megfosztották. És ezen a ponton feneklett meg a dualisztikus rendszer.

Ámde mindezekből — írja tovább a memorandum — nem az következik, hogy a dualizmus épületét, mint hasznavethetlent most mar leromboljuk. A jó gazda sem dönti mindjárt romba épületét, ha az időjárás megrongálta, hanem gondos revízió alá veszi az épület szilárdságát, s ha alapfalait elég erősnek találta, megfelelő javításokkal igyekszik épületét továbbra is használhatóvá tenni. Ez áll a dualizmus épületére is. És itt lép előtérbe azon izgató politikai probléma: hogy miként lehet a dualisztikus állami szervezet keletének fentartása, esetleg kibővítése mellett, tehát mélyreható megrázkódtatások nélkül, a szükségessé vált belső reformokat gyors megoldásra juttatni, s ezáltal nemcsak a kifelé gravitáló népeket még a háború befejezte, előtt megbékíteni és a monarchia részére ismét megnyerni, hanem egyúttal a nagyhatalmi állást is helyreállítani?

A memorandum ezen kérdésre a Ferenc Ferdinánd-féle politikai iskola felfogásával felelt. Ezen felfogás szerint a dualizmus sarkalatos szervezeti hibája abban rejlik, hogy egész népfajok és nemzetek, melyek alkotmányos önállóságra már régen érettek, a monarchia egyenjogú intézéséből kizárva vannak. Ezért mentek irredentizmusba, ezért keresik az ellenség kegyét és szövetségét. Az első feladat tehát a monarchia elégedetlen népeinek és nemzeteinek ebbeli vágyait és méltányos kívánságait kielégíteni, és megfelelő garanciákkal biztosítani. A dualizmus lényegében különben is föderális intézmény. Az első lépés volt a föderalizmus útján, Ezen

az úton kell tovább haladni. És ha arról van szó, hogy a monarchia integritását és fenállását megmentsük, akkor e téren nem szabad visszariadni a második és ha kell, a harmadik lépéstől se. A dualizmusnak bizonyára vannak egyéb hibái is. Ezeken változtatni, javítani, a békes idők feladata lesz. Éppen úgy a jövőendő agendái közé fog tartozni egy oly közös állami szerv létesítése, mely az újjászületett föderális monarchiát befelé összepántolja, kifelé pedig politikailag és katonailag egységesen képviseli.

Mielőtt a memorandumot tovább ismertetném, már most melegében le akarok egy kérdéssel számolni, melyet a 67-iki kiegyezés dogmatikus hívei fognak hozzám intézni. Tudom, hogy Deák nagy műve a magyar politikában oly közjogi szakramentumot képezett, hogy annak még csak érintése is, a hazaárulás gyanújával járt. A kiegyezés művének ezt a bálvány szerű im adását azon példátlan gazdasági felvirágzás idézte elő, mely 67 után az országot a kultúrállamok sorába emelte. Hozzájárult még a kiegyezés népszerűségéhez az is, hogy nem csak tért nyitott a monarchiában a magyar politika érvényesülésére, hanem főleg az utóbbi időkben, a magyar befolyást az egész vonalon döntő súlyra emelte. Hogy a kiegyezés műve mennyire gyökeret vert a magyar nemzet nagy többségének politikai felfogásában, bizonyítja azon körülmény, hogy midőn a függetlenségi párt többségbe került, még ez sem merte Deák alkotását megbolygatni, holott addig folyton ostromolta, sőt többségét is éppen a közös hadsereg ellen intézett támadással szerezte meg. Csak természetes tehát, hogy minden magyar ember görcsösen ragaszkodott a 67-iki alkotáshoz, mely speciálisan a magyarság rohamos fejlődéséhez vezetett.

désének, továbbá minden magyar család jólétének megteremtője és hordozója gyanánt mutatkozott. És ennek dacára, — fogják a kiegyezés dogmatikus hívei mondani, — akadt magyar politikus, ki ezen nagyszerű közjogi alkotás revízióját és átalakítását sürgette az uralkodó előtt, oly időkben, midőn a magyar nemzet hagyományos hűséggel és példátlan vitézséggel sorakozott a trón és a birodalom védelmére.

Nem tagadom, sőt nyíltan bevallom, hogy ezt megcselekedtem. Bizonyára nem fájó érzés nélkül és nem rövid töprengések után. Ámde nem volt más választás. Ugyanis a háború egyik legnagyobb tanulsága éppen az volt, hogy a dualizmus nem háborús intézmény, hanem csakis békeintézmény. Arra lett koncipiálva és teremtve, hogy a Békés fejlődés eszközeivel a nagyhatalmi állást fentartsa és biztosítsa. Ámde még ezt a feladatát sem tudta megoldani, mert a béke évtizedeinek tapasztalatai szerint, igaz ugyan, hogy a hegemoniákat gyakorló nemzeteket nem várt felvirágzáshoz juttatta, de ezzel szemben a monarchiában élő többi népeket és népfajokat az irredentizmus karjaiba kergette, s ezáltal a nagyhatalmi állás stabilitását megingatta. A háborús viszonyok beálltával, ebben az irredentizmusban rejlett a katasztrófa magja. Eleinte úgy látszott, hogy a monarchia nemzetiségei ki fogják állani a tűzpróbát. Ámde a győzelmi kilátások megcsappanása és az ántánt nemzetiségi propagandája megadták a lökést a dualizmus bukásához. A cseh és délszláv különválási mozgalom vezetői csakhamar az ántánt államférfiainak előszobáiban settenkedtek. Csak a vak nem látta, hogy az ellenség két kézzel fog kapni a monarchia meggyöngítésére szolgáló irredenta ajánlatok után. A dualizmus megmentésé-

ről akkor már szó nem lehetett, a monarchia megmentése, jövője és existenciája forgott már akkor kockán. A viszonyok ereje a monarchiára nézve feltette az élet vagy halál nagy kérdését. A nemzetiségek rögtönös kielégítése az életet, az eseményektől való további elzárkózás, a halált jelentette.

És ezen alternatíva, mint sötét vészjósló felhő tornyosult Magyarország fölé is. Ferenc Ferdinánd trónörökös életében gyakran volt alkalmam a magyarországi nemzetiségek vezéreivel a monarchia jövőjéről eszmecseréket folytatni. Mindég és minden alkalommal a monarchia megerősítését, újjászületését és a nagyhatalmi állás biztosítását sürgették. De nem felejtették el hozzá tenni azt is, hogy azon esetre, ha az e tárgyban szükséges intézkedések elmaradnának, s ennek folytán a monarchia a szétesés állapotába jutna: ők maguk is ki fognak válni a magyar királyság kötelékéből és szomszédos fajokonaihoz csatlakoznak. Nyíltan kijelentették, még a trónörökös előtt is, hogy csak addig maradnak Szent István koronájának alattvalói, míg a habsburgi birodalom fenáll, s Magyarország is a monarchia alkotó részét képezi. A békés időkben ez üres fenyegetésnek látszott. Maga a trónörökös sem tartotta túlságosan komolynak, bár a tót és román nemzetiségi vezéreknek tett ígéretei ide vezethetők vissza. Tény azonban, hogy a monarchiának a háborús viszonyok, továbbá a cseh és délszláv különválási mozgalmak folytán beállott válságos helyzete, végül Wilson ismert doktrínája, mely a kisebbségeknek az új csatlakozásokra szabad kezét adott a magyarországi nemzetiségeknek fenntartott álláspontját a véres komolyság stádiumába juttatta.

Aki tehát a dolgokat mélyebben ismerte, s azokat a maguk összefüggésében bírálta, az előtt nem lehetett kétséges, hogy a monarchia összeomlása Magyarország ezeréves államiságát is veszéllyel fenyegette. Előtem legalább tisztán állott — sajnos, az események nekem adtak igazát — hogy a monarchia bukása Magyarország bukását is maga után fogja vonni, mert ez esetben tót és román nemzetiségeink tőlünk elszakadnak, s az ellenség védelme alatt szomszédos fajrokonaikhoz csatlakoznak. Ez volt a punctum sáliens. Azok részéről tehát, akik ezt már akkor tudták, egyetlen helyes és becsületes magyar politika a monarchia megmentése volt. És pedig mindenáron. Még a dualizmus árán is. Mert a cseh és délszláv aspirációknak, főképpen pedig annak, hogy a csehek és délszlávok a monarchia keretében megmaradjanak, s ennek folytán az összeomlás elkerülhető legyem ékkor már ez volt az ára. Itt már nem lehetett tovább okoskodni. Aki Magyarországot megmenteni akarta, annak a monarchia megmentését is akarnia kellett. Ez volt az oka, hogy az uralkodó előtt már akkor a 67-iki kiegyezés revízióját és átalakítását sürgettem. Úgy tudom, hogy ebben még az osztrák államférfiakat is megelőztem. Mint jó magyarnak és hazafinak kellett ezt cselekednem...

III

MAGYAR REFORMOK A MONARCHIA MEGMENTÉSÉRE

Visszatérve a memorandumra, a magyar belpolitika terén támadható veszélyek megelőzése céljából előterjesztésem egy törvényjavaslat-tervezetet tartalmazott, az általános, titkos választójog életbeléptetéséről, a közigazgatásállamosításáról, a földbirtokreform megoldásáról és a nemzetiségi törvény végrehajtásáról. Ezen törvényjavaslat szerint minden férfi, ki huszonegyedik (21) évét betöltötte, továbbá írni és olvasni tud, választójogot nyert volna. Teljesen ugyanazon alapelvek szerint jártam el, melyek 1905-iki javaslatomból ismertek. Csak a korhatárt szállítottam le 24 évről 21 évre, részben a háború konzekvenciái, részben a régi választójogi törvény analógiája miatt. Ragaszkodtam azonban most is az írni-olvasni tudás feltételéhez, mint azon egydéli kultur-cenzushoz, mely az ország ügyeinek vezetése körül az értelmiség túlsúlyát biztosította

volna. A nők választójogát mint időelőttit ezúttal is elfelejtettem. Éppen úgy a «hősi» választójogot. Látható ebből, hogy sem a háború következményei, sem a forradalom itt-ott már jelentkező előszelei nem voltak képesek megingatni azon régi meggyőződésemben, hogy az állami közügyek intézésére a kellő iskolázottsággal bíró intelligens osztályok nem pedig a tudatlan, nyers tömegek vannak hivatva. Azért kívánnám ezt már itt leszögezni, mert 1905-1906-ban éppen ezen a ponton részesültem a legerősebb támadásokban. A legnyomatékosabb helyekről éppen azt vették szememre, hogy az intelligencia kezéből ki akarom venni a vezetést, s átjátszani a műveletlen tömegek kezére. És hiába hivatkoztam az írni-olvasni tudás cenzusára, mint biztos kerékkötőre, a szenvedélyek füstjében tisztalátását elvesztő közvélemény pálcát tört javaslatom felett, mely pedig 2,600.000 választójával akkor Európa legmérsékeltebb általános választójoga volt. Bezzeg, jó volna most ez a választójog még azoknak is, kiktől akkor javaslatom miatt a hazaárulás vádját kellett elszenvednem. Azóta bevonult a magyar törvénytarba azon forradalmi választójog, mely korlátozás nélkül politikai jogot ad minden 21 éves férfinak és 18 évtől kezdve minden hadrakelt katonának, ezenkívül minden nőnek, ki bármely hazai nyelven írni-olvasni tud. Az úgynevezett «cseléd-választójog» ez, mellyel szemben 1905-iki javaslatom egy konzervatív kezdeményezés látszatát kelti. Alább részletesen szó lesz arról: micsoda következései lelitek volna annak, ha 1905-iki mérsékelt javaslatom elfogadtatik? Itt csak azt a karom megrögzíteni, hogy abbeli jóslatomé «mentől tovább gátolja az uralkodó osztály a választójogi reformot,

annál drágábban fogja megfizetni s íme beteljesedett. Most meg kell békülni egy olyan választójogi törvényvel, mely a régi uralkodó osztályt teljesen dekapitulálta, s a közhatalom kezelését a felelőtlen tömegek kezére bízta. Még az a szerencse, hogy a magyar népet hagyományos józansága az első nemzetgyűlési választásnál nem hagyta cserben. Ettől a mai választótörvénytől ugyan, csupa béresek ülhetnének a parlamentben. Sohaéletemben konzervatív nem voltam, s ma sem vagyok az, de ezt a választójogi törvényt, mely mélyen alatta jár az ország számbaveendő politikai és gazdasági mentalitásának, soha el nem fogadhatnám, mert azt a magyar nemzet jövője szempontjából, főképpen az adott viszonyok közt, egyenesen veszélyesnek tartom. Volt bátorságom e téren az első szót kimondani, s most van bátorságom odakiáltani: aki Magyarországot halottaiból feltámasztani akarja, annak első feladata, ezt a, mai választójogi törvényt, a reális szükségletekhez képest, mentől hamarabb átalakítani! Mert jöhet idő, midőn a magyar népet is cseriben hagyja hagyományos józansága...

A közigazgatás államosítása és a földbirtok-reformja mellett, a memorandum a legnagyobb súlyt a nemzetiségi törvény végrehajtására, továbbá arra helyezte, hogy a nemzetiségi intelligencia részére a közpályák azonnal megnyitassanak. Nemzetiségeink államhűségének ekkor még csak ez a két feltétele volt. És merem állítani azt is, hogy különösen a tót és román nemzetiségi vezérek, az 1868:44-ik törvénycikkben javukra megállapított nagy nyelvi koncessziókhöz túlságosan nem is igen ragaszkodtak. A törvény végrehajtása körül a fősúlyt iskoláik és kultúrintézményeik

szabadságára (26. §.), továbbá a hivatalok betöltésénél fenálló egyenjogúságra (27. §.) fektették. Sőt kezdetben e két ponton is a legminimálisabb koncessziókkal beérték volna, mert a fődolog szemükben az volt, hogy saját népük előtt valamelyes eredményt produkálhassanak. Ebben az időben úgy a tót, mint a román nemzetiségi komiték a monarchiát és benne Magyarországot még fentartani, sőt erősíteni akarták. Különösen áll ez a tót nép vezetőire, kik a csehek csábításaira ekkor ezt mondogatták:

— A csehek azért szeretnék bekebelezni bennünket, hogy nagyarányban fejlődő indusztriájukhoz olcsó mujiításokat nyerjenek. Ezt a szívességet nem vagyunk hajlandók a cseheknek megtenni, s ha a magyaroktól csak valamelyes engedményeket kapunk, inkább maradjunk régi hazánkban, minthogy a cseh kapitalistákat gazdagítsuk. Munkásfeleslegeinket pedig ezentúl is Amerikába küldjük, mert ott sokkal többet keresünk.

Nem egyszer hallottam ilyen és ehhez hasonló kijelentéseket. De a románokról is merem állítani, hogy éppenséggel nem szívesen vágyakoztak akkoriban a bojár impérium alá. A magyarországi román vezérférfiaik ugyan ízig-vérig demokratikus politikusok voltak, amiből önként következik, hogy a Romániában szinte petrifikált feudalizmus túlságos vonzó hatást nem gyakorolt rájuk.

Mindezeknek klasszikus bizonyítéka azon tárgyalás, mely Czernin gróf külügyminiszter és a magyarországi nemzetiségi vezérférfiaik között Bécsben lefolyt. Ebben az időben — 1917. tavaszán — történt, hogy az ántánt a monarchia gyöngítésére, esetleg felrobbantására a nemzetiségi propaganda eszközeit vette igénybe. Az akciót

Northcliff angol propaganda miniszter vezette, pénzzel, sajtóval, ügynökök seregével, kikkel az egész monarchiát elárasztotta. A támadás oly erős és intenzív volt hogy még a Balhus-platzon is észre kellett venni. Czernin gróf ezen ellenséges akciót az ausztriai és magyarországi nemzetiségek hűségi nyilatkozata által akarta a külföld előtt ellensúlyozni. A tárgyalások evégből a hazai nemzetiségekkel is megindultak, kiknek, vezérférfiai Bécsben gyülekeztek össze. Köztük a románok részéről dr. Vajda Sándor, a tótok részéről dr. Hodzsa Milán. A tárgyalásokat Pottere György lovag, a külügyminisztériumhoz beosztott főkonzul közvetítette. Ugyanekkor Bécsben időzván, alkalmam volt ezen tárgyalásokat figyelemmel kísérni, fi mi tótjaink és románjaink nyomban kijelentették, hogy eszük ágában sincs a monarchiát cserben hagyni és elárulni, sőt készek a hűségi nyilatkozatot nemcsak aláírni, hanem becsületesen meg is tartani, ha Magyarországon az általános titkos választójog életbeléptetését és a nemzetiségi törvény végrehajtását, egy oly kormány által, melyben az ő (bizalmi embereik is részt vesznek, azonnal garantirozzák. Ekkor mondta fülen hallatára az egyik nemzetiségi vezér Pottere György lovag főkonzulnak:

— Mondja meg a külügyminiszter urnák, ha biztosítja nekünk az általános választójogot és a nemzetiségi törvény végrehajtását: holnap kézcsókra megyünk a császárhoz!

Így állott akkor a helyzet. Pottere György lovag úr elvitte az üzenetet, a nemzetiségi vezérek pedig várták a választ. Várták egy napig, várták két napig, de hiába, csak nem jött. Aztán szétoszlottak. A lovag úr pedig még ma is hozza a választ. Közben azonban

dr. Vajda Sándor Nagy-Románia miniszterelnöke, dr. Hodzsa Milán pedig a cseh-köztársaság unification-minisztere lett...

A fentebbiek által főleg azt akartam igazolni, hogy a memorandumban nemzetiségeink kibékítésére és hűségük biztosítására előterjesztett javaslataim az akkori viszonyokhoz képest megfelelőeknek és elegendőknek mutatkoztak, mert teljesen födték a nemzetiségek ebbeli álláspontját és kívánságait. De igazolni akartam azt is, hogy mily kevés áldozattal lehetett volna a magyar nemzet ezen sorsdöntő kérdései még kellő időben dül-lőre vinni. Azóta életbelépett egy olyan választójogi törvény, melyet még nemzetiségeink is sokalták volna, tótjaink és románjaink pedig azóta az ellenség védelme alatt egyszerűen a faképnél hagytak, mert kívánságaikat nem teljesítettük. És feltehető-e, hogy dr. Vajda Sándor és dr. Hodzsa Milán felolvasták volna a magyar parlamentben az elszakadási nyilatkozatot, ha Károly király kegyelméből és a magyar nemzet bizalmából ugyanekkor ők maguk idehaza miniszteri székekben, társait, pedig főispáni állásokban ülnek? Eljön még az idő, midőn ők maguk fogják kijelenteni, hogy ez esetben segítettek volna megvédelmezni Magyarország integritását...

A memorandum azzal végződött, hogy a monarchia megmentése céljából a fentebbiek által javasolt törvényhozási és kormányzati intézkedések a magyar parlamentben alkotmányos utón alig vihetők keresztül, mert a létező parlament sem az általános titkos választójogot, sem a dualizmus átalakítását, sem a nemzetiségi törvény végrehajtását megszavazni nem fogja. «Tehát a néphez, minden alkotmányosság forrásához kell fordulni!» mond-

ja a memorandum, mely ezután szórul-szóra a következőkkel végződik?

«És itt lép előtérbe a népszavazás, az úgynevezett referendum-rendszer eszméje, melyet alkotmányjogi konfliktusok alkalmával nem egy államban sikerrel alkalmaztak. Így legutóbb Svájcban, midőn a szövetséges katonák parlamentje a katonai létszámemelést elutasította, a kormány a referendum-rendszer elve alapján, a javaslatot népszavazás alá bocsajtotta és teljes sikert ért el. Midőn Angliában nemrég a budget kérdésben a felső és alsóház között konfliktus ütött ki, maga Balfour, a mai külügyminiszter, a konzervatív ellenzék akkori vezére, indítványozta a referendum-rendszer igénybevételét. A régebbi idők meg éppen számos esetről tanúskodnak, midőn mélyreható reformok népszavazás útján lettek életbeléptetve. De ami fő, ez a rendszer megfelel a mai kor szellemének is, hiszen Wilson elnök békeindítványának éppen az képezi sarkpontját, hogy a népek berendezkedésük felett önmaguk dönthessenek. És ha ezt így szószéji int monarchikus államban nem is lehet elfogadni, (azóta ezt is elfogadtuk!), de mindenesetre amellet bizonyít, hogy a népszavazás eszméje ma már a korszellemben gyökeredzik és senki sem fog megütközni a felett, ha az államhatalom, egy oly petrifikált osztályuralommal szemben, mely a maga érdekét az állam és dinasztia érdeke fölé helyezi, a saját biztonságára szükséges feltételek megszerzése végett, a népszavazás legalkotmányosabb eszközéhez folyamodik.

Ezt kell cselekedni Magyarországon is, a mai klikk-parlament konokságával szemben. És a nép milliói áldást kívánva a király fe-

jére, örömteli szívvel fogják megszavazni a nagy reformokat, melyekben a saját boldogulásuk feltételeit is megtalálták. Nyugat-Európa pedig, mely eddig a monarchiában a népek elnyomóját látta, csodálkozással fog az ifjú királyra tekinteni, kinek volt bátorsága a korszellemmel szembenézni, s népeinek hűségéről és ragaszkodásáról a legalkotmányosabb bizonyosságot szerezni.»...

Egy percig sem kételkedtem abban, hogy a népszavazás a reformokat, melyekben az általános választójog, a földreform és a nemzetiségi törvény végrehajtása bennfoglaltatik, nagy többséggel törvényerőre fogja emelni. Ara pedig a dualizmus revízióját illette, ha a németek Ausztriában ellenkeznek, ott van a 14. §., melynek segítségével az akadályokat könnyen le lehet küzdeni. Szóval az alkotmányos végrehajtás terén sem láttam oly nehézségeket, melyek a javasolt intézkedések életbeléptetését bizonytalanná vagy kockázatosná tehetnék volna. Nyugodt lélekkel terjesztettem tehát a memorandumot az uralkodó elé nemcsak azért, hogy a «nagy trónörökös»-nek tett fogadalmat beváltsam, hanem azért is, hogy legjobb hitem és meggyőződésem szerint a monarchia és ez utón hazám megmentésére is siessek. E célból az alábbi felségfolyamodványt intéztem Károly királyhoz:

*Császári és Apostoli királyi Felség!
Legkegyelmesebb Uram!*

Mint Felséged belső titkos tanácsosa, továbbá, mint néhai Ferenc Ferdinánd főherceg bizalmas embere és politikai munkatársa, bátorokodom Felséged magas színe elé a következő legalázatosabb jelentésemet terjeszteni:

Boldog emlékü Ferenc Ferdinánd főherceg a «nagy trónörökös», 1912. év május havában magához hivatott, s midőn szokásos előadásomat bevégeztem, szórul-szóra a következőket mondotta:

— Egy titkot óhajtok önnel közölni, melyet feleségemen kívül senki sem tud. A Mindenható mindnyájunk éleivel szabadon rendelkezik, s azon esetre, ha trónrajutásom előtt valami vélem történnék, öcsémmel, Károly főherceggel megállapodást létesítettünk. Én biztosítottam ötet, hogy jogait tiszteletben tartom, ő megígérte nekem, hogyha ő jutna hamarabb trónra, ez esetben az uralkodóháznak, a monarchiának és a hadseregnek az utóbbi időkben elveszett jogait és javait vissza fogja szerezni. Erről okmányt állítottunk ki, melyet a családi archiváriusnál deponáltunk, öcsém megértette az én terveimet, mert ő egy igen okos fiatalember, s ön — végezte szavait a trónörökös — fogadalmat tesz nekem, hogy ha ezen eset bekövetkeznék, jelentkezni fog öcsémmél.

Én mélyen meghatva tettem meg a kívánt fogadalmát, mire a megboldogult trónörökös megszorította a kezemet. A fentebbiek bizonyossága szerint tehát egy szent fogadalmat teljesíték, midőn Felsőged magas színe előtt ekképen jelentkezni és «A monarchia renaissances című emlékiratot ide csatolni bátorkodom. Ezen emlékirat a «nagy trónörökös» utolsó terveit lárgyazza a monarchia restaurálásáról. Magát az eredeti tervet igyekeztem összefüggésbe hozni azon tanulságokkal, melyeket a háború konzekvenciái szültek. E tanulságok, s főleg azon sajnos körülmény, hogy a monarchia belső viszonyai mindinkább a szétesés folyamatára vallanak: a megboldogult trónörökös terveit

ma kétszeresen aktuálissá teszik. Ez indított arra, hogy az emlékiratot még kellő időben ierjesszem Felsőged magas színe elé. Másrészt azonban nem tagadható, hogy Magyarország a háború küzdelmeiben tanúsított odaadó és fényes helytállására hivatkozva, éppen a mai időben bizonyos inerteig jogos érzékenységet tanúsíthatna a 67-iki kiegyezés tervezett revíziója miatt. Am ezt a nagy dilemmát áthidalni és megoldani Felsőged bölcsessége lesz hivatva.

Felsőges Uram!

Engem ezen lépésre sem a szereplés, sem a hatalom vágya nem indított. Mindig büszke leszek arra, hogy én voltam az egyetlen magyar miniszter, aki nem speciális magyar, hanem őszinte dinasztikus és monarchikus politikát csináltam. Sem előttem, sem utánam nem csinálta ezt senki sem. És bár ezért súlyos üldöztetéseket kellett szenvednem, ebbeli felfogásom és meggyőződésem ma sem változott, mert ma még sokkal inkább, mint azelőtt, hazám sorsát összekötve látom a monarchia sorsával. De megváltoztak viszonyaim, melyek az aktív politikától távol tartanak. Nékem nem kell semmi, én nem számítok semmire. És midőn most mégis Felsőged magas színe előtt megjelenek, azon szent fogadalmat kívánok leróni, melyei néhai uramnak és parancsolómnak, boldog emlékü Ferenc Ferdinánd főhercegnek, a «nagy trónörökös»-nek tettem.

Miden Isten áldását és segítségét kérem Felsőged dicsőséges uralkodására, vagyok és maradok a legmélyebb tisztelettel és alattvalói hódolattal Felsőgednek

legalázatosabb szolgája:

K. J.

belső titkos tanácsos
nyug. m. kir. belügyminiszter.

Ezen felségfolyamodványt a memorandummal együtt dr. Piffli József bécsi bíboros-hercegérsekhez vittem, ő Eminenciája már régebben kitünteti jóakarataival, s nem egyszer bizalmas politikai beszélgetéseket folytatott velem, ő maga az igazi áldott, jólelkű ember típusa. Mint Ausztria főpapja, egyháza mellett sokat törődött a monarchia dolgaival, s jól ismerte azt a korhadási processzust, mely a habsburgi monarchiát a felbomlás felé vitte. Szívesen vállalkozott arra, hogy a felségfolyamodványt a memorandummal együtt a királynak személyesen átadja. Később értesített, hogy ez meg is történt, s a király neki megígérte, hogy előterjesztésemet figyelemmel fogja elolvasni. Hosszabb idő telt el. Ekkor újból felkerestem a hercegérseket¹ s a memorandum sorsa felől tudakozódtam. Azt válaszolta, hogy azóta kérdezősködött a memorandumról, de a király kitérő választ adott. Tisztában voltam. Az olygarchia vasmarokkal tartotta kezében az ifjú királyt. A hatalmi ércgyűrűt, mely személyét körülvette, még a Ferenc Ferdinánddal kötött egyességre való hivatkozás sem tudta keresztül törni. Pedig a monarchia s a benne élő népek már ekkor nyílegyenesen haladtak a katasztrófa felé. De még nem veszett el minden. Újabbnál-újabb kísérletek lehetősége mutatkozott, s hiven fogadalmamhoz, egyetlen kritikus pillanatot sem mulasztottam el a végzet kerekének megállítására. Tudtam, hogy Magyarország sorsa is kockán forog, s lez acélozta erőmet, bátorságomat, a kamarilla elleni küzdelembe. Az alábbi beszédes sorok mindezeket igazolni fogják. De sajnós, igazolni fogják azt is, hogy e harcban osztályrészemül véges-végig Kassandra mostoha szerepe jutott.

IV

A MONARCHIA ÉS A FORRADALOM

A világháború borzasztó végeredménye, s az ennek nyomán támadt felforgató események, elretentő tanulságok elé állítottak bennünket. A régi monarchia a vihar első szelére összeomlott, s ma már csak a múlté. Akik azt hitték, hogy a dinasztia közössége, a százados együttélés hagyományai, a közös intézmények és az egységes gazdasági terület elegendők lesznek a monarchia összetartására, azok keservesen csalódtak. A nemzetiségi eszme mindezeknél erősebbnek mutatkozott. De legkeservesebben csalódtak azok a magyar politikusok, akik a monarchia felbomlásától az önálló és független Magyarország újjászületését és fénykorát várták: mert ime, álmaik teljessége bekövetkezett, ám a monarchiát szétbontó természeti erők hatása átcsapott a magyar állam területére is, s szinte hihetetlen könnyűséggel, magában a parlamentben, néhány végzetes óra lefolyása

alati végezte el pusztító munkáját. A nemzetiségi eszmében rejlő, hirtelen megerősödött centrifugális áramlat, a forgószeél erejével sodorta el ezeréves állami területeinket a magyar térképről. És akik a monarchia felbomlásától egy szebb jövő bekövetkezését várták, azoknak épen ezen ok miatt az ezeréves magyar állam pusztulását kellett megérniök. Rettenő tanulságok ezek...

Bizonyára nem írok, hogy egész kormányzati és politikai működésem alatt a demokrácia ügyét mindig szorosan kapcsolatban láttam a monarchia problémájával. Elsősorban a nemzetiségi kérdés közömbösítéséi: vártam az általános választójogtól. Politikai ellenfeleim erre kórusban fogják rázendíteni: no ugyan ez Ausztriában szépen sikerült! Tény, hogy az osztrák birodalomban életbeléptett a széleskörű általános választójog, az állami erők egyensúlyát felborította. De miért? Azon egyszerű oknál fogva, mert a demokrácia természetes konzekvenciáinak levonását az osztrákok egyenesen elmulasztották. Az általános választójog ----- amit előre lehetett látni — a szlávokat túlsúlyra emelte, ennek dacára, ahelyett, hogy a nemz:ti autonómiák kiegészítéséhez és berendezéséhez nyomban hozzá fogtak volna, végnélküli kompenzációs tárgyalásokkal igyekeztek a nemzetiségi kérdéseket meghódítani. A németek sehogysen akartak a demokrácia természetes következményeivel számolni, s az ennek nyomán támadó radikális változásokba belenyugodni, ők még mindig a régi Ausztria ideológiájában éltek. Ezzel szemben a csehek, lengyelek és szlovének a saját nemzeti ügyüket tartották az első és legfőbb érdeknek, világos tehát, hogy midőn nemzeti érdekeik megvalósítása körül épen a demokrácia útján akadályokba ütköztek, a konfliktusnak szükségkép-

pen be kellett következnie. Hasonlít ez ahhoz, mint amikor valakit lakomára meghívnak, az asztalhoz is leültetik, de a tányérját üresen hagyják. Persze, hogy az illető duzzogva fog felkelni az asztaltól s a faképnél hagyja a háziurat., Ez történt Ausztriában is. A cseheket, s a többi nemzeteket felültették a demokrácia asztalához, de tányérjukat üresen hagyták. Csak természetes, hogy egytől-egyig felkeltek az asztaltól, s a faképnél hagyták Ausztriát, melyet saját szempontjukból különben is csak bérháznak tekintettek. Az osztrák választójogot három ember csinálta meg: I. Ferenc József, dr. Lueger Károly és dr. Adler Viktor. Ha ez a három vezető férfiú levonja a demokrácia természetes következményeit, s ugyan ők, akik az általános választójog életbeléptetésével kimondták az A-t, a nemzeti autonómiák nyomban! berendezése által kimondják a B-ét is, s ennek folytán az ottani elégedetlen népfajok még a béke időszakában nemzeti vágyaik megfelelő kielégítése melleit újbóli elhelyezkedést nyernek: nincs az a világháború, mely az ekképpen új jólétnek és gazdasági fejlődésnek indult Ausztriát, úgyis mint politikai, úgyis mint gazdasági egységet, felborította volna.

Az osztrák fiaskó tehát ma sem változtat azon régi meggyőződésen, hogy a választójogban rejlő demokratikus erők segítségével lehetett és kellett a roskadozó monarchiát nemcsak újraépíteni, hanem oly mértékben megerősíteni, hogy annak nagyhatalmi keretében egyúttal Magyarország fennállása és gazdasági fejlődése is biztosítva legyen. Ez a két kérdés mindig causalis nexusban állott előttem, mert sohasem kételkedtem abban, hogy Magyarország a monarchiával áll és bukik. Deák Ferenc tanítása lebegett előttem, aki azt mondta:

«Magyarország érdeke erős Ausztriát tételez fel, mert nem létezhetnék, ha egy nagy birodalom nem állana a háta mögött. Ez volt mindig az ősök politikája és ezt követték az unokák.» Ugyanezen alapeszme vezette Kossuth Lajost is, midőn a- dunai konföderációt tervezte, mondván: «Minden egyes dunavölgyi nemzet, még ha más nemzetiségek töredékeit is maga köré csoportosítja, magában legfőbb másodrendű államot képezhet, melynek függetlensége veszélyben forogna, s mely szerint szükségképen idegen befolyás alá kerülne.» Tehát Kossuth is egy nagyobb és hatalmasabb politikai alakulat hátvédje mellett kereste Magyarország fenállásának reális garanciáját.

Nincs okom tehát röstelleni, hogy a magyar nemzet ezen politikai delejtűjét tartottam irányadónak a demokratikus átalakulást előkészítő összes cselekvéseimben. Ezért csatlakoztam Ferenc Ferdinánd trónörökshöz és környezetéhez is, akik szintén a demokratikus energiák segítségével akarták a monarchiát újra szervezni. Mint magyar embemek, a különböző tárgyalások folyamán sok keserű pirulát kellett ezen környezetben lenyelnem, de kitartottam helyemen, egyrészt, hogy a trónörököszt magyar szempontból állandóan befolyásolhassam, másrészt, hogy a kiszemelt osztrák politikusokat a magyar ügyekben kedvező véleményre hangoljam. Több év munkája kellett ahhoz, hogy ezen célokat elérhessem, ami végül, főleg a trónörökös megértő és belátó természetére folytán, sikerült is. A szerajevói véres tragédia ezt is elsöpörte...

A monarchia és a dinasztia érdekét láttam abban is, hogy a magyar választójog felülről csinálódjék meg. Szinte konokul ragaszkodtam ehhez, s midőn

politikai barátaim ezen taktikától elfordultak s a demokratikus átalakulás alulról való megcsinálásának esz-közéhez folyamodtak, — melyet forradalmi tendenciája miatt veszélyesnek tartottam — mindenkitől elhagyatva, meg ekkor is kitarítottam álláspontom mellett, s csendes visszavonultságomban sem szüntem meg a demokrácia ügyét a monarchia érdekével kapcsolatban szolgálni. Kitarítottam ezen taktika mellett a végsőkig, egész addig, míg a trón és monarchia sülyedőben volt, mert tudtam, hogy a monarchia bukása után Magyarország összeomlása is be fog következni.

Tartozom azonban azon igazság megállapításával, hogy a demokratikus átalakulásnak forradalmi utón való megcsinálása és a monarchia összeomlása között, okozati összefüggést nem találok. A monarchiát nem a magyar forradalom buktatta el, ellenkezőleg, a magyar forradalom a monarchia már bekövetkezett bukásának egyik hagyománya volt. Hiába akarják tehát a hatalom bécsi sáfarai monarchia összeomlását főleg Magyarország számlájára írni, a bűnösök ebben azok, akik rövidlátó és gonosz politikájukkal a monarchia automatikus szét-esését valósággal előkészítették. És mert látom, hogy itt-ott bizonyos szerecsen-mosakodások folynak, továbbá, hogy a felelősség áthárítására máris tendenciózus kísérleteik történnek: határoztam el magam izoláltságomból kilépni, s némely aktákat nyilvánosságra hozni, melyek történelmi dokumentumokat fognak képezni a tekintetben, hogy illetékes helyre, kellő időben, kellő tanácsok és javaslatok érkeztek, ám egy gonosz kama-illa önző és szűkkeblű politikája csökönyösen elzárta a jobb belátás lehetőségeit, ami aztán a monarchia bekövetkezett összeomlására s végeredményben Magyarország katasztrófájára is vezetett.

Az igazság tehát az marad, hogy a magyar forradalom nem a monarchiát – mert erre már későn érkezett – hanem Magyarországot pusztította el, de ezt aztán alaposan elpusztította. Abbeli feltevésem, hogy a magyar választójog megvalósításának alulról való forszírozása – mint azt Berchtold grófnak előzetesen kifejtettem forradalomra fog vezetni, sajnos beigazolódott. Különösen a háború kitörése óta mindig láttam ezt a veszedelmet, s ezen a ponton vált el utam attól a választójogi tábortól, melyet pedig magara szerveztem. A főbűnös itt azon intranszigns kis radikális csoport, melyet Jászi Oszkár és néhány társa vezeteti. Bevallom, hogy ezt a társaságot a választójogi reform érdekében eleinte támogattam. Később beláttam, hogy politikailag éretlen, teljesen megbízhatatlan; s csak féktelen nagyravágyásukat szolgáló, begyulladt fejű emberekkel van dolgom, – de már késő volt. A «8-ak» kis társasága, – mint őket gúnyosan nevezték – ekkor már kinőtt a politikai gyermekszobából. Azt a vezető axiómát, hogy a választójogot a királlyal kell megcsinálni, cserben hagyták. Ehelyett a függetlenségi párt radikális szárnyával szövetkeztek, s ennek révén jutottak Károlyihoz, ki terveik keresztülvitelére mindenképpen alkalmasnak mutatkozott. Ezen a ponton kerültek a közjogi és szociális forradalom eszméi vadházasságba egymással. Csodálatosképpen kezükbe tudták ragadni a szociáldemokratapárt irányítását is. Itt a szabadkőműves Kunfi-csoport végezte el ezt a nem könnyű munkát részükre. Ezekután már nem volt nehéz a forradalom előkészítéséhez fogni. Sajtójuk egyenesen bolsevik bűrokat kezdett pengetni. Többízben megkíséreltem őket a rombolás útján megállítani. Sőt egyszer elhatároztam,

hogy visszamegyek a közéletbe s kezembe veszem ismét a vezetést. Tárgyalások is folytak ez irányban, de refüt adtak.

Első nagyobb fellépésük a városházi felvonulás volt, melyet 1917. nyarán az Eszterházy-kormány megalkulása előtt rendeztek. Ekkor még nem tudtak bejutni a kormányba. Az 1918 januári bécsi tömegsztrájk újabb impulzust adott munkájukhoz. Ennek nyomán sztrájkba állították Budapesten és vidéken az összes szervezeti munkásokat. Könnyű dolguk volt, mert az annyiszor beígért választójogi reform még mindig a jövő zenéjét képezte. Ez a tömegsztrájk már a közelgő vihar első szele volt. Csak a vak nem látta, no meg a Wekerle-kormány, mely apró csalafintaságokkal próbálgatta a hézagokat foltoztatni. Pedig a dolgok fejlődése már ekkor nyílegyenesen haladt a forradalom felé. Hiszen ekkor szervezték az első munkástanácsokat is. A bécsi és budapesti tömegmozgalmak az udvarnál érthető idegességet keltettek, s a helyzet jellemzése s a dolgok jobb irányba terelése végeit ekkor irtani gróf Berchtold Lipót főudvarmesterének az alábbi levelet:

Kegyelmes Uram!

Az ausztriai és a magyarországi munkás mozgalmak mindenütt, hol az emberek a dinasztiaival éreznek, komoly aggodalmat keltenek. Átmenetileg sikerült ugyan itt is, ott is a vezetőkkel ígéretekkel leszerelni, de hogy ez mit ér legjobban bizonyítja az, hogy Budapesten a tömegek nem hajtanak a vezérek szavára, s a munkásság egy része még mindig sztrájkban áll. Elég egy szikra, hogy mindkét ponton újra fellángoljon a tömegszenvédély, mély beláthatatlan következményeket vonhat maga után.

Állítom, hogy mindkét helyen a tömegek mozgalma a kormány hibájából, mulasztásából és könnyelműségéből ered. Bécsben az elégedetlenség főoka: az élelmiszerek hiánya. És megint állítom, hogy a monarchia területén még mindig elég felesleg van, melyből az ottani éhező munkásságot el lehetne látni. De minden el van dugva. Ámha a rekvirálásokat egy «Oberkommando» vezetése alatt kizárólag katonai hatalom végezné, s ennek folytán haditörvényszék ítélnék az eltitkoló kereskedők és parasztok felett: mindjárt volna bőven minden és jutna az éhezőknek is bőven mindenből. A háború kivételes állapot, s ilyenkor a kivételes eszközök is jogosultak. Az ausztriai tömegmozgalmak intő figyelmeztetést képeznek arra nézve, hogy döntő helyen ezen kérdéssel immár komolyan foglalkozni kell. Csak késő ne legyen...

A budapesti munkásmozgalmak főoka a választójog, s az a szemfényvesztő politika, melyet ezen kérdésben a kormányok évek óta üznek. Az általános választójogot még I. Ferencz József királyi kéziratban Ígérte meg a népnek. Az egymásután jövő kormányok részére ez igen jó eszköz volt a hatalom megkaparintására, de nem arra, hogy komolyan megvalósítsák. Minden alkalommal becsapták a népet. Most saját kezdeményezésként újból királyi kéziratban ígérte meg a választójogot az uralkodó. Már a második kormány hirdeti: ihogy «ezzel áll és bukik». De se nem csinálja, se nem bukik. Sőt a mai kormány előrántotta a katona kérdést, hogy ezzel eltorlaszolja a választójog útját. Csoda-e, hogy a munkásság több, mint tíz évi folytonos becsapások után elvesztette türelmét? Csoda-e, hogy most már nem bízik senkiben és semmiben? És mert látja, hogy megint csak szemfényvesztés folyik a

választójog ügyével, tehát a mai, reánézve előnyös helyzetben igyekszik azt kierőszakolni, ha másképp nem, hát forradalmi úton.

És éppen ebben van a veszedelem. Hogy mennyire komoly dolog ez, mutatja az, hogy az első «munkástanács»-ot, orosz mintára máris megalakítani akarják. Az, hogy a vezetőket a kormány leszedte, nem jelent semmit. Különben is a párt vezetőség, látva a munkásság hangulatát, lemondott. Nem ura már a helyzetnek.

Viszont a kormány e súlyos helyzetben teljesen tehetetlen. Nem fogja, mert nem bírja megcsinálni a becsületet, demokratikus választójogot. Ennek oka a mai parlamenti helyzetben rejlik, mely egyáltalában nem akar a népnek demokratikus választójogot adni, s mindent elkövet, hogy azt megakadályozza. Erre dolgoznak a kormány tagjai, a többségi és kisebbségi pártok, melyekre a kormány támaszkodik.

A nép, a szervezett munkásság ezt tudja s innen a nagy elkeseredés, mely az itteni tömegmozgalmak forrása. Legegyszerűbb mód volna a mai parlamentet, mely útjában áll a kibontakozásnak, feloszlatni. De ezzel sem szűnne meg a választójogi dilemma, mert a mai kormányzat mellett, nagyjában ugyanezen parlament kerülne vissza. Szóval a helyzet egy zsákutca képét mutatja. A nép és a szervezett munkásság pedig ezalatt tovább forrong és a viszonyok haladnak a forradalmi explózió felé.

Quid tunc?

Első feladat helyreállítani a nép bizalmát és hitét a felsőbbek iránt. Ebből kifolyólag oly népkormányt kell alakítani, melynek tagjaiban a nép megbízik, akiknek hitelt ad s akik ezáltal a nép érzelmi világát közelebb hozzák az uralkodóihoz. Ezen népkormány megbízható választójogi politikusokból alakítandó, de legyen ezen kormányban szocialista is, legyen

nemzetiségi politikus is, ami rendkívül megnyugtatólag hatna úgy a munkás, mint a nemzetiségi tömegekre, s a rég vajúdó nemzetiségi kérdés megoldására is vezetne.

Ez a kormány ne támaszkodjék a máii parlamentre. Már bemutatkozáskor oszlassa fel az országgyűlést s akár új választás, akár népszavazás, akár oktroi útján adja meg a választójogot a népnek. De gyorsan, mert a tömegek forrongása mindinkább akutabbá válik. Az idő pedig múlik.

A választójog megvalósításának formája most másodrendű kérdés. Háborúban vagyunk. Most minden eszköz szent és alkotmányos, mely a háború sikeres befejezését s ezáltal a monarchia és az ország megvédelmezését biztosítja. Már pedig a népnek úgy Ausztriában, mint Magyarországon való megnyugtató s ezáltal a belső rend biztosítása a háború sikeres befejezésének legfontosabb előfeltétele. Ma Ausztriában lesz elég élelmiszer, Magyarországon pedig választójog, akkor ez a teltétel adva van. Akkor majd nem kell belső zavaroktól tartani, melyek a monarchia karját megbénítják...

Fogadja Excellenciád kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását. Mellyel vagyok kész híve:

K. J.

Tudomásom szerint ezen írás nyomban az uralkodó elé terjesztetett. Tanácskozás tárgyát is képezte. Am a kamarilla észrevette a veszélyt, mely hatalmi birtokállományát fenyegette, s a javaslat lomtárba került. Csak a katonai rekvirálásokat hajtották végre belőle. Kérdem, vajjon, ha 1918. januárban kinevezik a javasolt néokormányt: juthattunk volna-e oda, ahová tényleg

jutottunk? Gyakran hallom emlegetni, hogy a forradalmat amúgy se kerülhettük volna el. Ez nagy tévedés. Nézetem szerint a forradalmakat rendszerint a hatalom krcrioksága és elzárkózottsága idézi elő, tehát kellő előrelátással, a sérelmek méltányos kielégítésével, s eképpen a feszültség levezetésével minden forradalom elkerülhető. Kétszeresen áll ez éppen a magyar forradalomra. Hiszen itt nem is létezett komoly forradalmi elem, maga a szocialista párt sohasem volt forradalmi alapon szervezve. Mióta ez a párt fenáll, transzakkciókkal és kompromissumokkal folytatta egész élejét és működését. A hatalom mindegyik kezelőjével megtudott egyezni. Nem is beszélek magamról, s a többi kormányokról, elég annak leszögezése, hogy még Tiszával is megvoltak egyezve az Eszterházy-kormány megalakulása előtt. Ez már csak elég bizonyíték arra, hogy a magyarországi szociáldemokrácia sohasem volt forradalmi párt. De bizonyítja ezt az is, hogy maga a szociáldemokrata párt nem is vett részt a tulajdonképeni forradalomban. Erre sokan csóválni fogják a fejüket, pedig ez így van. Az október 30-iki éjjeli forradalmat Károlyi és a «8-ak» vezetése mellett 3-400 ember csinálta, beleértve azt a 250 szökött katonát is, akiket október 30-ika előtt Károlyiék már egy hétig etettek és itattak egy fővárosi iskolában. Ebből állt Károlyiék egész forradalmi tömege. Az utcai söpredék is csak akkor mert melléjük szegődni, földön az államrendőrség egy része hozzájuk csatlakozott.* Sőt még

Könyvem már sajtó alatt volt, midőn « Tisza-ügy had bírósági tárgyalásán egyik illetékes tényező, dr. Sándor László főpitány, csaknem szőrul-szóra ugyanezeket mondta.

K. J.

október 30-án, ama kritikus éjjelen, midőn a forradalom tulajdonképpen lezajlott, sem volt látható a szociáldemokrata párt sehol. Csak egy-két emberük szállingózott az Astoria körül, de midőn éjfél után 1-2 óra közt híre jött, hogy egy század bosnyák katona halad a szálloda felé, ezek is megfutottak. Ez volt az a bizonyos kritikus óra, midőn az utca egyszerre kiürült, s Károlyi csak néhányad magával maradt a nemzeti tanács szobájában. Ebben az órában az egész forradalom az Astoriába rekedt 3-4 emberből állott. Ha nem volna az egész dolog olyan siralmas, kacagni kellene az ilyen forradalom felett. Másnap aztán, midőn a hatalom gyávasága és tehetetlensége folytán a győzelem eldőlt, a szociáldemokrata párt is jelentkezett a írtelt asztalnál. Meg kell adni, hogy itt aztán alaposan megjött az étvágyuk...

Mindezeket csak annak demonstrálására hoztam fel, hogy mily könnyű lett volna, éppen a szociáldemokrata párt jelzett mentalitása folytán egy népkormánynak, még januárban, tehát 9 hónappal a forradalom előtti, az egész feszültséget levezetni. Ha ez a népkormány a komoly progresszív polgárság, a parasztság, a szocialisták és a nemzetiségek bizalmi férfiaiából januárban megalkul a Károlyi-Jászi-féle kalandor társaság minden erőlködése kárba veszett volna. A vezető politikus személyét illetőleg már akkor dr. Giesswein Sándorra, erre a nemeslelkű, filantróp politikusra gondoltam, ki mint a békeegyesület elnöke, európai tekintélyt élvezett. Az a tisztelet és bizalom, mellyel személye iránt a szocialisták mindég viseltetek, teljes garanciát nyújtott arra nézve, hogy kormányalakítását támogatni fogják. Aminthogy, a Károlyi-Jászi csoport mellőzésével,

bárkit is támogattak volna, ki részükre az általános választójoggal a hatalmat is hozza. Pedig dr. Giesswein azt hozta volna, sőt még többet: a békét, ha mindjárt különbéke alakjában is. Mit tudott volna Károlyi és néhány csatlósa egy ilyen népkormányral szemben csinálni? Hiszen a szociáldemokrata párt kormányra jutásával egyetlen számbavehető támpontjukat is elvesztették volna. Legfeljebb jó arcot vágnak az egészhez, de forradalomra többé nem gondolhatnak. Egy ilyen alakulás a forradalmi mozgalom életfonalát vágta volna el. Csak nem bolondok a szocialisták, hogy megoldozzák a kaszárnyákat, mikor a kormányban ülnek!

A döntő körök azonban hihetetlen vakságban szenvedtek. A januári bécsi és budapesti tömegsztrájkok szinte gondviselészerű impulzust képeztek arra nézve, hogy immár tenni kell valamit. De nem történt semmi. Hiába volt minden figyelmeztetés. Az intézők vakságát csak gyávaságuk és tehetetlenségük múlta felül. Elmúlt az egész nyár, s a kormány még azt a kötelességyszerű preventívát is elmulasztotta, melyet az utolsó falusi bíró megtesz zavargások idején. Pl. elmulasztották kézben tartani az államrendőrséget, ezt a kompakt, megbízható testületet, melyet nemi fizetésemeléssel kielégíthettek volna. Elmulasztották továbbá kicserélni a helyőrség megbízhatatlan csapatait. Pedig lett volna rá elegendő idő. És ha már politikailag nem bírtak és nem akartak a tömegmozgalom szabályozásába és levezetésébe belemélyedni, legalább kormányzati intézkedésekkel igyekeztek volna az előrelátható robbanást megakadályozni. De ezt sem cselekedték. Megjött az ősz. A politikai hőmérő forrpontra mutatott. Megalakul mellékkormány gyanánt a nemzeti tanács. Még ezt is kedélyesen nézik, sőt

feleket utasítanak hozzá. Mikor aztán a hullámok október utolsó hetében elcsapnak fejük fölött, kapkodnak, lemondanak, választójogot, külön hadsereget és küldünyt ígémek, – de cselekedni még akkor sem cselekednek. Végre október 30-án éjjel felteszik a koronát kormányzati működésükre. Néhány kalandor, egy csapat felbérelt szökött katonával megzavarja a főváros éjjeli csendjét, s a tisztelt urak, ahelyett, hogy rögtön ki mennének az utcára egy század katonával, — ami éppen elég volt, – rendet teremteni: fejvesztetten a telefonokat rohanják meg, felzargatják éjjeli álmából a királyt, forradalmat jelentenek, s tanácsot kémeik tőle, hogy mitévők legyenek? Horthy Miklósnak is jelentették a pólai kaszinóban, hogy a tengerészek között kiütött a lázadás. De Horthy Miklós nem a telefonkagylóhoz, hanem kardjához nyúlt, villámgyorsan leverte a lázadást, s csak akkor ment a telefonhoz, midőn a kész eredményt jelentette a királynak...

Azóta többször olvastam e tárgyban mosakodásokat a felelős urak részéről. Egyik mentségük, hogy lemondásban voltak. Társaim velem együtt 1905-06-ban tízszer is lemondottunk, a válság elintézése akkor is hetekig húzódott, de azért tartottuk a rendet, pedig akkor is meleg napok voltak. A miniszteri felelősség nem a lemondással, hanem a felmentéssel végződik. Azt is felhozzák, hogy a statárium kihirdetésére ténybeli okok nem forogtak fenn. Hát a nemzeti tanács megalakulása és mellékkormányzása nem elég? Hát a pólai és kattarói szökevény tengerészek garázdálkodása, kik hetekig csatangoltak a főváros utcáin, s állandóan dolgozták a kaszányákat, nem volt elég ténybeli ok? A nemzeti tanács vezérei azt a trükköt használták, hogy mindenkit

halállal fenyegettek. Igaz, csak telefonon. Ez is elegendő lett volna a rögtönítélő bírósági eljárás életbeléptetésére. Ezek akkor köztudomású dolgok voltak: miért nem intézkedtek?

A történelem összes forradalmi arcpirulással nézhetik az október 30-iki éjjeli forradalmat, mely sohasem volt komoly forradalom, hanem egy gyerekes puccskísérlet, melyei a hatalom gyávasága és tehetetlensége vezetett később sikerre. Hiszen éjfél után 1-2 óra között, midőn Károlyi elhagyatva néhányad magával rezignáltan várta a történendőket az Astoriában, egy káplár letartóztathatta volna őket. Ezt Diner-Dénes Józseftől tudom, aki pedig jelen volt. De a káplár nem volt sehol. És ha a felelős urak, ennek dacára, ezt a puccskísérletei ama kritikus éjjelen csakugyan oly komoly revulúciónak tartották, ahogy azt a királynak telefonon jelentették, ez még kevésbé mentheti eljárásukat, mert ekkor meg éppen tudniok kellett volna, hogy az ezeréves magyar királyság sorsa foroghat kockán. Egy dolog bizonyos: a történelem fel fogja jegyezni, hogy ama kritikus éjjelen nem akadt egy bátor katona, ki királyáért a barrikádokra fellépett volna. Igaz, hogy barrikád se volt sehol...

Az október 30-iki éjjeli puccs csak másnap szélesedett ki komoly forradalommá, midőn a szociáldemokrata párt került a mozgalom élére, sőt a polgárság egy része is hozzácsatlakozott azon hiedelemben, hogy itt az ország várva-várt függetlenségének megvalósításáról van szó. A következmények megmutatták, hogy Károlyi és társai ezzel is mily gyalázatos becsapást követtek el. Szükségesnek találtam a fentebbieket főleg annak bizonyítására felsorolni, hogy a forradalom kellő

előrelátás mellett tényleg elkerülhető volt. És pedig először, ha a januári tömegmozgalmak következményeként a javasolt népkormányt kinevezik, másodszor, "ha a preventív intézkedések megtételével oly készenlélet teremtenek, melynek hatályos alkalmazása által, az egész puccskísérletet könnyű szerrel leverhetik. Ámde sem az egyiket, sem a másikat nem csinálták. Sőt egyáltalában nem csináltak semmit a veszély elhárítására. A hatalomnak ez a könnyelmű eljárása valósággal tálcán kínálta Károlyiék részére a forradalmat. A ház ajtóit nyitva voltak, csak be kellett a fosztogatóknak rajta sétálni. Igazán bolondok lettek volna, ha nem cselekszik meg!...

V.

VÁLASZTÓJOG ÉS ÖNÁLLÓ HADSEREG

A magyar politikában egyetlen kérdés sem mutat oly változatos fejlődést és pályafutást, mint a választójogi reform ügye. Felbukkanásától kezdve egész a forradalomig, mindenféle alakban és formában szerepelt a politikai élet vonatkozásai között. Emellett minden kormány, minden államférfi és politikus bekapcsolta ezt a hajtóerőt a saját céljainak szolgálatába, aminek következménye az lett, hogy a vele kapcsolatos kérdések vagy sikerültek, vagy nem, maga a választójogi reform azonban mindég csak papiroson maradt. Volt egy állandó kísérője is, a katonai kérdés, mely mint a holygó a napot, úgy kísérte évek hosszú során keresztül a választójog ügyét. Együtt keltek, egymás ellen harcoltak, s rendszerint egymás hatását közömbösítve, együtt tűntek el. Az államférfiak machinációja volt ez, akik mind-ezen eszmét szent meggyőződés gyanánt hirdették, de

voltaképpen komolyan megvalósítani egyiket sem akarták.

Ily körülmények közt jutott a választójog ügye az 1918. januári tömegsztrájk központjába, s a szervezett munkásság akcióba lépése folytán immár hevesebben kopogtatott a parlament ajtaján. Nyomban felvonult azonban a színtérre a katonái kérdés, ez az öreg ágyú, melyet az első koalíció kormányzata idején már egyszer sikerrel használtak, a lendülettel emelkedő választójog fepuhítására. A paktum akkor is kötelezővé tette az általános választójog megvalósítását. De előráncigálták a katonai reformokat, s ezzel sikerült is akkor a választójog ügyét egyelőre agyonütni. A januári tömegsztrájk után, melyet a választójog beígéréseivel szereltek le, megisméltődött ez a régi taktika. Egy napon, minden előzmény nélkül, a háború legkritikusabb idejében, anélkül, hogy gondolt is volna rá valaki, egyszerre felmerült a külön magyar hadsereg ügye. Csak bámult mindenki, Előttem egy percig sem volt kérdéses, hogy az adott viszonyok között ez nem komoly dolog, hanem megint csak manőver a választójog visszaszorítására. Különben is a külön magyar hadsereg kijátszása az általános választójog ellen, mindig veszedelmes, kétélű fegyvernek tartottam. A külön hadsereggel űzött ezen manőver ugyanis állandóan gyöngítette a monarchia hatalmi állását, mely főleg a háború idején, magyar szempontból sem volt kívánatos. Másrészt azonban a választójog ügyének ezen taktikával való visszaszorítása, a tömegszervevények sűrűsödését és oly felhalmozódását eredményezhette, mely viszont explozióra vezethetett. Mindkét szempont tehát a háború kritikus napjaiban, csak katasztrofális eredményeket idézhetett elő.

Ezen nem kevésbé léha, mint veszélyes politika, közömbösítésére nem késtem azonnal bécsi összeköttetéseimet igénybe venni. Mindjárt január 7-én írtam Andiaiu Mária Károly grófnak, a Jézus-társaság ausztriai provinciálisának. P. Andlaut a Belvedere környékén tanultam megismerni. P. Ábel Henrik, a híres bécsi hitészónok, ki nagy jóakaróm volt, hozott össze velem. P. Andlau a királyné anyjának, a páрмаi hercegnőnek volt gyóntatója, s felhatalmazott, hogy nagy baj esetén, egyenesen neki írassak. Egyébként nagy műveltségű pap, rendkívüli politikai éleslátással és tájékozottsággal. Egyszer elmondotta nekem, hogy ő készítette elő Ferenc Ferdinánd trónörökösét végzetes boszniai útjára. Mikor meggyóntatta és megáldoztatta, kérte a trónörökösöt, hogy halssztaná el szerajevói utazását. A főherceg ezt válaszolta:

— Tudja, főtisztelendő úr, akár megyek, akár nem, az a golyó már amúgy is meg van öntve, mély életemet ki fogja oltani.

És elment. P. Andlau is azok közé tartozott, kik a klérus körében sokáig gyászolták a trónörökösöt, kitől a monarchia és az egyház felvirágzását várták. A provinciális úr politikai beszélgetéseiben mindig különös súlyt helyezett a hadsereg védképességére, s ezért is írtam neki az alábbi levelet:

Főtisztelendő gróf úr!

A magyar választójog ügye az 1905—06. években került szőnyegre, az úgynevezett «nemzeti ellenállás» idejében. A függetlenségi párt, s főképpen ennek radikális szárnya, az önálló magyar hadsereg létesítését követelte, melynek hátsó gondolata az Ausztriától való elszakadás s a monarchia szétbomlasztása volt.

Miután pedig a parlament többségé a függetlenségi párt álláspontjára helyezkedett, a korona — javaslatomra — az általános választójog eszméjéhez nyúlt, hogy ekképpen a népre támaszkodva a klikk-parlament ellenállását legyőzze, s a monarchia szétbomlasztását megakadályozza. Ez sikerült is az általános választójog felvetése által.

Ettől fogva az általános választójog ügye Magyarországon udvari politika volt. Az elmúlt 10 éven keresztül szinte dogmatikus felfogást képezett, hogy a magyar választójogot a monarchia és a dinasztia érdekei szerint is kell megoldani, vagyis úgy, hogy az minden időközön keresztül, a monarchia fennállásának érdekei szempontjából egy biztos és megnyugtató parlamenti többséget eredményezzen.

A magyar klikk-parlamentnek — mely a választójogot sohasem akarta s komolyan ma se akarja — sikerült azonban a választójog ügyét egész a háború kitöréséig elhalasztani, amikor most ezen reform, a külpolitikai viszonyok hatása alatt ismét aktuálissá lett.

Az Eszterházy-kormány vette át ezen reform megoldását, de egy óriási hibát követett el azáltal, hogy kormányát a függetlenségi párt radikális szárnyával együtt alakította meg, s ennek folytán a választójog ügyét a dinasztiaellenes radikális függetlenségi párt s ennek csatlósai kezébe játszotta át.

Wekerle kénytelen volt Eszterházy hagyatékát átvenni, s így a választójog ügyében elkövetett hiba reperiálatlan maradt. A Wekerle-kormányt támogató pártok között ma is u függetlenségi párt van többségben, s csak természetes, hogy a választójog ügyének megoldása s főleg a kerületek beosztása körül ezen párt érdekei fognak érvényesülni.

A kérdés lényegét a kerületek beosztása dönti el. Maga a választójog — bár ez is fontos! — nem annyira életbevágó. Ám a kerületek beosztásától függ, hogy milyen legyen az elkövetkezendő parlament? Csak természetes, hogy a függetlenségi párt a saját céljai és érdekei szerint fogja ezt a beosztást megcsinálni. És már ma mint biztos eredménnyel lehet számolni azzal, hogy a parlamenti többség ez esetben függetlenségi, sőt radikális függetlenségi lesz.

Alit jelent ez a jövőre nézve, felesleges bővebben magyarázni. A helyzetet még jobban súlyosbítja az, hogy mint koncessio, állítólag, a külön magyar hadsereg felállítása is megígértetett. Ha még ehhez hozzászámítjuk a lengyel personal unió elkerülhetetlen hatását a magyar viszonyokra: a konzekvenciák egész világosan kibontakoznak. A külön magyar hadsereg egy függetlenségi — pláne radikális függetlenségi — parlament kezében, a lengyel personal unió hatása alatt elmaradhatatlanul a magyar personal unióra, vagyis végeredményben Magyarországnak Ausztriától való teljes elszakadására fog vezetni. Ez pedig egyúttal a monarchia felbomlását is jelenti.

Ezenkívül fennáll még egy nagy baj. A magyar parlamenti reform megoldása körül a radikális függetlenségi párt mellett még az úgynevezett «választójogi blokk»-nak van döntő befolyása. Ez utóbbi pedig tisztára szabadkőművesekből áll. Képviselője a kormányban maga a választójogi miniszter, aki a választójogot kodifikálja. Aki azonban nem csak miniszter, hanem szabadkőműves főmester is. És igen közel állnak az igazsághoz azok, kik azt híresztelik, hogy az új kerületek nagy része a keresztény falusi vidékek mellőzésével a városokra

lesz áttolva, Persze az intelligencia támogatásánakörve alatt. A valójában pedig azért, hogy mentül több szabadkőműves kerüljön a parlamentbe. Ami az adott esetben nem lesz nehéz, mert a városokban mindenütt a szabadkőművesek kezében van a politikai vezetés.

Kell-e hangsúlyozni, mit jelent a dinasztíára nézve, ha az orosz átalakulások és az olaszországi hasonmozgalmak idejében a szabadkőművesek a magyar parlamentbe is bevonulnak. Oroszország már is köztársaság, Olaszország most készül azzá lenni.* Kettőjük között áll majd a duális monarchia, melynek egyik relében egy radikális függetlenségi és szabadkőműves szellemű parlament uralkodik. Hová fog-ez vezetni?

Nagy hiba volna mindezeket rémképeknek tekinteni. A fentebbiek szerint felvetett kérdések mindaddig a jövő komoly és reális lehetőségei gyanánt szerepelnek, míg ezen veszélyes kérdések fejlődésére nézve az ut továbbra is nyitva hagyatik. Immár a tizenkettedik órának közeledése inti a dinasztíát, hogy ezen veszélyes lehetőségek előtt az utat végkép elzárja.

E célból az adott viszonyok közt a következők kínálkoznak:

1. a magyar választójog megoldását oly férfiakra kell bízni, akik Magyarországon az általános választójog behozatalát komolyan, őszintén és becsületessn akarják, nem pedig olyanokra, kik ezt a nagyfontosságú kérdést csak hatalmi célokra használják, de mellette mindent elkövetnek, hogy a választójogot meg hiúsítsák.

2. e férfiaknak egyúttal múltjuk által ga-

* Akkor voltak a milánói nagy zavargások.

ranciát kell nyújtani, hogy a választójog ügyét a monarchia és a dinasztia érdekei szériát is oly értelemben fogják megoldani, hogy az elkövetkezendő népparlament ne a radikális függetlenségiek és a szabadkőművesek, hanem Magyarország erős keresztény népeinek lojális kifejezője legyen.

3. ily férfiakból egy úgynevezett «népkormány» alakítandó, s miután a mai junker parlamentben egy ilyen népkormány többségre számíthat, a mai parlament a választójog jel-szava alatt feloszlatandó, esetleg népszavazás vagy új választások is tartandók, melynek sikeres eredményét a becsületes választójog ügye feltétlenül biztosítaná.

4. a külön magyar hadseregre nézve tett állítólagos ígéret függőben tartandó, oly hozzáadással, hogy úgy ezen kérdésben, valamint a monarchia nagyhatalmi állását érintő további kérdésekben, az általános választójog alapján összeülendő népparlament fog határozni.

*

Tekintettel az Oroszországban már végbement és az Olaszországban bekövetkező átalakulásokra, időszerűnek látszik a szabadkőműves páholyok növekvő befolyásának gátat vetni.

Magyarországon ez nem fog nehézségekbe ütközni. Itten ugyanis az egyesületek nincsenek törvényileg rendezve. Az általános választójog alapján összeülendő parlament egyik első feladata lesz a gyülekezési és egyesületi jogot törvény által szabályozni. Egy keresztényszellemű népparlamentben nem lesz nehéz oly intézkedést törvénybe iktatni, melynek értelmében a titkos egyletek alapszabályai kormányhatósági láttamozásban nem részesülhetnek. Ezt az állami ellenőrzés szempontjából lehet meg-

indokolni. És egy ilyen rendelkezés teljesen elegendő arra, hogy a trón és egyház ellenségeinek eddigi vakondok munkája veszélytelenné tévessék.

Ezen intézkedés terén Magyarországot aztán nem lesz nehéz Ausztriának is követni.

Kérem főtisztelendő gróf urat méltóztatás a fentebbiek értelmében szükséges lépéseket megtenni.

Mely után vagyok és maradok főtisztelendő gróf úrnak Krisztusban igaz testvére

K. J.

Annyira fontosnak tartottam, hogy a választójog ügye a külön hadsereg kérdésével üzőtt manőver által háttérbe megint ne szorítottassék, hogy egyidejűleg írtam dr. Piffel József bíboros hercegérseknek is, kit szintén közbelépésre kértem. Ez a levél így szólt:

Főmagasságu, bibornok Úr!

Eminentias uram!

Kötelességet vélek teljesíteni, midőn Eminentiat az alábbi sorokkal felkeresem.

A habsburgi-dinasztia megint sorsdöntő órákat él. Nem a háború, hanem a belpolitika miatt. Meggyőződésem, hogy a külön magyar hadsereg felállítása, s ezáltal a monarchia legfőbb biztosítékának megszüntetése a mai viszonyok közt a dinasztia katasztrófájára fog vezetni.

Hogy áll a helyzet?

A választójogi miniszter által előterjesztett választójogi reform szabadkőműveseknek és a radikális függetlenségieknek fog a magyar parlamentben többséget szerezni. Már ez is súlyos következményekkel fog járni.

Ha már most ez a szabadkőműves és ra-

dikális függetlenségi többségből álló parlament Magyarországon a hadsereget is kezébe kapja, (pedig a közös hadügyminisztérium megszüntetése által megkapja) ez esetben a personalunió megvalósítását több mint bizonyosnak lehet tekinteni.

Szóval a «Los von Österreich» kikerülhetetlen lesz. Ha pedig ez megtörténik, (pedig meg fog történni) ettől már a «Los von Habsburger» csak egy lépés, melynek végrehajtására a norvég és orosz dolgok elég jó példát nyújtanak.

A közös hadsereg fényesen beigazolta teljesítőképességét: a háborúban. Szóval a hadsereg harcképessége szempontjából a különválasztásra ez időszert szükség nincs. Ellenkezőleg a háború folyama alatt valósággal merénylet számba megy ezt a kipróbált intézményi megbolygatni.

Többet mondok: Magyarországon se kívánja most ezt a közvélemény, csak néhány pártpolitikus, akik ekképpen akarják pozíciójukat és hatalmukat megalapozni.

Szabad-e tehát kicsinyes és személyi okokból a habsburgi dinasztia százados és tradicionális intézményét egy tollvonással eltörlölni?

Hiszen ez egyenesen veszte volna a dinasztianak !

Az utolsó órában vagyunk. Eminentiád mindég szilárdan állott a monarchia és dinasztia melleit. Kérem emelje fel sürgősen szavát illetékes helyen a készülő rombolás ellen. Méltóztassék odahatni, hogy ezen sorsdöntő órákban a korona ne egyoldalú befolyások alatt álljon, hanem meghallgattassanak azok is, kik a hadsereget nem politikai játékszemek, hanem a monarchia és a dinasztia életfeltételének is-

merték, annak egységét és harcképességét súlyos időkben is védelmezték.

Talán még nem késő, ha Eminentiád súlyos szavát felemeli s ezáltal a készülő katasztrófát elhárítja. Egyidejűleg artam P. Andlau provinciális úrnak is, talán együttesen jó volna eljárni.

Vagyok Eminentiádnak mély tisztelettel
Krisztusban engedelmes fia

K. J.

Ha ez a két levél akkor nyilvánosságra kerül, talán bizony agyon is ütöttek volna. A sovíniszta sajtó vészharangjai tele zúgták volna az országot: íme egy magyar ember, aki minden magyarnak álmát, az önálló magyar hadsereget, sötét, hátsó ajtókon keresztül akarta meggátolni! Pedig sok egyéb hazaárulásaim között, bizony ezt is megcselekedtem. Hogy miért cselekedtem? Erre igazán ma, már nem is kell válaszolnom. Válaszolnak helyettem az események, a történések és a bevégzett tények. A fentebbi levelek szerint ugyanis feltevésem az volt, hogy azon esetre, hja az új választó-jog révén a szabadkőművesek és a radikális Függetlenségiek jutnak hatalomra, s ennek folytán a már különválasztott fegyveres erő is kezükbe kerül: a monarchia s vele együtt a dinasztia sorsa meg van pecsételve. Az első lépés lesz az elszakadás Ausztriától, a második, az elszakadás a dinasztitól. Az események szorul-szóra így következtek be, azzal a kevés különbséggel, hogy a Károlyi-Jászi-féle szabadkőműves és radikális függetlenségi társaság nem az új választójog révén, hanem a forradalom által került hatalomra, de Így is első dolguk volt végrehajtani az elszakadást Ausztriától, aztán a forma kedvéért lemondatták a ki-

lályt s kikiáltották.... a köztársaságot. Ezzel vége volt a monarchiának, de Magyarországnak is.

Am teljesült egy másik feltevésem is, nevezetesen az, hogy a katonai kérdés közbevetése által visszaszorított választójogi reform, a szenvedélyek olyfokú sűrűsödését fogja előidézni, mely végeredményben explozióra vezet. A forradalom kitörése által ez is bekövetkezett. A katonai kérdés és a választójog ügye, mint az első koalíció idején, megint felfalták egymást, s úgy az egyik, mint a másik, megoldatlan maradt. De még az első koalíció békés viszonyai mellett ez legfeljebb csalódást okozhatott, most, egy vesztt háború tengernyi keserűségeinek közepette, a tömegszendvények oly mérvű felhalmozódását idézte elő, mely csakis explozióra, forradalomra vezethetett. Ennél a végzetes robbanásnál a gyújtókanóc szerepét a választójog ügye játszotta. Ha a katonai és mindenféle egyéb kérdések tervszerű közbevetése által a választójog ügyét nem hátráltatják, hanem egy, a királyság eszméjétől és a monarchia érdekétől áthatott népkormány beállítása által ezen reformot kellő időben tető alá hozzák: dacára a vesztt háború által létrejött nagyfokú elégedetlenségnek, Károlyiék sohasem lettek volna képesek a tömegszendvényekből azt a végzetes szikrát kicsiholni, mely egész helyzetet felrobbantottja, s következményei által országot is romba döntötte.

És hogy mennyire igazam volt, midőn a hirtelőrántott katonai kérdést a választójog elleni manővernek tekintetem, legjobban bizonyítja az, hogy lint a választójog erre megint háttérbe szorult, rögti elhallgattak a külön hadsereg kérdésével is, s csak uttóber második felében vették ismét elő, midőn a vi-

har előszelei már mutatkoztak. Még mindig hittek a közjogi csodaszerek hatásában, s nagyobb nyomaték kedvéért beígérték az önálló külügyet is, de már későn, mert a forradalom az ajtón kopogtatott. A végső percben aztán elfogadták az általános titkos választójogot is, ami nagyon hasonlít ahhoz, mikor némelyek haláluk óráján kikeresztelkednek, csak hogy üdvösségüket megmenthessék.

A januári tömegsztrájk alkalmával napirendre került katonai vívmány-politikával szemben, a bécsi főpapokhoz írt leveleimben elfoglalt álláspontom igazolására, a fentebbieken kívül még sok egyebet felhozhatnék. A többek közt azt is, hogy a magyar hadsereg, mint a közös hadsereg kiegészítő része, a népfelkelési törvény végrehajtása által, a háborúban de faktó megvalósult. Nem volt tehát semmi szükség az önálló magyar hadsereg forszírozására, — ha csak a választójog visszaszorítása miatt nem. Felhozhatnám azt is, hogy éppen akkor, midőn a háborús kilátások már bizonytalanokká váltak, mennyire helytelen taktika volt, úgy politikai, mint katonai szempontból a hadsereg kényes kérdését megint megbolygatni. Utalhatnék arra is, hogy a P. Andlauhoz írt levelemben, az önálló magyar hadsereg nézve tett ígéretnek nem visszavonását, hanem oly értelmű felfüggesztését javasoltam, hogy ezen kérdésben az általános választójog alapján összeülő népparlament döntsön. De nem folytatom tovább. Eljárásom helyességét a tényleg bekövetkezett történelmi események igazolják. Ugyanis, — mint fentebb jeleztem, — két döntő szempont lebegett előttem. Az első az, hogy azon esetre, ha a külön hadsereg révén a fegyveres erő a felforgató elemek kezébe kerül, ez a

monarchia, a dinasztia és az országi pusztulására fog vezetni. Károlyiék kormányzata sajnos ezt fényesen igazolja. A második szempont az, hogy a választójogi reformnak a hadsereg kérdésével való újbóli leszorítása oly fokú feszültséget fog kiváltani, mely az amúgy is felhalmozódott általános elégedetlenség közepette, okvetlenül explózióra fog vezetni. A forradalom kitörése, melynél a gyújtószikrát a választójog képezte, ezt is igazolja. Sohasem fogom tehát magamtól elvitatni engedni, hogy helyesen, sőt hazafiasán jártam el, midőn az akkori kritikus viszonyok között az önálló magyar hadsereg taktikából előrántott kérdésével szemben, befolyásos helyeken lépéseket tettem!...

Bizonyára sokak előtt fog feltűnni, hogy liberális politikus létemre, már akkor a szabadkőműves páholyok feloszlata mellett nyilatkoztam. Ám ebben nem politikai világnézetem, hanem a réalpolitika szükségszerűsége játszott előttem a döntő szerepet, aminthogy egész politikai pályafutásom alatt, kisebb-nagyobb állásaimban, világnézetemet mindig habozás nélkül rendeltem alá, — elismerem Machiavelli szerint — a szükségszerűség szempontjainak. Előrebocsájtom, hogy a szabadkőművesség Magyarországon hosszú időközön keresztül igen jámbor tarsaság vala. Nem ártottak ezek meg a légynek sem. Politikájuk kifejezett konzervatív politika volt. Ennek bizonyosságára felhozom, hogy midőn 1905-ben az általános választójog eszméjével felleptem, a szabadkőművesség központi szövetség tanácsa a kolozsvári főrabbi indítványára javaslatomat nagy többséggel le-szavazta. Ez akkor annyira elkésérített, hogy mint belügy-miniszter, a páholyok feloszlatajának gondolatával foglalkoztam. Csak Mártonffy Áron akkori nagymester kapacitálására álltam el ezen szándékomtól.

Jászi Oszkár és radikális társainak fellépése azonban felzavarta a magyar szabadkőművesség csendes berkeket. A páholyok hamarosan nagy vitatkozások és dobogások színterévé lettek. Már-már úgylátszott, hogy kétfelé szakad a magyar szabadkőművesség, midőn a szociáldemokraták belépése egyszerre megszerezte jásziéknak az elhatározó többséget. Ettől fogva a páholyok irányítása és vezetése mindinkább a forradalom vizein evező radikálisok kezébe került. A destruktív politika lett úrrá a régi jámbor társaság felett, ahol most már nem I. Vilmost, a hajdani császári nagymestert, hanem Lenint dicsőítették. Mindezeket látva és tudva csak természetes, hogy a realpolitika szükségszerűsége szerint kellett cselekednem, mely akkor azt diktálta, hogy a legfőbb kormányzati érdeket a forradalom, és a vele járó pusztítások megelőzése és elhárítása képezi. Ezért foglaltam már akkor állást, a páholyok feloszlása mellett.

VI

AMONARCHIA ÉS A NEMZETISÉGEK

A monarchia a bécsi kongresszus által lett 1815-ben újra konsolidálva. Ekkor mint hatalmas politikai egység, a kontinens vezető állama gyanánt szerepelt. De épen fénykorának első éveiben támad fel egy eszme, mely rövidesen megerősödve, a XIX-ik század politikájának irányító eszméje lett. A nemzetiségi eszme volt ez. A XVIII. század abszolút állama még nem ismert nemzetiségeket, csak alattvalókat és állampolgárokat. A néptörzsek tarka tömege eltűnik a monarchia hatalmas egysége mellett. Az első nemzetiségi üszköt Napoleon dobja be Olaszországban Ausztria ellen, s miután Lombardia és Velence visszacsatoltatnak, ezen tartományokban a karbonárik útján, nyomban megindul az olasz függetlenségi mozgalom, mely hamarosan átcsap Déltirolra és Triesztre is. Ezen időkben kel életre Csehországban is a nemzetiségi eszme, eleinte csak irodalmi és történelmi téren, de rövidesen átfogja és

áthatja az egész ország társadalmi és politikai felfogását. Lengyelország felosztása által a lengyel nemzet jelentékeny része a monarchiához kerül, ám itt is min-
 iig eleven eszme maradt a közfelfogásban a régi Lengyelország visszaállítása. Magyarországon a horvát és délszláv területeken terjed el először a nemzetiségi mozgalom, s úgy itt, mint Ausztriában az elmúlt század iőzepén, oly erős és intenzív fejlődést vesz, hogy 1848-ban forradalmi kitörésekre vezet.

Így lesz lépésről-lépésre sorsdöntő kérdésévé a monarchiának a nemzetiségi eszme. A 67-iki kiegyezés nem javít a mindinkább súlyosbodó helyzeten. A dualisztikus rendszer föderális szelleménél fogva most már valamennyi népfaj önállóságra törekszik. Ausztriában a cseihek és délszlovákok támadnak fel a német hegemonia ellen. Magyarországon a románok, tótok és szerbek dobják magukat az irredentizmus karjaiba a nemzetiségi törvény végrehajtásának elmulasztása miatt. Közben Ausztriában behozzák az általános választójogot, de annak természetes következményét, a nemzeti autonómiák berendezését megtagadják. Magyarországon pedig éppen a beígért általános választójog elsikkasztása kész-teti a nemzetiségeket erősebb állásfoglalásra, az államhatalom ellen. A monarchia mindkét állami területén alkalmazott kormányzati intézkedések, ahelyett, hogy az elégedetlen népeket és nemzeteket megnyugtatóknak, még nagyobb elkeseredésbe kergetik őket. így történt, hogy a nemzetiségi kérdés napról-napra élesebb és elviselhetetlenebb alakot öltött a monarchia egész területén. Mikor a világháború kitört, a habsburgi birodalom már a «bellum omnium contra omnes» képét mutatja. Ebben a helyzetben rejlett a katasztrófa magja.

Az összes bajok tulajdonképeni kútforrását az képezte, hogy úgy Ausztriában, mint Magyarországon a kenyér és kés egy kézben volt, de sem itt, sem amott, az illető kéz nem akarta a leszelt kenyeret a többivel megosztani. Természetesen ez politikailag értendő. De azért mindenképen áll az, hogy az ilyen nismus nem csak egy különben is széthúzó államban, hanem még egy vérségileg egységes családban is felborítja a helyzetet. A csehek Ausztriában 1858-ban a Hohenwart-féle kísérlet által már konkrét formában jelentkeznek. Ez a kísérlet akkor épen magyar részről lett megakadályozva. Ha akkor a cseh államjog érvényesül, s I. Ferenc József fejére teszi Szt. Vencel koronáját, Csehország még ma is integráns részét képezné a monarchiának, s nekünk se fájna a fejünk afelett, hogy elszakadt tót népeinket miképen tudnánk hazánk területéhez visszacsatolni. Am az osztrák-németek továbbra is abban a tévhitben éltek, hogy gazdasági előnyökkel a nemzeti és politikai elégedetlenséget és izgalmakat féken lehet tartani. Nem tudták, hogy a nemzeti eszme, mint igazi eszme, mindég átlépi a gazdasági és ökonómiai korlátokat. A csehek pedig jól értettek ahhoz, hogyan kell a rövidlátó osztrák politikát orránál fogva vezetni. Szinte hihetetlen gazdasági felvirágózásra tettek szert, s eképpen megerősödve, várták a jó alkalmat. A háború ezt is meghozta. Eleinte állták a sarat, hiszen a háború kellő közepén 1916-ban az összes csehpártok még a következő nyilatkozatot tették: «A cseh nép, az évszázadokkal ezelőtt trónra hívott dinasztiaiban és az egységesen berendezett monarchiában nemzeti létének alapjai és védelmét ismeri fel. El van tehát határozva, a többi népekkel való további együttműködéssel arra törekedni,

hogy a monarchia nagyhatalmi állása, függetlensége és gazdasági önállósága fentartassék.» Nem szenved kétséget, hogy ezzel a cseh politika az adott viszonyok között tényleg elébe ment az osztrák politikának. Am a jó osztrákok még akkor sem tudtak kikecmeregni a régi Ausztria ideológiájából. Aminek a következménye az lett, hogy midőn a győzelem kilátásai megcsappantak, a csehek követelése és végcélja oly tartalmat nyert, mely már a monarchia életérdekeibe ütközött. Az 1918. január 6-iki deklaráció, mely az önrendelkezési jog alapjára helyezkedett, már nyílt programot képezett e tárgyban. Az ajtó azonban még mindig nyitva maradt. így állt a cseh kérdés, midőn az ántánt nemzetiségi propagandája teljes erővel fellépett.

A délszláv kérdés új kifejlődése, mely közös baja volt Ausztriának és Magyarországnak egyaránt, már későbbi keletű. Amott a szlovének és a tengerparti szlávok, itt a horvátok és a szerbek igyekeztek egységes állami tömörülésbe jutni Ezen törekvés első megnyilatkozása 1906-ban a fiumei rezolúció, mely a horvátok, szerbek és délszlávok egyesülésének megvalósítását proklamálja. Igaz, hogy egyelőre szt. István birodalmának keretében, de azon hátsó gondolattal, hogy amint alkalom nyílik, Horvátország Magyarországtól elszakíttassék, sőt a habsburgi birodalom szétbomlasztása is végrehajttassék. Ezen titkos tervnek legnagyobb akadály, volt a horvát unionista párt, ezt kellett tehát Supiloéknak mindenáron eltávolítani. A naiv Kossuth Ferencsel elhitetik, hogy a Magyar és Horvátország közti jó viszony elromlásának az unionista-párt az oka. Kossuth erre az 1906-iki horvát választásoknál elejti az unionista pártot, s a horvát-szerb koalíciót segíti

uralomra, a koalíció azon ígérete alapján, hogy ezek Magyarországnak Ausztriától való elszakadását fogják támogatni, holott a koalíció szerb vezeterei titkon, akkor már az egész monarchiától és Magyarországtól is el akartak szakadni. Kossuth Ferencnek ez a szörnyű politikai naivitása képezi szülőokát Horvátország elveszésének. A magyarországi és horvátországi koalíciós kormányzat természetellenes barátságát azonban hamarosan megzavarja a vasúti pragmatika körül felmerült konfliktus, mire a horvát-szerb koalíció a Starcsevics-párttal szövetszerezik, s átveszi ettől a horvát függetlenség programját, kimondottan ugyan a monarchia keretében, de ez már csak az unionisták félrevezetésére szolgált, mert titkos tervük akkor is a monarchiától való elszakadás volt.

Közben kiüt a háború. A horvát ezredek, a legfényesebb teljesítményekkel küzdik fel magukat a monarchia hőseinek sorába. Az 1916-iki fegyveres sikerek a horvát befolyás megerősödésére látszanak vezetni s még ugyanez év elején megszületik a sábor híres felirata I. Ferenc Józsefhez, melyben Horvát-Szlavon-Dalmátország, továbbá Bosznia és Hercegovina egyesítését kérték, kifejezetten Szt. István koronája alatt. Am ez a felirat sohasem lett az agg királyhoz felterjesztve, s csak 1918-"ban, csaknem a végső percben juttatta a Wekerle-kormány Károly király elé. Ez a végzetes taktikázás képezi rugóját a további fejleményeknek. A szerb befolyás Horvátországban ismét felülkerekedik, s a Wekerle-kormány azon álláspontja, hogy Bosznia és Hercegovina mint «corpus seperatum» közvetlen Magyarországhoz csatoltassék, az összes délszlávok ellenállását s Belgrád felé való orientálódását eredményezi.

Elősegítette ezen irányzat megerősödését az is, hogy a horvátországi központok működése a háború alatt az ottani hangulatot elmérgesítette, mert oly funkciókat végeztek, melyek a horvát autonómiát sértették. Fellázította a kedélyeket a hadikölcsönkötvények szövege is, melyekről a horvát szöveg hiányzott. Így állott a délszláv kérdés, midőn Northcliff angol propaganda miniszter ügynökei a délszláv tartományokat elárasztották. A horvát-szerb koalíció azonban hivatalosan még ekkor is sábor felirata alapján állott. Tehát az ajtó itt is nyitva volt.

Magyarországon a nemzetiségi kérdés kevésbé volt kiélezve. Itt a bajok kútforrását a nemzetiségi törvény végrehajtásának felfüggesztése képezte. A nemzetiségi vezérek ezen állapoton is nem erőszakosan, hanem alkotmányos utón akartak segíteni, s ezért sürgették az általános választójog behozatalát. Elszakadásra, az ország területének megcsonkítására azonoan komolyan sohasem gondoltak, legfeljebb azon távoli esetben, ha; a monarchia összeomlik, s itt is beáll a vizözön. Erre az eshetőségre azonban komolyan nem számítottak. Sőt ellenkezőleg mindig és minden alkalommal készen állottak a monarchia hatalmi állásának emelésére. A tótok egyenesen elutasították a cseh csábitgatásokat, s a románok, ha járkáltak is Bukarestbe, — ami mindenesetre az irredentizmus látszatát kellette — de inkább támogatást és közvetítést kerestek az öreg Károly román királynál, aki a mi agg királyunknak barátja és szövetségese volt.

A magyarországi nemzetiségek passiv politikája épen abból táplálkozott, hogy itt mégis létezett egy törvény, mely egyenjogúságukat biztosította. Részükről

tehát csak arra volt szükség, hogy ezen törvény végrehajtása kiküzdessék, illetőleg a végrehajtás felfüggesztése a magyar politikából elimináltassék. Maga a törvény bölcs előrelátással úgy a politikai és kulturális téren, valamint az egyéni érvényesülés terén is annyi jogot biztosított részükre, hogy annak revíziójára és kiegészítésére nem is gondoltak. Csak a szentesített törvény végrehajtását követelték, azon megegyezés alapján, melyet 1867-ben a királlyal s az ország akkor elismert vezéreivel kötöttek. A felfüggesztésben rejülő sérelem annál inkább bántotta őket, mivel 1868-ban a törvény végrehajtása de facto megkezdett. Az első Andrassy-kormány nem egy tót, román és szerb főispánt és államtitkárt nevezett ki, számosan bentültek a Deák-párt parlamenti többségben, s igen sokan a közigazgatási és a bírósági szervezetben. Nemzetiségi pártnak, mint politikai pártnak a parlamentben akkor még csak írmagja sem létezett. Szóval minden a legjobb utón volt, midőn 1875-ben bekövetkezett a fúzió. Ekkor történt a végzetes, nagy politikai hiba. A balközép, hogy kormányra juthasson, kénytelen szegre akasztani közjogi elveit, s hogy ennek a pártpolitikára hátráló káros visszahatását a közvéleményben ellensúlyozza, erős, szinte sovíniszta nemzeti politikát léptet életbe, felfüggeszti a nemzetiségi törvény végrehajtását, s ekképpen sikerül hímes nemzeti leplet borítani cserbenhagyott közjogi elveire. A sajtó nagy vehemenciával kapja fel ezt az új politikát, s midőn a Miletics-féle eset felmerül, a nemzetiségi kérdésben már az egész ország egy táborban van. Íme, mily végzetes eredményeket szülhet egy taktikai botlás egy egész nemzet életében!

Ettől fogva a magyar nemzet és a területén élő nemzetiségek mindinkább eltávolodnak egymástól. Közbejött incidensek mérgesítő hatásokat váltanak ki, mire a nemzetiségi vezetők elnyomással és üldöztetéssel kiabálják tele az egész világot. Pedig ez nem volt igaz, az uralkodó magyar politika a nemzetiségi kérdésben sem elnyomással, sem üldözéssel sohasem dolgozott, s ha fordultak is elő sporadikusan — főleg a tót megyékben — ily sajnálatos esetek, ezek néhány túlbuzgó, vagy érvényesülést kereső közigazgatási tisztviselő egyéni számlájára írhatók fel. Ellenkezőleg, igen sok magyar politikus, különösen az utóbbi időkben, egyenesen a megértést kereste a nemzetiségekkel, s ha ez nem sikerült, főleg azon terrornak tulajdonítható, melyet a parlament sovinizta pártjai és csoportjai, továbbá a sajtó fejtettek ki minden ily kísérlet ellen. Csak a magam esetét hozom fel, midőn 1901-ben az appropriációs vitánál a nemzetiségi törvény végrehajtását a parlamentben sürgettem. Saját pártom, — a volt szabadelvű párt — nyomban ott a helyszínén cserben hagyott, pedig szépszámú barátaim ültek a pártban. Eleinte tömött sorok előtt beszéltem, s midőn a nemzetiségi törvény végrehajtására került a sor, egyszerre magamra hagytak, s tátongó ürességben vergődve kellett beszédemet befejeznem. Az ülés után Széli Kálmán, akkori miniszterelnök magához hivatott s kijelentette, ha ki nem magyarázom magamat, kénytelen kitéssékelni a pártból. Ami aztán másnap viharos ülésben meg is történt.

Az általános választójog felvetése s ezáltal a demokratikus politika előtérbe lépése még inkább enyhíteni látszik a feszüli helyzeten, mert most már aj pártok

keletkeznek, melyek a nemzetiségi törvény végrehajtását, sürgetik. És midőn Ferenc Ferdinánd trónörökös akcióba lép, a magyarországi nemzetiségek valósággal biztató reménységgel néznek a jövő elé. Most sem kívánnak egyebet, mint a nemzetiségi törvény végrehajtását és az általános választójog behozatalát. És megmaradnak ezen követelésük mellett a háború kiütése után is, melyből derekasan kiveszik részüket. Még akkor sem bővítik ki programjukat, midőn Czernin a hűségi nyilatkozatot követeli tőlük, még ekkor is a nemzetiségi törvény végrehajtását és az általános választójog behozatalát hangoztatják ellenérték gyanánt. Így állt Magyarországon a helyzet, midőn 1918, elején az ántánt nemzetiségi propagandája révén, döntő támadást intézett a monarchia ellen.

Az ántánt diplomáciai ügyességére vall azon körülmény, hogy ez a politikai támadás összeesett azzal, midőn a nyugati harctéren a német offenzíva megakadt és Foch tábornok az amerikai segítséggel akcióba lépett. Ekkor már a kevésbbé beavatottak is kezdték sejteni, hogy a háború ránk nézve rosszul fog végződni. Ugyanekkor az ántánt vezérpolitikusai és sajtója napról-napra hevesebben firtatták a monarchia nemzetiségi ügyeit, propaganda osztályt létesítettek az osztrák népfajok elszakítására, mely rövidesen a csehek nyílt állásfoglalására s a délszlávok önállósági törekvéseinek megerősödésére vezetett. Már ekkor látni lehetett, hogy ezen a pontokon dől el a monarchia sorsa. A magyarországi nemzetiségek körében ugyan még csend volt, de azon körülménynek, hogy a parlamenti tanácskozásokat kerülték, feltűnést kellett kelteni. Valóban nem sok politikai belátás volt szükséges azon veszé-

lyek felismerésére, melyek az ántánt nemzetiségi Programja révén a monarchiát és Magyarországot fenyegették. Az ellenség győzelme pedig napról-napra valószínűbbé vált, Bécsben még csak próbálgatták békíteni a cseheket, de nálunk, mintha nem is létezett volna nemzetiségi kérdés, a régi strucc-politikát folytatták tovább. Se kormány, se pártok, még csak meg se kérdezték a románokat és tótokat, hogy tulajdonképpen akarnak-e valamit?

Látva e cinikus politikában rejlő nagy veszélyeket, még kellő időben, egyenesen a királyhoz fordultam s 1918. júniusában a kabinetiroda útján az alábbi jelentést tettem, kérve báró Nagy Géza kabinettitkárt, hogy azt a király elé terjessze. Báró Nagy nem tartozott a politizáló kabinettitkárok közé, inkább becsületes, szorgalmas hivatalnok volt, megcsontosodott konzervatív világnézettel. De azon körülmény, hogy az ügyöket bürokratikus módszerrel intézte, ama súlyos időkben a politikai informatív szolgálat hátrányára volt. A jelentés, melyet hozzá küldöttem, következőleg hangzik:

Igen tisztelt báró úr!

A monarchia fenállására sorsdöntő órák következnek. E súlyos órákban a monarchia minden igaz hívének kötelessége az uralkodó segítségére sietni, s megosztani vele azon gondokat, melyek a mai nehéz időkben trónját terhelik. Rámnézve ezen kötelességet még súlyosabbá teszi azon fogadalom, melyet néhai Ferenc Ferdinánd főherceg úrnak a monarchia érdekében tettem. És ha most rászántam magam, hogy izoláltságomból kilépek, méltóztassék ezt ezen előttem szent fogadalomnak tekinteni.

A katonai helyzet mindinkább oda fejlőd-

dik, hogy Németország kényszerítve lesz a béke útján az első komoly lépési megtenni. Csak tennéskézes, hogy ezzel az ántáni oly fölénybe jut, mely módot ad neki a békétárgyalásokon programjának és akaratának legalább is részbeni érvényesítésére. Tudvalevő, hogy az antant politikai programjában a népek önrendelkezési joga, a nemzetiségek felszabadítása, stb. első helyen szerepel. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy az ántáni ezen követeléseket a békétárgyalásokon elejti. Ellenkezőleg, éppen ezt fogja legerősebben forszírozni, hogy ezáltal a világ előtt eljárását igazolja.

A veszedelem pedig abban rejlik, hogy azon esetre, ha¹ a nemzetiségek felszabadítása a békétárgyalásokon az ántant programja és akarata szerint történik, ez a monarchia fennállására egyenesen kataszrofális hatással lenne. Mindennél fontosabb tehát, még a békétárgyalások előtt a monarchia mindkét államában a nemzetiségi kérdést őszinte és békés meg egyezés útján magukkal a nemzetiségekkel oly formában rendezni, hogy ezen rendezés, mint a monarchia nemzetiségeinek akarata, a békétárgyalásokon kész dolog gyanánt respektáltasstk. Ha egyszer demonstrálva van, hogy ezen rendezés a nemzetiségek akaratát képezi, az antantnak nem lesz sem joga, sem oka, más rendezést és megoldást a monarchiára oktrojálni.

A nemzetiségi kérdés rendezése a monarchia két államában külön-külön eszközözlendő. A rendezés «*conditio sine qua non*»-ja, a monarchia fenntartása és biztosítása. Mentül szélesebb autonómiák keletkeznek, a monarchia egysége annál hatékonyabban biztosítandó. A monarchia egységének fentartása és biztosítása céljából, — miután a 67-iki kiegyezés már úgyis megbukott — a Ferenc Ferdinánd-féle koncepciót kell alapul venni. A delegációk

egyesítettnek, s az ekképen létrejött «szövetség-tanácsiban az összes önállóságot, autonómiát és alkotmányos jogot élvező országok és népek képviseletet nyernek. Ezen elvi bázison kell úgy Ausztriában, mint Magyarországon a nemzetiségi kérdést rendezni I

Ami Ausztriát illeti, itt elsősorban a cseh kérdés jön tekintetbe. Itt már nem lehet sokat okoskodni. Ez a kérdés máris Európa asztalán fekszik. A cseh államjog teljesen megérett a megvalósulásra. Az adott viszonyok között az egyetlen megoldás: az önálló cseh állami Ő Felsége fejére teszi szent Vencel koronáját s hozzájárul a birodalom keretében alkotandó önálló cseh államhoz. Természetesen a magyarországi tót megyék nélkül, melyről a csehek, Ha állami önállóságukat elérik, szívesen le fognak mondani. Csehország a delegációk által nyer birodalmi képviseletet s ezzel a mai dualizmus trializmussá változik.

A délszláv kérdés már komplikáltabb. Ez a kérdés sem történelmi, sem poltikai, sem gazdasági szempontból nem érett meg annyira, hogy önálló állam alapját képezhetné. Éppen ezért a délszláv kérdés egyelőre tartományi autonómia alapján rendezendő. Az alakulás magját a katolikus Horvátországnak kell képezni, aminthogy az egész rendezésnél a politikai túlsúly és vezetés a katolikus elem kezébe adandó. Ezt főleg Szerbia miatt kell tenni, melyet az ántánt bizonyosan visszaállít. Még a katolikus propagandától se szabad visszariadni a keleti egyházak körében. Bosznia és Hercegovina idecsatolandó, Dalmáciával együtt. Az egész új délszláv állam a magyar szent korona szuverenitása alatt maradna s a közös magyarországi parlament útján nyerne képviseletet az egyesített delegációkban. Megjegyzendő, hogy végszükség esetén a délszláv kér-

dés rendezésénél még tovább is lehet menni, ha a monarchia egysége ezen a ponton is garanciát nyer. Mert fődolog a békés megegyezés.

A lengyel kérdés végleges megoldása — ha történik is előzetesen valamelyes rendezés — a katonai helyzet állása szerint mégis csak az európai kongresszus elé kerül. Ezen kérdésben a monarchiát első sorban Galícia sorsa érdekli. A legnagyobb örültség volna, egy új Lengyelország kedvéért Galiciát a monarchia testéről kiszakítani. Bármiképpen rendezetik a lengyel kérdés, Galiciának Ausztria kötelékében kell maradni, s az osztrák parlament útján nyerne képviseletet az egyesített delegációban.

Magyarországon a nemzetiségi kérdés rendezése kevesebb nehézséggel fog jámi, itt alligha lesz szükség külön területi autonómiákra. A nemzetiségi kérdés az állam keretén belül rendezhető. Egyáltalában nem lesz szükség a románokat, tótokat, szerbeket, németeket, ruthéneket külön-külön felszabadítani. Itt az összes népfajokat, beleértve a magyarokat is, fel kell szabadítani az uralkodó osztály politikai és gazdasági nyomása alól. Ami pedig a nemzetiségeket illeti, ha egy becsületes általános választójogi és a nemzetiségi törvény őszinte végrehajtása útján helyet nyernek a kormányban és a kormányzatban, ha megfelelő képviseletet kapnak a parlamentben, ha elhelyezkedhetnek a közigazgatásban és bírói szervezetben, ha állami támogatás mellett résztvehetnek a gazdasági és kulturális életben: a magyarországi nemzetiségi kérdés ezzel a mai viszonyok közt megoldási nyerhet. Am ha egyik, vagy másik pontban ma már nagyobb igényeket támasztának, a békés megegyezés érdekében részleges autonómiáktól se szabad visszariadni.

Mindkét államban, úgy Ausztriában, mint

Magyarországon, a fentebbi rendezésnek előfeltétele, oly népkormányok beállítása, melyhez a nemzetiségek bizalommal viszketnek, s azokban a szocialistákkal és a polgári pártokkal együtt maguk is résztvesznek. Ezen népkormányok feladata lesz a tárgyalásokat a monarchia jelzett egységének szem előtt tartása mellett a nemzetiségekkel azonnal megindítani és békés megegyezés útján még az európai béketárgyalások előtt befejezni. A megegyezést mindkét államban lehetőleg alkotmányosan kell életbeléptetni.

Igen tisztelt báró úr!

A jelzett reformok csak hozzávetőleges tervek. Az autonómiák lenéinek szűkebbek, lehetnek szélesebbek. Ez már a tárgyalások eredményétől függ. A fődolog cselekedni és a nemzetiségekkel megegyezni, hogy az antant a béftárgyalásokon oly kész helyzetet találjon, jnyelért a nemzetiségek is helyi; állanak., Csak ígfietret elkerülni a nagyobb" veszezielmet.J Ami engem illet, nékem csak egy kéréssem van és pedig az: méltóztassék jelen soraimat ö Felsege magas színe elé terjeszteni, kit a megboldogult Ferenc Ferdinánd főherceg úr szent emlékeié legalázatosabban arra kéri, kegyeskedjék ezen előterjesztésemet megfontolás tárgyává tenni. Éjjeleket töprengtem és gondolkoztam ezen megoldás feleit. És százszori megfontolás után is csak arra jutottam, hogy nincs más mód az ántant veszélyes tervének megelőzésére, s ezáltal a monarchia megmentésére. Minden más javaslat félrevezetés vagy becsapás, s elkerülhetetlenül a monarchia összeomlására vezet.

Természetesen, különösen az aktív államférfiakkal szemben a legnagyobb diszkréciót kérem.

Vagyok és maradok igen tisztelt báró úrnak őszinte és odaadó híve:

K. J.

A dogmatikus közjogászok bizonyára meg fognak ütközni azon, hogy a bomlófélben lévő monarchia megmentésére a trializmust és a «szövetségtanácsot» javasoltam. Elismerem, akkoriban ezek súlyos közjogi áldozatok voltak. De miért tettem ezt? Tettem azért, mert — mint már fentebb említettem — régtől fogva ismertem a román és tót nemzetiségi vezérek azon elvi álláspontját, hogy ők csak egy olyan Magyarország kötelességében fognak megmaradni, mely egyúttal a monarchia alkotórészét is képezi. Ha Ausztria a nemzetiségi kérdés zátonyán széttörik, akkor ők is mennek, csatlakoznak szomszédos fajokonaihoz. Amit az ellenség védelme alatt, könnyen megtehetnek. Ez a megismerés volt előttem a döntő szempont. Inkább legyen trializmus, legyen «szövetség-tanács», de legalább az ország maradjon együtt régi épségében, ezeréves területi integritásában. Vajjon nem cselekedtem-e helyesen?...

A kabinetiroda postafordultával értesített, hogy kívánságomhoz képest jelentésemet az uralkodó elé terjesztette. Aztán hosszú tárgyalások és tanácskozások következtek. Eleinte úgy látszott, hogy történni akar valami. A cseh-pártvezérek egymás után járultak az uralkodó dé, s a délszláv kérdés is élénk megbeszélések tárgyát képezte, Bécs és Budapest között. Csak a magyarországi nemzetiségi kérdésben nem mozdult semmi. Később az osztrák tárgyalások is elposványosodtak. A győzelmi kilátások pedig napról-napra reménytelenebbé váltak, ami különösen az ausztriai nemzetiségeket, szinte automatikusan tolta az antant karjai felé.

VII

AZ ERDÉLYI AUTONÓMIA

Ma sincs kétségem a tekintetben, hogy a fentebbiek által javasolt rendezés még abban az időben a kívánt eredményre vezetett volna. Hiszen a csehek akkor még bent ültek a Reichsratban s a januári programm alapján állottak, mely a népek önrendelkezési jogát és a nemzeti kisebbségek védelmét proklamálta. Benkovic cseh képviselő beszédében, ki a cseh szövetség nevében a Reichsrat január 17-iki ülésén az önrendelkezési jogról a nyilatkozatot megtette, még csak szó sincs Csehország elszakadásáról és a tót megyék csatolásáról. Úgy Benkovic, mint az utána felszólaló Petrusievic és Pogacnik cseh képviselők csak az önrendelkezési jogot hangoztatták. A híres egyesség is, mélyet a cseh és tót vezérek Pittsburgban kötöttek, csak jóval ezután jött létre. Világos tehát, hogy a csehek az ajtót még akkor is nyitva hagyták. És az ajtó nyitva maradt

egész októberig, midőn Stanek, immár a bevégzett tények alapján (okt. 2.) a három szláv állam frontját, Danzigtól Prágán át az Adriáig, s ebben az önálló cseh-tót államot proklamálta. Hosszú hónapok álltak tehát rendelkezésre a cseh kérdés megoldása, s ez által a monarchia megmentése céljából. De elfecsérelték az időt a végnélküli egyezkedési tárgyalások kihúzása által, míg egy napon az események fejük fölé nőttek. Ha az osztrák-németek kellő időben eltudják magukat határozni a nagy kísérletre: Ausztriát a nemzeti autonómiák alapján újra felépíteni és berendezni, ma fenállana a monarchia, s Magyarország se csonkult volna meg a tót megyék elvesztése által. Ám az osztrák-németek nem bírtak szabadulni a régi centralisztikus Ausztria ideológiájától, s ezzel megpecsételték a monarchia sorsát. De sajnos Magyarországot is...

A délszláv kérdést is könnyebben lehetett volna még akkor rendezni. Hiszen ez lényegében nem érintette a monarchia közjogi struktúráját, amennyiben a délszlávok akkor még a horvát sábor felirata alapján állottak, s Bosznia és Hercegovina, valamint Dalmácia csatolása mellett, Szc. István koronája alatt kívánták egyesülésüket végrehajtani. Tehát kifejezetten a tartományi autonómia keretében mozogtak. Ez a terv a magyar politika zátonyán feneklett meg. A magyar kormány ugyanis görcsösen ragaszkodott azon szerencsétlen gondolathoz, hogy Bosznia és Hercegovina mint «corpus separatum» közvetlen Magyarországhoz csatolassék. Természetesen ezzel éket vertek a délszláv egyesülés eszméjébe, ami aztán nemcsak a többi délszlávokat, hanem Horvátországot is Belgrád felé sodorta. Még ez sem készítette komolyabb megfontolásra a bu-

dapesti politikai köröket, s a magyar kormány 1918. szeptemberben is azt referálja a királynak, hogy az anektált tartományok idecsatolásának ügye úgy a horvátokkal, mint a boszniai vezető körökkel rendben van. Pedig csak a szerajevói franciskánusokkal voltak rendben. Am a király ezzel szemben ellenkező információkat nyer, s még szeptemberben Tisza István grófot katonai minőségben bízza meg az ottani viszonyok tanulmányozásával s a tényállás tisztázásával.

Tisza István nékem legnagyobb és legkíméletlenebb politikai ellenfelem volt. Nem érzem tehát feljogosítva magam felette bírálatot mondani. A történelem ítélőszéke majd eldönti a köztünk támadt vitát. Mint embert végzetlenül sajnálom. De sajnálom benne az államférfiúi is, ki erős kezével és rendkívüli guvementális képességével a mai viszonyok között mérhetetlen szolgálatokat tehetne szerencsétlen hazánknak. «A választójogi harc» című könyvemben 1910-ben a Khuenkormány kinevezésekor, ezeket írtam róla: «Az új kormánytól pedig új korszakot várunk. A kormányban nem kételkedünk, inkább bizakodunk. De bizhatunk-e a nemzeti munkára szervezkedő kormánypártban, midőn azt máris azon férfiú szenvedélye vezeti, aki a polgári munka egyetlen lehetséges bázisát, az általános választójogot, nemzeti szerencsétlenség gyanánt hirdeti? Egy nagy kérdőjel áll itt előttünk. Am ha mindenkben is csalódnunk kellene, a haladás erejében nem csalatkozhatunk. Mert mi ülünk a vonalon és Tisza István áll a síneken. Kérve kérjük őt az ország és a saját maga érdekében: ne állja útját a robogó vonatnak!»... Útját állta. Elgázolta. Fájdalom, ez a jóslatom is bekövetkezett...

Tisza István ezredes a király parancsára nyomban leutazott a délszláv tartományokba, előzetesen azonban informáltatja magát a magyar kormány részéről, mely most is ragaszkodik tervéhez, továbbá ahhoz, hogy úgy a horvátokkal, mint a bosnyákokkal, a közvetlen csatlakozás tárgyában rendben van. Tisza ennek éppen ellenkezőjét találja Zágrábban és Szarajevóban, ami ez utóbbi helyen annyira kihozta sodrából, hogy lovagló ostorával végig vágva a tárgyaló asztalon, a boszniai deputáció előtt kijelenti: «A magyar nemzet még mindig elég erős, hogy lesújtson azokra, akik a tervezett délszláv egyesülést végrehajtani akarják.» Ezzel a helyzet még jobban elmérgesedett. Az ántánt csápjai pedig már akkor Horvátországot is elérték. A király mindezeket látva, szinte az utolsó percben hozzájárul a dél szláv egyesüléshez, s közvetlen az elszakadás előtt dr. Unkelhauser Károly horvát minisztert bánná nevezi ki, s leküldi a tervezett egyesülés proklamálására és végrehajtására. Unkelhauser azonnal leutazik Zágrábba, de már későn, mert ott kész helyzetet talál: a horvátok is az ántánt hálójában voltak. Ausztria egy gondolattal ismét elkésett. A horvátok maguk mondták Unkelhausernek: csak pár nappal hamarabb jött volna..?

Az események ezután rohamos lefolyást vesznek. Alig néhány napra Unkelhauser missziója után, okt. 29-én a sátor kimondja az elszakadást Magyarországtól, a határozat azonban a monarchiáról még mindig hallgat, mert a horvátok még ekkor is a monarchia keretében akarnak maradni. Pribicsevics Szvetozár azonban e ponton megcsalja a horvátokat, mert midőn a monarchia összeomlása rövidesen bekövetkezik, s a szerbek ennek folytán megszállják Horvátországot, Pribicsevi-

csék «Nemzeti Tanács»-a decemberben kimondja a Szerbiához való csatlakozást. Ezen határozat meghozatalában azonban a régi horvátok már részt nem vettek, a sábor azóta sem lett összehívva, s még ma sem merik összehívni. A teljes elszakadás azonban a szerb fegyveres erő nyomása alatt tényévé vált. A fentebbiek szerint egész világos, hogy a horvátok nemcsak a monarchia keretében, hanem október 29- előtt még Szt. István koronája alatt is meg akartak maradni, sőt a délszláv egyesülés révén új területeket hoztak volna a magyar birodalomhoz. És hogy mindezeknek ellenkezője történt, s ennek folytán a monarchia az összes délszláv területeket, mi pedig Horvátországot és Szlavóniát elvesztették: ez főleg annak tulajdonítható, hogy apró csalafintaságokkal intézték az egész délszláv kérdést, holott az adott viszonyok közt, nagy stílusban kellett volna cselekedni. Azt fogják erre a felelős urak mondani, hogy a háború szerencsétlen kimenetele folytán a monarchia és Magyarország amúgy is kényszerülve lett volna ezen tartományokról lemondani. Am nagy kérdés, hogy azon esetre, ha a délszlávokkal kellő időben megegyezés történik, sikerült volna-e a szerb megszállást ezen területeken végrehajtani, másodsor-; a békeszerződés odaítélte volna-e ezen tartományokat Szerbiának, ha a horvátok, szlovének, dalmátok és bosnyákok, most már mint egységes autonóm állam, a monarchia keretében való meghagyásukat Parisban követelik? A népek önrendelkezési jogának elvén bizonyára nem!

Magyarországon a nemzetiségi kérdés abban az időben, midőn fenti javaslatomat a király e]é terjesztettem, épen séggel nem volt kiélezve. És bár a háború szerencsét-

len kimenetelét akkor már mindenki érezte, úgy a románok, mint a tótok, s a többi nemzetiségek is, minden különösebb izgalom nélkül várták a fejleményeket. Inkább azon vezéreikről, kik Bécsben tartózkodtak, lehet mondani, hogy élénkebben mozgolódtak, de ezek sem a monarchia rombadöntésén dolgoztak, — erre akkor még nem is számítottak — hanem azon fáradoztak, hogy a háború elvesztése esetén a békekötésnél, mentül több engedményt biztosítsanak maguknak. Sióval a magyarországi nemzetiségek egy méltányos egyesítésre, akkor még nagyon is kaphatók voltak, követelésük két pont körül; a nemzetiségi törvény végrehajtása és az általános választójog behozatala körül mozgott. Újsághír. Maniu Gyula mondta a gyulafehérvári nemzetgyűlésen: «Ha Károly király kellő időben megcsinálja az általános egyenlő, titkos választójogot és teljes őszinteséggel végrehajtja a nemzetiségi törvényt, ma semmi baj nem volna.»

Ez a látszólagos csend a nemzetiségi vizeken okozta egyrészt azon nemtörődömséget, mellyel a magyar politikusok az egész nemzetiségi kérdéssel szemben akkoriban viseltettek. Valóságos struccpolitikát folytattak. Még a radikális ellenzék se kereste velük az összeköttetést. A nemzetiségi törvény végrehajtását pedig a parlamenti pártok hangoztatni se merték. A magyar politika ehelyett már akkor a personal union törte a fejét, s az igazi sorsdöntő kérdés, a nemzetiségi kérdés, nem kötötte le a figyelmét. Pedig ez volt a legalkalmasabb idő a megoldásra. Állítom és bizonyítani tudom, hogy a nemzetiségek vezérei egyenesen vártak akkoriban meghívásukat. De nem állott velük szóba senki sem, sem Budapesten, sem Bécsben, pedig dr. Vajda Sándor és

dr. Hodzsa Milán épen ezért tartózkodtak akkor állandóan a császárvárosban. Mi lett volna ezt a két nemzetiségi politikust a javasolt népkormányba bevenni? Mert az egész kérdés ekkor már ezen fordult meg. Az ígéretések ideje lejárt, az akkori viszonyok között már személyi biztosítékok is kellettek. De nemcsak hogy a nemzetiségi vezérek kormányra való meghívását mellőzték, hanem a javasolt népkormány beállítására sem tettek egy lépést sem, holott ez úgy a forradalmi feszültség levezetésére, mint a nemzetiségek kielégítésére és ittmaradásuk biztosítására, akkor már egyetlen lehetőségnek mutatkozott.

Ehelyett, midőn közben a Wekerle-kormány — Isten tudja hányadszor — lemondott, megint a régi emberekkel és régi módszerekkel kísérleteztek, s a hosszú tárgyalásoknak és kihallgatásoknak az a megszokott eredménye lett, hogy a kormányon ismét csak Wekerle maradt. Abban a nagy válságban, melyben akkor Magyarország vergődött, még csak nem is voltak kíváncsiak a nemzetiségek nézetére és véleményére. Csoda-e, ha mindezek láttára az eddig csendes nemzetiségi vezérek türelmüket vesztvé, a csehek és délszlávok példája nyomán az elszakadás útjára léptek? Csoda-e, ha ugyanaz a dr. Vajda Sándor és dr. Hodzsa Milán, akik Magyarországon még csak szolgabírók se lehettek, elmentek oda, ahol nyomban miniszteri tárcákat kaptak? Mert az egész nemzetiségi kérdés ugrópontját éppen ez képezte. Állítom, ha az említett két nemzetiségi vezér ama végzetés időikben helyet foglalhat egy igazi népkormányban, sem a román, sem a tót elszakadási nyilatkozat sohase került volna felolvasásra a magyar parlamentben. És állítom azt is, hogy az antant nem ítélhette volna oda

Erdélyt, a Felvidéket, Bácskát és a Bánátot, ha nemzetiségeinkkel kellő időben oly megegyezést kötünk, melyet mint saját akaratunkat, a párisi tárgyalásokon ők maguk képviselnek. És ha ennek dacára az ántánt papiroson elszakítja tőlünk az említett területeket, ennek úgy sem lett volna hatálya. Együtt védelmezhetjük volna meg az ország integritását, amint azt évszázadokon keresztül nem egyszer cselekedtük. Jóllehet, nézetem szerint, ez esetben erre nem is került volna a sor. Az ántánt egyenesen kényszerülve lett volna respektálni nemzetiségeink akarátát. És mert mindezeknek ellenkezője történt, mert a hatalmi birtokállomány szakramentuma minden jogos és méltányos megegyezés lehetősége elé tilalomfát állított: a katasztrófának szinte matematikai pontossággal kellett bekövetkezni. Ebben rejlik a magyar integritás szomorú tragikumája...

Feltűnést kelthet fentebbi javaslatom azon része, melyben azt indítványoztam, hogy a békés megegyezés érdekében Magyarországon részleges autonómiáktól se szabad visszariadni. Tényleg joggal feltehető azon kérdés: mi alapon javasoltam autonómiákat a nemzetiségek részére, midőn ezek saját állításom szerint is, akkor még csak az általános választójognak és a nemzeti törvény végrehajtásának követelése mellett állottak? Ebbeli eljárásom nem volt egyéb előrelátásnál, oly célból, hogy az autonómiák eszméjét az intéző körökkel jó előre megbarátkoztathassam, nehogy ez esetleg a tárgyalások sikerét kockáztassa. Ugyanis szinte bizonyosra vettem, hogy a háború elvesztésének napról-napra erősbbödő valószínűsége, továbbá az, hogy adott viszonyok közt nekünk kellett a nemzetiségeknek elébe menni: a tárgyalásokon a vezér urak étvágját meg fogja növeszteni.

Hogy mennyire nem csalatkoztam, bizonyítja az, hogy — mint alább kitűnik — szeptemberben, a háború elvesztésének küszöbén, nemzetiségeink már tényleg a wilsoni autonómia alapján állottak. Előre láttam tehát, hogy az esetleges tárgyalásokon az autonómiák eszméje okvetlen fel fog merülni, még azon további oknál fogva is, mert a háború második évében Románia megnyerése céljából Németország részéről Erdély autonómiája tényleg felajánltatott.

Talán nem lesz érdektelen, ha ezen kérdésben az alábbi közléseket nyilvánosságra hozom, már csak azért is, mert Erdély ügye a magyar politikában még soká aktuális fog maradni. A német kormány ugyanis, már a háború kezdetén összekapcsolta az erdélyi kérdést Romániának a központi hatalmak mellett való fegyveres beavatkozásával. Midőn 1914. őszén az oroszok Kassa előtt állottak, s már arról volt szó, hogy néhány hét alatt az Alföldet özönlik el, Romániának mellettünk való fegyveres beavatkozása úgy a monarchiára, mint Magyarországra nézve életkérdéssé vált. Akkor tette Németország azon javaslatot, hogy mondjunk le Erdélyben néhány oláh vármegyéről, melynek fejében Románia hátba támadná Oroszországot, s ezáltal nemcsak szorongatott helyzetünkből kimentene, hanem beavatkozásával a háború sorsát is eldönthetné javunkra. Az akkori, szinte kétségbeejtő helyzetben ezen javaslat oly plauzibilisnek látszott, hogy magam is siettem ezen tervet I. Ferenc József császár és királynál a kabinetiroda útján támogatni. A hadiszerecsé azonban 1916-ban megváltozott, s Németországnak, az oláh vármegyék átengedésére vonatkozó fentebbi javaslata elvesztette aktualitását. A győzelem kivívása szempontjából azonban Romániának

melletünk való beavatkozása továbbra is aktuális maradt. Általában a háború kezdetétől fogva nézetem mindig az volt, hogy csak Románia fegyveres támogatása döntheti el részünkre a háborút. Ez a belátás vezetett 1916. őszén is, midőn Daruváry Géza akkori kabinettitkámak, az erdélyi autonómiáról az alábbi levelet írtam. Daruváry az agg királynak nemcsak kedvelt hivatalnok, hanem egyik legbizalmasabb tanácsadója is volt. Széles látkörével, a viszonyok gyors felismerésével és az emberek helyes megítélésével, mindig a helyzetek magaslatán állott. Emellett nyomatékos magyar politikát csinált az uralkodó körében, mellyel nem egyszer provokálta maga ellen az osztrák politikusokat. Amolyan igazi nagystíliú «királyi jegyző» volt. Am Daruvárynak is az a sors jutott osztályrészül, ami a legtöbb szerény embemek: hogy sem itt, sem ott, kellő elismerésben nem részesült. Az említett levél, melyet az erdélyi autonómia kérdésében 1916. őszén, a fegyveres sikerek idejében intéztem hozzá, összeesik azon mozgalommal, melyet Filippescu és társai indítottak Romániában a központi hatalmak ellen való beavatkozás érdekében. A levél következőleg hangzik;

Kegyelmes Uram!

Tisztelt barátom!

Méltóztatol emlékezni, hogy tavaly ilyenkor, midőn az oroszok hazánk földjére mélyen benyomultak, s Kassa is kiürítés előtt állt, hozzád fordultam, s (azon nézetemnek adtam kifejezést, hogy ha itt valami nagy és elhatározó lépés nem történik, mely a helyzetet hamarosan megváltoztatná: az egész monarchia sorsa és jövője problematikussá válik.

Bizonyára méltóztatol emlékezni arra is,

hogy én elhatározó lépés gyanánt jji monarchia megmentése céljából, Romániának bármely áldozatok árán való megnyerését jelöltem meg, sőt egyenesen javasoltam, hogy nem kell visz; szariadni néhány erdélyi oláh megyének Románia részére való átengedésétől sem, ha az utóbbinak fegyveres beavatkozása által a monarchia katasztrófáját elhárítani tudjuk.

Indokoltam ebbeli nézetemet azzal, hogy Erdély hovaelőbb amúgy is megérik az elszakadásra, ha csak valamely szerencsés konjunktúra folytán Romániát időelőtt nem sikerül a monarchiába kebelezünk. A terv kelesztülvihatóságát akkor lényegesen megkönnyítette azon körülmény, hogy Szerbia termékeny északi része kezünkben volt, s a magyar birtokos családok áthelyezése és kárpótlása, kézen feküdt. Ez és győzelem esetén Albánia és Montenegro bekebelezése bőséges ellenértéket nyújtott volna ama néhány erdélyi oláh megye elvesztéséért.

Fenti javaslatom elvesztette aktualitását azért, hogy egyrészt Németországnak sikerült döntőleg fellépni a Kárpátokban, másrészt pedig mi időközben Szerbiából kivonulni kényeszerültünk, s így a magyar családok áttelepítésének lehetősége megszűnt.

Egy dolog azonban nem vesztette el jelentőségét és pedig az: hogy a helyzet kulcsát még ma is Romániának mellettünk való beavatkozása képezi. Ez volt a szilárd nézetem a háború kezdetén és ez ma is. Természetesen ma már nem a monarchia megmentéséről lehet szó, mint tavaly ilyenkor, — isten segítségével ezen túl vagyunk — hanem arról, hogy a háború részünkről mielőbb győzelmesen befejezessék. És ha ezen cél elérése talán nem is igényelhet oly fokú áldozatot, mint egy ka-

tasztrófa elhárítása, de oly áldozatot minden-
 esetre megérdemel, mely a monarchia területi
 épségének respektálása mellett nyújtható Ro-
 mánia támogatásáért.

Berlini jó forrásból értesültem, hogy Er-
 dély autonómiájáról van szó. Állítólag ez ké-
 pezné újabban, a javasolt kedvezményt Románia
 részére. Akár igaz ez, akár nem, nézetem
 szerint ezt a gondolatot — ami különben nem
 új — főleg akkor, ha az
 autonómia a három nemzet hagyományos elve
 alapján vihető keresztül.

Először is azért, mert a monarchia terü-
 leti helyzetét nem érinti, másodszor azért, mert
 hosszú időre elodázza Erdély elszakadását, s
 nyitva hagyja az ajtót a fentebb jelzett szeren-
 csés konjunktúra bekövetkezésének, végül har-
 madszor és főképen azért, mert ez a terv min-
 denképen alkalmas arra, hogy a Filippescu-féle
 mozgalmat leszerelje, mely ha megtörténik,
 mi sem áll útjában a romániai Hohenzollem
 dinasztia hozzánk való csatlakozásának. Ez
 pedig a fegyverek mai állása szerint biztosí-
 taná a központi hatalmak győzelmét.

Ismétlem, hogy a terv kivethetőségében egy
 percig sem kételkedem a következő okoknál
 fogva:

A Filippescu-féle mozgalom teljesen azo-
 nos a régi erdélyi irredentista mozgalommal.
 Mondhatni Filippescuék egész akciója az utób-
 biból táplálkozik, s tulajdonképpen ezt a ro-
 mániai ellenséges mozgalmat Lucaciu és Goga,
 átszakadt társaikkal szervezik, vezetik és irá-
 nyítják. A párt kimondott vezére Filippescu,
 de szellemi irányítói Lucaciu és Goga, akik
 ottani segítséggel akarják erdélyi fajrokonai-
 kat felszabadítani. Nagy tévedés azt hinni,
 hogy Lucaciu és Goga bensőleg Románia te-

rületi megnagyobbitásáért küzdenek. Aki ismeri őket az jól tudja, hogy Erdélynek Horvát minta szerinti autonómiájával nagyon is megelégednének. Ez az ő régi tervük és céljuk, s mert itt elérni nem tudták, most csak jobb taktikai helyzetet keresnek céljuk elérésére. Róla dolgok ilyenén felismerése készen nyújtja a megoldást. Lucaciut, Gogát és átszakadt társaikat le kell szerelni Erdély autonómiájával, mire rögtön elül és elmerül az egész Filippescu-féle mozgalom. Erre a román dinasztia is felszabadul a *nyomás* alól és szabad kezet kap.

Lucaciuhoz és Gogához pedig politikailag nem lesz nehéz hozzáférni. Jól ismerem őket, miniszter koromban, — bár más irányban — eleget tárgyaltam velük. Ha szükségessé válik, megmondom az útját és módját.

Nézetem szerint Buriánnak kell ezt a dolgot a kezébe venni. Tudom, hogy Tiszáék ellenezni fogják. De lehetetlennek tartom, hogy Burián ama diplomáciai siker után, melyet a bolgár ügyben aratott, ne lenne ma elég erős, Tiszáék ellenkezésének legyőzésére. Ha ez sikerül neki, a második koronát teszi fel diplomáciai működésére.

Az autonómiát pedig Erdélytől, főleg a három nemzet elve alapján, nem kell sajnálni. Álmodozó az, s a reálpolitikáról még csak sejtelve sincs, aki azt hiszi, hogy Erdély mai helyzetét továbbra is fenn lehet tartani.

Jelen soraimat használd legjobb belátásod szerint. Nem lenne észrevételem, ha közölnéd a Ballhausplatzon is. Am előttem csak egy cél lebegett: mai elszigetelt helyzetében is Uram Királyomnak a monarchiának lehetőleg hasznára lenni.

Néked minden jót kívánva, szívélyes üdvözlétem mellett vagyok és maradok

őszinte régi híved:
K. J.

Ehhez a levélhez még csak annyi hozzátennivalóm van, hogy ugyanaz a dr. Vajda Sándor, aki később Románia miniszterelnöke lett, hetekig utazgatott ebben az időben Berlin és Bukarest között az erdélyi autonómia érdekében. Ám egy közbeeső állomásnak, Budapestnek, SZÍVÓS ellenállásán meghiúsult a terv. önként felmerül a kérdésre mi lett volna, ha ez a terv sikerül? lehetett volna-e akkor is dr. Vajda Sándor miniszterelnök Romániában? A gyulafehérvári gyűlésen kimondták volna-e akkor is az elszakadást Magyarországtól? És ha Románia mellettünk beavatkozik, akkor is így végződött volna-e a háború, ahogy végződött? Mindezek a kérdések, csak úgy meredeznek a dolgok felett gondolkozók elé...

VIII.

AZ UTOLSÓ KÍSÉRLET

A hosszas tárgyalásoknak és halogatásoknak eredménye az lett, hogy a nemzetiségekkel való megegyezés dolgában a bécsi kormány kifogyott az időből. Az események a fejére nőttek, pedig hónapok álltak rendelkezésére. Mikor dr. Huszarek Károly osztrák miniszterelnök a föderális átalakulás előmunkálatait a Lajtán túl 1918. szeptember havában megkezdte, a háború már el volt veszítve. Csak épen hivatalosan még nem jelentették be. Egész természetes, hogy ezen körülmény uggy a csehek, mint a délszlávok szarvait megnövesztette. Emellett az ántánt nemzetiségi propagandája is sikerre vfezetett. A csehek teljesen kezébe kerültek, de még mindég benn ültek; a Reichsratban. A délszlávok pedig a tartományi autonómia helyett szintén az önálló államot hangoztatták. Ausztria teljesen a bomlás szélére jutott, s az a korcs föderalizmus, mellyel dr. Huszarek kísér-

letezett, nem látszott alkalmasnak a széthúzó törekvések közömbösítésére. Az ajtó azonban sem a cseheknél, sem a délszlávoknál nem volt egészen becsukva. Magyarországon a nemzetiségek még állást nem foglaltak, várták, hogy talán majd velük is szóba áll valaki. Észre se vették őket. A Wekerle-kormány akkoriban hozta — ki tudja, hányadszor? — az önálló hadsereget, sőt, most már ezzel együtt a magyar külügyet is. De senkisémmel hitte. Még mindig a közjogi tálókön keresték a gyógyító balzsamot. Az igazi bajokat még akkor sem látták. Pedig a veszély már a küszöbön állott. Tisztán lehetett látni, ha itt hamarosan nem történik valami, szétesik a monarchia, s utánna Magyarországi bomlása fog következni.

Bkkor tettem, szeptember elején, az utolsó kísérletét a rohanó sorskerék megállítására. Elhatároztam, hogy Bécsbe megyek s jelentkezem a királynál. Először is báró Nagy Géza kabinet titkárt kerestem fel az audien-
cia tárgyában. A báró úr hűvöskésen és bizalmatlanul fogadott. De azért hosszas politikai diskurzus fejlődött ki köztünk, melynek során észrevettem, hogy különös érdeklődést tanúsít az iránt, hogy mit akarok előterjeszteni a királynak? Már-már azon a ponton voltam, hogy feltárom előtte terveimet, midőn beszéd közben elejtette: az még sem lehet, amit Excellenciátok akarnak, hogy mindenkinek szavazata legyen. Bátorkodtam megjegyezni, hogy erről szó sincs, de elejtett szavai épen elegendők voltak arra, hogy végleg begombolkozzam. Talán nem cselekedtem helyesen, mert báró Nagytól az összeomlás megtörténte után levelet kaptam, melyben szememre hányta, hogy nem voltam hozzá őszinte. Nagyobb nyomaték okáért az audienciát írásban kértem a királytól.

A felségfolyamodvány, melyet előterjesztés végett a kabinettitkár úrnak adtam át, így hangzott:

Császári és apostoli Királyi Felség!

Legkegyelmesebb Uram!

A háború következményei a központi hatalmak dinasztiáit a legvégzetesebb helyzetbe sodorták. A bolgár trón után, most a német császárság van veszélyben. Miután pedig az ellenség részéről engedékenység velünk szemben nem várható, elérkezett a tizenkettedik órája annak, hogy addig, míg nem "késő, az osztrák-magyar monarchiában is megmentsük azt, amit még megmenteni lehet.

Tudomásom szerint, a szereplő, párttekintetek által lekötött aktív államférfiak részéről oly mentő javaslat, mely a dinasztiát és a monarchiát a mai csaknem vigasztalan helyzetből kivezetné, még eddig Felséged elé terjesztve nem lett.

Támaszkodva arra, hogy 1906-ban egy súlyos belügyi helyzetből a monarchiát a választójog felvetésével már egy ízben kivezettem, másrészt, mint Felségednek és a dinasztiának leghűségesebb alattvalója, és belső titkos tanácsosa, nekem is elutasíthatlan kötelességemmé vált, hogy a kivezető útra Felséged legmagasabb figyelmét felhívjam: a legmélyebb tisztelettel kérem tehát Felségedet, hogy e célból javaslatomat meghallgatni és illetve engem kihallgatáson fogadni kegyeskedjék.

Felségednek legalázatosabb szolgája és alattvalója:

K. J.

Ezután dr. Seidler Emő volt miniszterelnököt és kabinetigazgatót kerestem fel. Dr. Seidlert azelőtt nem

ismertem. Tárgyalásaim fonalán láttam, hogy egy nyilt-eszü, jóakarató és hajlékony hivatalnokkal van dolgom, ki rögtön mérlegelni tudja a helyzeteket és javaslatokat, s nem annyira, az osztrák állam, mint inkább a monarchia általános érdekeit tartja szem előtt. Dr. Seidler igen szívélyesen fogadott. A monarchia váltságos helyzetének meg Ítézéséről nem volt köztünk különbség. Elismerte, hogy a bomlás Ausztriában tényleg, megindult, s az államhatalom által ennek megakadályozására eddig igénybevett eszközök, sikerteleneknek bizonyultak. Elismerte azt is, hogy a szereplő államférfiak részéről számbavehető, komoly kibontakozási javaslat még nem terjesztetett elő. Erre jeleztem, hogy van egy mentő gondolat, mely Magyarország összes népeinek segítségét hozná a monarchia megmentésére, feltéve, ha az uralkodó azt elfogadná. Arról van ugyanis szó, hogy Magyarország, mely a háborúban is fényes tanújelét adta a dinasztíához és a monarchiához való hűségének, a minden oldalról megindult bomlás közepette, már saját érdekénél fogva is, egész politikai, gazdasági és katonai erejével sietne támogatására minden oly akciónak, mely a monarchiának a békekötés utáni fenntartását, föderális alapon biztosítaná. Hogy dr. Seidler mennyire odaadó szolgája volt császári urának és mennyire becsületes hivatalnokai a monarchiának, semmi sem bizonyítja jobban, mint az: hogy csaknem a nyakamba ugrott örömeiben. Szinte élvezettel legettette rajtam okos szemeit, melyekből kilátszott, hogy még nem akadt magyar emberre, kinek a habsburgi birodalom fenmaradása, ennyire szívéen feküdt volna. Kertem dr. Seidlert, hogy javaslataim előterjesztése céljából eszközöljön ki részemre a királynál audien-

ciát, amit készséggel meg is ígért. Viszont arra kért, hogy a kibontakozási tervet vele ismertessem meg.

Erre előadtam, hogy a monarchia politikai és gazdasági struktúrája megbukott, hiába minden erőlködés, a dualizmust többé fenntartani nem lehet. A kettős alapra épített birodalmi államszerkezet jó és hasznos szolgálatot tehetett 1867-ben, midőn a monarchiát újra össze kellett foldozni, de azóta idejét múlta. Sőt éppen az a tendencia, mély a dualizmus szellemét képezi, ébresztette fel a többi népek és nemzetek önállóságra való törekvését, mely immár annyira megerősödött, hogy ezen áramlatok ellen tovább küzdeni, egyenesen a monarchia mesterséges szétrobbantására vezetne. Keresni és találni kell tehát egy új bázist, melyen a monarchia összes széthúzó népeit és nemzeteit újfönt egyesíteni, s a közös nagy célok elérésére újból organizálni lehet. Ez! az egyetlen politikai bázis, mélyen a monarchiát meg fenntartani lehet, a tiszta föderális formáció, melyben teljesen szuverén, egymástól egészen független nemzeti államok és autonómiák csoportosulnának, egy nagy közös gazdasági területen, kifelé egységes politikai és katonai hatalommal. Természetesen ezen formációban Magyarország is elfoglalná megillető helyét. Hangsúlyoztam dr. Seidler előtt, hogy nézetem szerint Ausztria népei és nemzetei a dolgok mai állása szerint ezt a formációt ma még elfogadnák, hiszen Csehország éppen erre törekedett s még! ma sem lépett ki a Reichsratból, viszont a délszlávok ez idő szerint hivatalosan még mindig a horvát sábor felirata, vagyis a tartományi autonómia alapján állanak. Ami Magyarországot illeti, nem szenved kétséget, hogy az esetben, ha itt egy rögtöni demokratikus átalakulás történnék; úgy a magyar nép,

mint Szt. István birodalmának összes népei, készséggel adnák meg a lökést, a monarchia jelzett ttiódoni újjászervezésére, főleg azért is, mert a tiszta föderális berendezkedés az országnak, főleg katonai téren több közjogi előnyt biztosítana a dualizmusnál.

A súlypont tehát ebben a kérdésben Magyarországon nyugszik. Az osztrák kormány föderális irányú puhatolódzásai és kísérletezései eddig éppen azért nem vezettek Ausztriában eredményre, mert a magyar hivataltos köröknek a dualizmus kérdésében fenálló dogmatikus álláspontja megkötötte az osztrák államférfiak kezeit. Ám ha Magyarország fogjai megadni a lökést a monarchiának föderális alapon való átszervezésére, a helyzet ott is nyomban megváltozik. A csehek rögtön kezesebbek lesznek, a délszlávok pedig egyenesen proklamálni fogják megmaradásukat az új monarchiában. Az első feladat volna tehát Magyarországon egy oly népkormányt kinevezni, melyben az ország összes nemzetei, népei és gazdasági rétegei helyet foglalnak. Mert hiába fordulna az uralkodó e tárgyban; a magyar parlament jobb szárnya felé, a kívánt feltételeket itt nem kaphatná meg, mert a parlamenti többség még müidig a dualizmus álláspontján van, másrészt a politikai szükséget képező demokráciát és a nemzetiségek őszinte felszabadítását a többség egyenesen ellenzi, már pedig tízeikül a terv nem vihető keresztül. De hiába fordulna az uralkodó a parlament balszárnya felé is, mert bár a demokráciát és a nemzetiségek kielégítését itt talán megkaphatná, de nem kaphatná meg a monarchia újjászervezéséhez szükséges feltételekét, mert a parlament balszánya a teljes elszakadást követelő radikális függetlenségek vezetése alatt áll. A népkormányt tehát a

parlamenten kívül álló demokratikus és megbízható polgári pártokból, a kisgazdapártból, a keresztény szocialistákból; a nemzetiségi pártból és a szocialistákból kell megalkotni. Egy ilyen népkormány hozza a demokráciát és a nemzetiségek felszabadítását és ennek fejében vállalná a monarchia jelzett újjászervezéséhez magyar részről kívánatos politikai lökés megadását, s Magyarországnak a föderális monarchiában való elhelyezkedését.

Miniszterelnök gyanánt báró Szurmay Sándor akkori honvédelmi minisztert ajánlottam. Szurmayt még abból az időből ismertem, midőn báró Hazai Samu mellett a honvédelmi minisztériumban működött. Ferenc Ferdinánd trónörökös egy ízben báró Hazai Samuval folytatandó tárgyalással bízott meg, s a feltűnés elkerülése végett Szurmay közvetítését vettem igénybe. A későbbi «uzsoki hős» a tárgyalás rendjén oly ritka éleslátású és tettekész politikus benyomását keltette előttem, hogy a háború alatt szerzett rendkívüli népszerűségét is számításba véve, az adott viszonyok közt a miniszterelnöki állás betöltésére, akkori megítélésem szerint, mindenképen alkalmasnak mutatkozott. És bár a forradalom kiütésekor feltevéseimet nem mindenben igazolta, mégis azt hiszem, hogy a tervezett népkormány élén rendkívüli népszerűsége, a nehézségeken átsegítette volna. Dr. Seidler egyenesen feltette előttem a kérdést; hajlandó lennék-e ezen kormányba belépni. Határozott «nem»-mel feleltem, készségemet csak azon végső esetre tartottam fenn, ha a dolog másképp egyáltalában nem sikerülne. De ezen eshetőséget már eleve kizártnak tartottam, azért, mert az említett pártok, melyekből a népkormány alakítandó volt, elegendő oly

alkalmas politikust szolgáltattak, kik nem a régi, hanem az új világ elismert politikusai voltak.

Kifejtettem ezután dr. Seidler előtt hogy ez a népkormány nyomban feloszlatná a parlamentet, mely csak a «Machtbesitz» fenntartásában látja feladatát, s eddig is útját állta a széles néprétegek által kívánt demokratikus berendezésnek. Ez a parlament ugyanis nem nyújtana többséget a tervezett népkormánynak, ellenkezőleg gátjául szolgálna a monarchia átszervezését célzó minden akciónak. A jobboldali pártok azért, mert még ma is a dualizmuson kérődznek, a baloldaliak pedig egyenesen a teljes elszakadást követelik. Ezt a parlamentet tehát, mint idejét múlt intézményt, félre kell tolni. Az új országgyűlést azonban a népkormány nem hívna össze, hanem a törvényes három hónapi alkotmányos határidőn belül népszavazást rendel és tart, az alábbi országos érvényű néprezolúció felett:

«Magyarország összes népei, önrendelkezési joguk alapján megtartott népszavazás által, a következők végrehajtására utasítják a népkormányt:

1 hogy a békét az ország területi épségbentartása mellett haladéktalanul kösse meg;

2 hogy az általános, egyenlő, titkos községenként választójogot azonnal léptesse életbe s ennek alapján az országgyűlést a békekötés után legkésőbb 6 hónapon belül hívja össze;

3. hogy a vármegyei és községi közigazgatást a tisztviselők kinevezése mellett demokratikus alapon átszervezze;

4. hogy, a városi, községi, közalapítványi és holtkezi földbirtokokat váltsa meg, s ezen földterületeket

önköltségi áron — állami kezelésben léve birtokokkal együtt — a földnélküli mezőgazdasági népesség, körében aképen ossza ki, hogy a habomból hazatért katonák előnyben részesüljenek;

5. hogy a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló 1868: 44. t.-cikket azonnal végrehajtsa s részükre az autonóm fejlődésre alkalmat nyújtsion;

6. hogy azon esetre, ha Ausztria mai államszerkezetét föderális alapon átalakítaná, a pragmatika sanctióban vállalt kölcsönös védelmi kötelezettség mi-kénti teljesítését az ország önrendelkezési joga alapján Ó Felségével és az osztrák népekkel egyetértésben szabályozza, s az erről szóló megállapodásokat hozzájárulás végett a népparlament elé terjessze;

7. hogy az ország kormányzását, utólagos "felelősség mellett a népparlament összeüléseiig teljesítse, s ekkor helyét a népparlament többségéből alakuló kormánynak adja át.»

Úgy véltem észre, hogy dr. Seidler a népszavazástól kissé idegenkedik, aminthogy akkoriban nem egyszer tapasztaltam, hogy a plebiscitum eszméje, főleg a régi politikusok körében, idegenül hangzik. Ennek oka abban rejlett, hogy a népszavazás gondolata el-lenséges oldalról lanszírozott. Felvilágosítottam dr. Seidlert, hogy Magyarországon a háborús viszonyok között a népszavazás sokkal könnyebben végrehajtható, mint egy képviselőválasztás. |A népszavazás lélektani motívuma ugyanis a tárgyi megfontolás, a képviselőválasztásé a személyes. kuzjicjejn. Az első inkább csil-lapítótag, és kiegyenlítőleg hat,, a másik ellenben fel-kelti az emberi szenvedélyeket. Világos tehát, hogy a

népszavazásnál zavargásoktól és az ország rendjének felfordulásától sokkal kevésbé lehet tartani.

Ami magát a rezolúciót illeti, kifejtettem dr. Seidler előtt, hogy a népkormány működését alkotmányos szempontból teljesen fedezni fogja. Az alkotmányos jogfolytonosság egy percig sem szakad meg¹, mert a népszavazás az országgyűlés feloszlásától számított három hónapi törvényes határidő alatt fog megtartatni, igaz, hogy a rezolúció végrehajtása alatt a parlament nem lesz együtt, de hiszen éppen arra van szükség, hogy a rezolúcióban foglalt nagy feladatok gyors végrehajtását személyi ambíciók és párttekintetek ne zavarják és akadályozzák. Viszont az országgyűlés időleges szünetelését pótolja a megnyilvánult népakarat, mely végre is minden jognak, minden alkotmányos életnek kútfeje és forrása.

A rezolúció első pontja a béke haladéktalan megkötését rendelte volna el. Természetesen, ebben a külön béke gondolata is bennfoglaltatott. Bár a területi integritás fenntartása már akkor kétséges volt, ennek a népakarat részéről történendő kikötése, természetes feltételt képezett. A kormány feladata lett volna, az ettől való eltérés felelősségét utólagosan viselni. Az általános választójog azonnali életbeléptetése a forradalmi feszültség sietős levezetését célozta, a közigazgatás államosítása pedig összefüggött a nemzetiségi kérdés megoldásával, illetve, a nemzetiségi intelligencia rögtönös elhelyezésével. A földbirtokreform a magyar politikában akkor még nem volt, kialakulva. Ezt a kérdést, mint sürgős problémát a forradalom állította homlokterbe. Am a Ferenc Ferdinánd-féle politikai iskola, már évekkel azelőtt foglalkozott ezzel a kérdéssel.

s maga a trónörökös, elismerte annak szükségét, hogy a mezőgazdasági proletariátus földéhsége mielőbb kielégít tessenék. Csak ahhoz ragaszkodott, hogy a hitbizományokat ne bántásák. E tárgyban egyenesen szavamat vette. A megboldogult trónörökös ugyanis súlyt fektetett a történelmi családok fenntartására, s csak addig volt hajlandó elmenni, hogy a hitbizományok szabad forgalmának akadályai, a családi tanácsok által megszüntethetők legyenek. Az ő emlékét tartottam tiszteletben akkor, midőn a hitbizományok kérdését a rezolúcióban mellőztem. Az ötödik pont utasította volna a népkormányt arra, hogy a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló 1868:44. t.-cikket azonnal végrehajtsa, s részükre az autonóm fejlődésre alkalmat nyújtson. A wilsoni elvek proklamálásának eredménye volt, hogy szeptemberben a nemzetiségi vezérek már nyíltan az autonómia alapjára helyezkedtek. Ám a szövegezés, mély csak az autonóm fejlődésre való alkalomnyújtásról beszél, már maga elárulja; hogy területi autonómiákról szó se lehetett. A nemzetiségi vezérek még ekkor is mérsékeltek álláspontjukat, s az autonóm fejlődés alatt azt értették, hogy a közigazgatás és a bírói szervezet terén a központi kormányzatba bekapcsolva, saját nyelvűit és saját embereiket használhassák, s csak iskoláik és kultúrintézményeik berendezése és igazgatása terén kívánták a teljes önkormányzati jogot. Ez minden esetre lényeges eltérés az osztrák felfogástól, hol egészen önálló, területi autonómiákról volt szó.

A rezolúció hatodik pontja által jön Magyarország népe a monarchia segítségére. A föderális államszerkezet elfogadása, s a pragmatika sanctióban vállalt kölcsönös védelmi kötelezettség további elismerése, vilá-

gos és félreérthetlen dokumentumokat szolgáltatott volna arra nézve, hogy Magyarország, a maga részéről a monarchiát továbbra is fenn akarja tartani. És nem szenved kétséget, hogy azon népakaratilag statuált körülmény, hogy éppen Magyarország siet segítő kezet nyújtani a sülyedő monarchiának, Ausztriában kétségtelenül mély erkölcsi és politikai hatást gyakorolt volna, s közel fekszik a feltevés, hogy a bomlási proceszszust meg is állítja. A józanabb elemekben felébredő évszázados közös gazdasági érdekek, a túlzó nacionalizmust bizonyára háttérbe szorították volna. Ezt maga dr. Seidler is elismerte, és elismerték az összes osztrák államférfiak és politikusok, kikkel a rezolúciót bécsi tárgyalásaim alatt közöltem. De Magyarország fellépése engedékenységre készítette volna az osztrák németeket is, kiknek azon körülménynél fogva, hogy a magyarok immár letértek a dualizmus álláspontjáról: nem lett volna többé sem okuk, sem módjuk, a nemzeti autonómiák berendezését továbbra is ellenezni. Az állami legfőbb hatalom pedig, mely eddig kötött kezekkel kísérletezett, a magyarországi új állásfoglalás révén, teljesen szabad kezet nyert volna a monarchia föderális újjászervezésével kapcsolatos munkálatok végrehajtására. Szóval az akadályoknak a legfontosabb pontokon való eltávolítása kellő eredményre vezethetett volna. A rezolúció utolsó pontja szerint a kormány a népparlament összeülését utólagos felelősség mellett végezte volna az ország kormányzását. Ez afféle polgári diktatúrát jelentett, de hiszen éppen erre volt szükség nemcsak a jelzett feladatok gyors és sima megoldása, hanem a közelgő forradalom megelőzése és elhárítása miatt is.

Jeleztem dr. Seidler előtt, miszerint egy percre se lehet kételkedni abban, hogy a béke, a választójog és a földbirtokreform kérdése a plebiscitum részéről nagy többséget biztosít a rezolúciónak, melyet a nemzetiségek is támogatni fognak, miután vezéreikkel e tárgyban folytatott megbeszéléseim komoly támpontot nyújtanak arra nézve, hogy ezt a kibontakozást, a wilsoni autonómia elve alapján, akkor még vállalják. Különösen hangsúlyoztam ezenkívül dr. Seidler előtt, hogy itt nemcsak a monarchia fenntartásáról van szó, hanem egyúttal a magyar szt. korona országainak, nemzetinek és népeinek együttmaradásáról is, mert ha a monarchia felbomlik, a magyarországi nemzetiségek is kiválnak a magyar állam testéből és idegen államokhoz csatlakoznak. Már pedig előttem, ez a döntő szempont.

A rezolúció szövegét írásban adtam át dr. Seidlemnek, ki szívesen vállalta, hogy azt előadásommal, — melyekről feljegyzéseket készített — az uralkodó elé terjeszti. Másnapra kéretett, hogy az uralkodó válaszát átadja. Másnap értesített, hogy a király nagyon el van foglalva, rögtönösen nem fogadhat, hanem ha néhány napig Bécsben maradnék, közölni fogja elhatározását. Mindjárt láttam, hogy baj van. A contremin megindult. Ennek dacára megígértem, hogy bevárom a döntést, mely idő alatt minden Összeköttetésemet megmozgattam a contremin ellensúlyozására. Vártam több napig, de nem mozdult semmi. Ekkor hazautaztam, s csak jóval később kaptam a kabinetiroda hivatalos értesítését, hogy ő Felsége nagy elfoglaltsága miatt, mostanában nem fogadhat.» Ami nem is lepett meg, mert a gödöllői végzete« séjour már előtérben állott. A ka-

marilla ismét győzött, de ez a győzelem a monarchia életébe és Magyarország integritásába került...

Ez a története utolsó kísérletemnek, melyet a monarchia és a királyság megmentése érdekében tettem. Ma is rejtélyt képeznek azon rugók előttem, melyek rezolúciós javaslatom mellőzését előidézték. Minden amellett szólt, hogy ezen tervnek sikerülni kell. Hiszen a döntő helyen akkor már kifogytak minden eszközből, minden lehetőségből, s nem volt egy eszme, egy mentő gondolat, vagy kibontakozási javaslat, mely a király tanácsosait irányította volna. A Wekerle kormány éppen akkor megint lemondásban volt, ami szintén könnyebbé tette a javasolt új népkormány beállítását. Ausztriában pedig a föderalizmussal kísérleteztek, aminek egyenesen segítségére jött a rezolúciós javaslat. Mi okozhatta tehát, hogy a kamarilla elgáncsolhatta tervemet, mely az akkori viszonyok szerint kézenfekvőnek mutatkozott? Hiszen láthatták, hogy az önálló hadsereg és önálló külügy, amivel akkor Budapesten operáltak, semmi hatással nincsenek a viszonyok konszolidálására. A közjogi vívmányok csodatevő hatása akkor már rég lejárt, a tarsoly, melyből sokáig éltek, kiürült, és ennek dacára nem akartak, nem mertek a sötétben közelgő események szemébe nézni. Hanem vártak, kapkodtak az utolsó percig, sőt Gödöllőn képesek voltak a sülyedő hajóra szedni még azokat is, kik a hajót megfűrták, csakhogy a helyzetei; a maguk javára még egyszer megmenthesék. A kivezető és kézenfekvő javaslat pedig az alatt ott feküdt a király asztalán, de ne adj isten, hogy egyikük is hozzányúlt volna, ne adj isten, hogy egyikük is azt mondta volna a királynak: Uram király, mi már mindenképp kifogytunk, ereszd el öreg szolgálodat, s adj

helyet az újaknak, de azoknak, akik Néked, háznak és népeidnek igazi és őszinte hívei, akik majd új eszmékkel, új tervekkel jönnek, trónod és országaid megmentésére. Egy se akadt, aki ezt megcselekedte volna. Hanem ehelyett tovább ragaszkodtak a hatalomhoz, mellyel pedig már élni sem tudtak, s midőn egy napon kigyuladt a ház fejük fölött, a gyújtogatókat hívták az oltáshoz segítségül.

Kellett-e egyéb a gyújtogatóknak? Csak természetes, hogy kezükbe ragadták a hatalmat, s most már a hatalom eszközeivel szervezték tovább a Forradalmát. És hogy annál szabadabb kezük legyen, még a miniszteri eskü alól is felmentették őket. Sőt a trón hivattott örei, a Király tanácsadói, a «Nemzeti Tanács» elé járultak, külön hűséget esküdni, óriási lendületet és segítséget adtán, ezzel a forradalomnak. Olyanformán néz ez ki, mint mikor az egyszeri gazda jégveréskor cséplőrúddal pusztította termését, mondván: No Uram Isten, csináljuk ketten, talán így többre megyünk! Ez a végzetesen párosult munka aztán rövidesen fényes sikerre is vezetett. Megindul három bús magyar, három főrend, az uralkodó osztály válogatott vezérei, felkeresik visszavonultságában a királyt, s felszólítják trónjának elhagyására. A király eleinte szabadkozik, de addig kapacitálják, erőszakolják, még végre aláírja a lemondó levelet, melyet az utca rivalgása mellett hoznak Budapestre, Ki hatalmazta fel herceg Eszterházy Miklóst, gróf Dessewffy Aurélt és báró Wlassics Gyulát arra, hogy Ekartsauba menjenek? Talán Károlyi Mihály? Vagy a budapesti utca? Mert tudtommal ezek voltak akkor a hatalom jogforrásai. Dessewffy Aurél gróf 1905-ben egy főrendiházi ülésen engem a dema-

gógia vádjával illetett. Ki követte el a demagógiát, én-e, mikor mérsékelt választójogi javaslatomat, akkor előterjesztettem, vagy a tisztelt gróf úr, midőn forradalmi érdekből lemondatta a királyt? Minden, ami ezután következik, már csak logikai folyománya annak a kettőzött végzetes munkának, melyet a hatalom régi és új birtokosai, az egész alkotmány, de főleg a királyság lerombolása körül együttesen végeztek. Mik voltak ezen együttes, pusztító munka rugói? Gyávaság, elhelyezkedés, vagy mentési, kísérlet? A későbbi történetíró legizgatóbb feladatát ezen rejtély okainak kifürkészése fogja képezni. Ma csak annyit lehet megállapítani, hogy a királyság bukása szabad és széles utat nyitott az események; további fejlődésének. Minden katasztrófák között ez volt a legnagyobb katasztrófa. Elveszett ezzel az egyetlen, utolsó szilárd pont, melyen a rend emberei lábukat megvethették volna. A hadsereg szétzüllesztése, a területi integritás kérdése, az egész nemzetét összeomlása, mind a királyság bukásához kapcsolódnak. És ide kapcsolódik a szörnyű dráma utolsó, sötét felvonása: a kommün...

IX

VISSZAPILLANTÁS HZ 1905-06-IK1 ESEMÉNYEKRE

Mielőtt a fentebbiekből eredő következményeket levonnám, rövid visszapillantást óhajtok vetni az 3905 — *1906-iki* eseményekre, amikor is tudvalevőleg, a választójog szőnyegre hozatala által, a demokratikus mozgalom előidézője lettem. Ma már senkivel szemben nincs okom az igazat tagadni, még önmagammal szemben sem. Bevallom tehát egész őszintén, hogy az általános választójog felvetésére két fontos ok készítette. Az első ok az volt, hogy a közjogi vitatkozásokból és katonai gravámenekből élősködő s a nagyhatalmi állást folyton gyengítő és veszélyeztető klikk-parlamenttől a monarchiát megszabadítsam, s ezen, századok óta szűk rétegekre támaszkodó, de éppen azért roskadozó intézményt, a tömegek erejével megerősítsem. A második ok az volt, hogy a, szociális gondolatnak a magyar parlamentbe való bevonulása által a fokozatos szociális fejlődésnek utat nyissak, hogy ezáltal minden

későbbi erőszakos megrázkódtatás elkerülhető legyen.

A következmények megmutatták, hogy mindkét preventív gondolat mily fontos érdeket képezett a magyar nemzet szempontjából. Ma már egészen világos, hogy az ezeréves magyar állam felbomlása és pusztulása a monarchia bukásának logikus következménye. Magyar érdek volt tehát, hogy ezt, a mi fennállásunknak és fejlődésünknek is alapját képező százados intézményt fenntartsuk és megerősítsük, s minden oly akadályt, mely ezen nagy cél elérésébe ütközőit, eltávolítsunk. Éppen ilyen magyar érdek volt az is, hogy a főleg? mezőgazdasági téren erősödő proletariátus elégedetlenségét a fokozatos szociális fejlődés bevezetése által meg szüntessük, s az agrárszociális mozgalmak, által felidézeti feszültséget, a robbanás elkerülése végeit, idejekorán levezessük. Mindkét preventív gondolat kiolvasható németbogsáni beszédemből, mellyel a «suffrage universel» eszméjét hivatalosan napirendre tűztem.

Politikai elégtételelem gyanánt szolgál, hogy a forradalom kiütése után a belátók és gondolkozók közül számosan — még korábbi ellenfeleim is — valahányszor velük összejöttem, sohasem mulasztották el fel- említeni előttem: mennyire igazam volt, midőn az általános választójog felvetése által, az immár bekövetkezett robbanást elhárítani igyekeztem. Akik azt állítják, hogy a forradalom a háború elvesztése által amúgy is bekövetkezett volna, nagy tévedésben varirlik! A magyar forradalom indító oka éppen az volt, hogy a vezető körök, még a háború alatt is, mikor pedig már a tömegek fizikai és vagyoni erejét teljesen igénybe vették, — még mindég mereven elzárkóztak nem csak a szociális reformok életbeléptetésétől, hanem még ezen

reformok komoly kezdeményezésétől is. A háborúval járó elégedetlenség és szenvedés csak sűrűbbé tette az általános elkeseredést, csak növelte a feszültséget, de a robbantó szikra az általános választójog volt, mellet utolsó percig éljeneztek. És hiába erőlködtek volna Károlyi Mihály és társai, vagy bármilyen más forradalmi elemek, ha a választójogot idejében életbeléptetik. Zavarok, pillanatnyi felfordulások a háború elvesztése folytán bizonyára támadtak volna, De egy általános jellegű, mindent felforgató forradalom ki van zárva, ha a feltörekvő osztályok idejében hatalomra kerülnek Csak nem bolondok, hogy a nehezen megszerzett politikai hatalmai; kockáztassák. A magyar nép, melynek körében órák lefolyása alatt terjedt el a forradalom, ha jogainak, s ezen jogok reális következményeinek birtokában van, az első perc alatt cserben hagyta volna a destruktív elemeket. Ebből még a szociáldemokrata, pártot sem veszem ki, mely szintén nem gondolt soha forradalomra. És hogy később mégis megcsinálta a forradalmat., sőt végeredményben még a kommünre is vetemedett, ennek oka éppen abban rejlik, hogy a párt józanabb és belátóbb, vezetői a hosszú alkotmányos küzdelmek meddősége és eredménytelensége folytán elvesztették a bizalmat, s a felforgató, anarchisztikus elemek kerekedtek felül. Ha a magyar szociáldemokrata párt a háború egész lefolyása alatt, — mint más államokban — benn ül a kormányban és részt vesz a kormányzásban, s ekképeri felelős tényezője a háború következményeinek: csak természetes, hogy sohasem adta volna a fejét forradalomra, melyét pedig nélküle felidézni és végrehajtani nem lehetett. Ugyanez áll a magyar parasztságra, ha bizalmi emberei

részt vesznek a háborús dolgok intézésében. Szilárd meggyőződésem, hogy ily módon a forradalmait s annak pusztításait okvetlenül elkerüljük.

Íme, sok egyebek mellett ez lett volna a legnagyobb, a legfontosabb következménye annak, ha az általános választójogot még 1905 06-ban megvalósítjuk és életbeléptetjük, De még ennél is tovább megyek. Nem bírok szabadulni attól a gondolattól, hogy ez esetben a háborút is elkerülhettük volna. Lehet, hogy ebben tévedek. Ám azt még sem lehet tagadni, hogy az esetben, ha 8-10 évvel a háború kitörése előtt Magyarországon egy demokratikus parlament irányítja és intézi az ügyeket, az agrárius érdekek egyoldalú pusztítása által aligha keveredtünk volna Szerbiával oly vámháborúba, mely ezen kis államot csaknem megfullasztotta, s ennek folytán ellenségeink karjaiba kergette. És ha 1912-ben, midőn a balkáni háború lefolyt, egy demokratikus magyar parlament a tengeri kijárok kérdésében Szerbia pártjára áll, s általában az egész háború lefolyása alatt a magyar politika nem a feudális Törökország fenntartása, hanem az önállóságra törekvő demokratikus balkáni államok mellett foglal állást: sem Szerbiával, sem a többi balkán állammal soha konfliktusba nem keveredtünk volna. Még tovább megyek. Ha igaz az, hogy Tisza István tényleg ellene volt a háborúnak — aminthogy magyar szempontból másképp nem is gondolkozhatott — mennyivel könnyebb helyzete leit volna a bécsi döntő tárgyalásokon akár neki, akár helyette más államférfinak, ha hátuk inogott Budapesten egy oly parlament áll, melynek demokratikus többsége és főleg szocialista csoportja a céltalan és kockázatos háború ellen nyilatkozik. Meri-e

valaki állítani, hogy abban az időben, I. Ferenc József alkotmány tisztelete mellett, felülkerekedhetik-e a háborús katonapárt, a magyar parlament vétőjával szemben? Lehetett volna egyáltalában még csak háborúra gondolni is akkor, Magyarország nélkül? És nem fekszik-e közel az a felfogás, hogy ez esetben az angol javaslat jut érvényre, mely az egész konfliktust nemzetközi konferencia elé utalta? Igaz, mindezek ma csik feltevések, de nem lehet tagadni, hogy közel járnak az igazsághoz, ha a másik feltevés, a demokratikus magyar parlament is adva van.

Mindezeket nem azért hoztam fel, mintha politikai előrelátásommal kérkedni akarnék. A politikusnak, s főleg a kormányférfiúnak kötelessége a dolgok fejlődését és eshetőségeit emberileg előre látni. Alii nem látja, az rossz politikus, rossz kormányférfi. De kénytelen voltam visszapillantást vetni az 1905—06-iki eseményekre azért, mert politikai körökben és a sajtóban itt-ott még ma is felbukkan egy-egy hang, mely a destruktív politika keletkezését az általános választójog felvetésétől számítja. A politikai inferioritásnak ebbeli megnyilatkozásával szemben sok mindent tudnék felhozni. Mondhatnám és bizonyíthatnám, hogy a történeti tények éppen az ellenkezőt igazolják, mondhatnám és bizonyíthatnám, hogy az a mérsékelt választójogi reform, melyet akkoriban proponáltam, még a fokozatos fejlődés elvét sem elégítette, ki, mondhatnám és bizonyíthatnám, hogy a destruktív politika mint visszahatás, éppen azon a ponton kezdődött, ahol a királyi — és kormány ígéreték által biztosított általános választójogot kijátszották, s ezáltal a szervezett munkásság és a paraszt proletariátus hitét a királyi szóban megingat-

ták. Ámde felhagyok a magam igazának bizonyítgatásával, s e helyett két oly férfiú nézetére hivatkozom, kik úgyis mint hazafiak, úgyis mint államférfiak, ma is az egész magyar nemzet osztatlan tiszteletét és bizalmát élvezik.

E két férfiú: gróf Apponyi Albert és gróf Andrássy Gyula. Apponyi jászberényi választóihoz intézett levelében a bolsevizmus bűneiről szólva, a következőket írja: «A legfőbb tanulság melyet e rettentő korszakból levonhatunk, mégis az, hogy a dolgok soha idáig nem fejlődhettek volna, a mai társadalmi rend erőszakos felbontását célzó irányzatok soha még mulóan sem hatalmasodtak volna el, ha a tömegek a társadalmi rend fokozatos átalakításának, saját jogos politikai és gazdasági igényeik kielégítésének céltudatos munkáját látják folyini törvényhozásban és kormányzatban.» Andrássy a «Pesti Hírlap» április 4-iki számában a munkáskérdést tárgyalva, az alábbiakat írja: «A múltban politikai és szociális fejlődésünk egyik Achilles-sarka volt, hogy a dolgozó nép, a városi és mezőgazdasági munkás csaknem teljesen ki volt zárva az alkotmányos életből. E hiány káros hatásait a nemzet és a munkásság egyaránt megérezte. Szociális törvényhozásunk nem emelkedett a kor és a szükséglet magaslatára, mert a nem képviselt elemek érdekeit sohasem ápolják oly gonddal az országgyűlések, mint a képviseltekét. S az alkotmány sáncaiból kizárt elemek mégsem szüntek meg politikai hatalom lenni. Nem éreztették befolyásukat a mindennapi politikai, törvényhozási és hatalmi kérdéseknél, de időről-időre szavuk döntővé vált. Nem mint választok, hanem mint utca szerepeltek. Nem válhattak konstruktív tényezőkké, ha-

nem destruktívek voltak. A törvényenkívüli utakra terelődtek, mert befolyásukat nem az alkotmányos testületeken belül, de azokon kívül, rájuk gyakorolt nyomás, fenyegetés és terror által tudták csak érvényesíteni. Hatalmuk volt, igazi felelősség nélkül. Sokkal túlzóbb elméletek és irányok rabjaivá váltak, mintha képviselve lettek volna a parlamentben. A kormány és a politikai életet irányító többi pártok kevésbé foglalkoztak a munkássággal és a munkásságnak erkölcsi megnyerésével és irányításával, mintha a kabinetkérdések és hatalmi kérdések eldöntésére állandó alkotmányos befolyásuk lett volna. A mellőzés érzete, a szociális törvényhozás terén való elmaradottságunk nehezítette ama munkásvezérek szerepét, akik a mérsékelt politikát képviselték. Politikai látókörük, felelősségérzetük, tudásuk is megérezte visszás politikai helyzetüket. Egyoldalúbbak maradtak, mint osztálytársaik ott, ahol már régibb idő óta részt vesznek a kormányzásban vagy legalább a kormányzat ellenőrzésében és a törvényhozásban. Ritkán történik, hogy a politikai mulasztások meg ne bűszmúlják magukat, de ritkán bosszulják meg magukat a hibák olyan gyorsan és tökéletesen, mint nálunk történt.»

Mély megindulással olvastam akkoriban Magyarország e két kiváló fiának fentebbi sorait. Ámde ezen érzésemet nem csak a támadások és üldöztetések ulán nyert elégtétel váltotta ki, hanem főleg az a napjainkban ritka megismerés, melyet e két magyar államférfi kortársai számára példa gyanánt szolgáltatott. Mindketten hosszú, küzdelmes politikai pályát futottak meg. Kivették részüket ők is támadásból, minden keسرűségéből, mely főleg szomorú napjainkban a magyar

politikával jár. És íme most, mikor a politika me-redekjeiről immár lefelé haladnak és pályájuk vége felé járnak, a bölcsesség által szinte megtisztulva, saját, emberi tévedésük beismerése árán is, igazságot szolgál-tainak a bántalmazott igazságnak. Ritka példa ez a magyar politikában, sőt még a természeti viszonyok közt is, mert az emberi tökéletesedés határait érinti. Tisztelet adassék érte nevüknek!...

Ezek után áttérhetek a monarchia érdekében telje-sített akcióim politikai következményeinek rövid levo-nására. Újból leszögezni kívánom, hogy ezen akciók-ban semmi más, mint a Ferenc Ferdinánd főhercegnek tett fogadalmam vezetett és irányított. Akkor már több mint egy évtizede távol álltam az aktív politikától, s úgy ez, mint családomnak adott szavam, továbbá rozoga egészségi állapotom, tiltó akadályt képeztek arra nézve, hogy az aktív politikai cselekvés terére visszatérhes-sek. Tehát nem szereplési viszketeg, nem hatalomvágy, hanem azon egyszerű kötelességérzet, mellyel a tra-gikusán elhunyt főherceg emléke iránt viseltetem, volt cselekvéseimnek egyedüli rugója. Bizonyítja ezt az is, hogy mindent a legnagyobb csendben, a nyilvánosság kerülése mellett végeztem.

Első, 1917. tavaszán tett lépésemet, a Berchtold greffait tárgyalás képezte. Ebből csak azt a részt kí-vánom kiemelni, mely a magyar választójog ügyére vonatkozik. Szinte kérleltem a grófot: figyelmeztesse nyomatékosan a királyt, ne adja ki kezéből az általános választójogot, mert ha ez a nagy, izgató eszköz az anti-dinasztikus elemek kezébe jut, könnyen megisméltődhe-tik a 48-iki eset, mely a dinasztia trónjába került. Feltevésem sajnos bekövetkezett. Pedig a király meg-

szívlelte a figyelmeztetést. Kinevezte az Eszterházy-kormányt azon egyenes utasítással, hogy az általános választójogot sürgősen valósítsa meg. Az új kabinet biztató auspíciumok közt indult, mert még a szocialistákat is sikerült választójogi javaslatához megnyernie, amely pedig nem volt se általános, se titkos, se egyéni. Ennek dacára zátonyra került az egész akció, mert se Eszterházyknak, se társainak nem volt bátorsága a parlamentet feloszlatni, s a választójog sürgős megvalósítása céljából kivételes rendszabályokhoz nyúlni. Ilyen időben a félnék embereknek kuckóban a helyük, nem a politikai szintéren. Az Eszterházy-kormánytnak tudnia kellett, hogy a meglévő klikk-parlamenttel az általános választójogot; tető alá hozni nem lehet. Miért vállalkoztak tehát, ha nem volt bátorságuk, se népszavazáshoz, se oktroihoz nyúlni, melyek akkor, már az egyedüli lehetőségeket képezték? Am inkább megfutottak, s ezzel cserbenhagyták a jószándékú királyt s a vergődő országot. A választójog ügye pedig ettől fogva teljesen az antidinasztikus elemek kezébe került, aminek a vége forradalom, s a trón összeomlása lett. Ezen a ponton terheli a felelősség az Eszterházy-kormányt a történelem előtt.

Második lépésem azon memorandum volt, melyet ugyancsak 1917 tavaszán a monarchia egész konstrukciójának átalakítása céljából az uralkodó elé terjesztettem. Fel lehet hozni, hogy ily mélyreható és gyökeres vállalkozások végrehajtására a háborús viszonyok alkalmasnak nem mutatkoztak, De hiszen nem is arról volt szó, hogy a dualisztikus berendezésről egyszerre áttérjünk a föderális rendszerre. A politikai feladat akkor abban állott, hogy a monarchia a háború komp-

likációiból teljes integritása mellett kivergődjék, s ennek előfeltétele az volt, hogy úgy Ausztriában, mint Magyarországon a különböző nemzetségek elégedetlensége, még a háború befejezése előtt megszüntettségük. Nem azt javasoltam tehát, hogy az egész Ferenc Ferdinánd-féle föderális koncepció rögtönösen megvalósításuk, hanem ezen koncepcióból csak annyi, amennyi az adott viszonyok között a monarchia elégedetlen népeinek megbékítésére feltétlenül szükséges és kormányzati intézkedések útján hamarosan biztosítható. A cseh államjog ünnepélyes elismerése, a délszláv egyesülés hivatalos proklamálása, továbbá Magyarországon a nemzeti törvény azonnali végrehajtása, éppen elegendő lett volna akkoriban a monarchia nemzetiségeinek nemcsak megnyugtatására, hanem oly fokú megbékítésére is, mely egyszerre véget vet mindenféle irredentizmusnak, s az ellenség nemzeti propagandáját is teljesen hatálytalanná teszi. Nincs igazuk tehát azoknak, kik főleg Ausztriában azzal fognak védekezni, hogy a Ferenc Ferdinánd-féle program megvalósítása a háborús viszonyok között lehetetlen volt. Ennek csattanós bizonyítéka éppen az, hogy mikor már a taktikázásokból végleg kifogytak, mégis csak rászánták magukat a föderális kísérletezésre, — csak hogy már későn. A csehek és délszlávok ekkor már az antant kezében voltak.

Azt hiszem nem is szükséges indokolni, mennyire más irányt vesznek az események, ha a monarchia nemzetiségeinek méltányos követelése még 1917. folyamán kielégítést nyernek. Egy bizonyos és pedig az: hogy sem a csehek, sem a délszlávok, sem a tótok és románok nem ugrottak volna ki a monarchia kötelékéből, melyet saját deklarációik szerint akkor még ők is fenn-

tartani és megvédelmezni akartak. A monarchia pedig régi egységében ülhetett volna a békeasztal mellé, s ha le is adja az olasz területeket s néhány oláh vármegyét, de legalább élete és existenciája megmarad s a jövőben meg mindent pótolhatott volna. Am a memorandum Bécsben süket fülekre talált. Pedig legerősebb ütőkártyámat játszottam ki, midőn Ferenc Ferdinánd és a király között létrejött egyességre hivatkoztam. Ennek dacára még sem okolom az ifjú királyt. Egyáltalában elítélem azt a divatos úzust, mely a királyt akarja a történekekért felelőssé tenni. Pedig egy nagy tábor gondolkozik így, de ezt a volt miniszterek szervezték, hogy saját hibáikat és bűneiket másokra tolják. Merem állítani: IV. Károly császár és király azzal foglalta el ősei trónját, hogy a monarchia újjászervezése céljából nagybátyjának, Ferenc Ferdinánd volt trónörökösnek programját tartja szem előtt. Első kinevezései is erre vallanak. A monarchia élére Czernin Ottokár grófot, Ausztria élére Clam-Martinitz grófot, a kabinetiroda élére Polzer-Hoditz grófot állítja. Valamennyien közismert hívei a néhai trónörökösnek. A birodalom összes népei mélyreható reformokat várnak. És ekkor előlép az a bizonyos «végzet-ember», aki a világtörténelem minden kataklizmájában döntő szerepet szokott játszani. Czernin Ottokár gróf külügyminiszter cserbenhagyja régi elveit, megbuktatja Clam-Martinitz és Polzer-Hoditz grófokat, kik a cseh-kiegyezést megvalósítani akarták, ellennyomás érvényesül az egész vonalon, mire az új kurzus visszazökken a régi kerékvágásba, melyet az ifjú király környezetének nyomása és befolyása miatt nem bír és nem tud többé más irányba terelni. Ugyanez történi: a magyar választójoggal is. A király itt is kezde-

ményezőleg lép fel, de kormányai cserbenhagyják, így jutott zátonyra a különbéke kérdése is, melyet a király forszírozott, de tanácsosai elgáncsolták. A délszláv egyesülést is akarta a király«, s tanácsosait terheli, hogy elkésett vele. Mindezek történeti tények és amellet bizonyítanak, hogy a király a legfontosabb kérdésekben felismerte a követendő utat, de jószándékait saját bizalmi emberei keresztezték. Ne okoljuk tehát a királyt, ki parlamentáris elvek szerint különben se kormányoz, hanem csak uralkodik. A kormányzásért a történelem ítélőszéke előtt azok felelősek, kik ama nehéz időkben tanácsosai voltak!...

Következik az 1918-iki kritikus év. A bécsi és budapesti januári tömegsztrájkokról rögtön meg lehetett állapítani, hogy ezek már a forradalom előszeleit képezik. Berchtold gróf főudvarmesterhez akkor intézett s a fentebbiek által közölt levelemben kétségbevonhatatlanul leszögeztem ezt aényt, tehát csaknem egy évvel előbb rámutattam, a forradalom veszélyeié, melynek elhárítása céljából oly népkormány sürgős beállítását javasoltam, mely az immár megindult tömegmozgalmak lecsillapítására a jótékony olaj hatását gyakorolhatta volna. Meri-e valaki vitatni, ha ez a népkormány a komoly polgári progresszív elemekből, a keresztényszocialistákból, a kiscgazdákból, s a szociáldemokratapártból és a nemzetiségekből még január havában, tehát csaknem egy évvel a forradalom kitörése előtt megalakul: juthattunk volna-e oda, ahová később tényleg jutottunk? Hiszen ez a népkormány dr. Giesswein Sándorral az élén, először is a békét kényszerítette volna ki, ha mindjárt különbéke árán is. Csak együgyű mese az némely urak részéről, kik a felelősséget meguktól el-

hárítani akarják, hogy ez esetben a németek hátba támadtak volna bennünket, akkor már Németország is az utolsó erőfeszítéseket tette, s lehet-e elképzelni, hogy még szövetségeseivel is, tehát az egész világgal háborúba keveredhetik. Ellenkezőleg, az akkori német győzelmek az angol seregek felett oly katonai helyzetet teremtettek, melyben a tisztességes béke könnyen kikényszeríthető volt, s az igazság éppen az, hogy ha Ausztria némely olasz területeket, Magyarország pedig néhány oláh vármegyét feláldoz, a monarchia egyébként minden nagyobb baj nélkül kerülhetett volna ki a háború kataklizmái közül.

Ám a javasolt népkormány a becsületes általános, egyenlő titkos választójogot is, akár népszavazás, akár oktroi útján rögtönösen életbeléptette volna, s ezáltal levezeti azt a politikai feszültséget és forrongást, mely Magyarországon a tömegmozgalmak forrását képezte. A komoly progresszív polgárság és a szervezett munkásság ezzel még kellő időben eléri küzdelmeinek célját, s az ország nem változhatott volna egy túlfűtött kazánná, mely végeredményben robbanás-hoz vezetett. Felesleges bővebben magyarázni, hogy a Károlyi-Jászi-féle kalandor-társaság se jutott volna ez esetben sorsdöntő szerephez. A szociáldemokrata-párt mindég szívesebben dolgozott a fent is támponttal bíró komoly politikai elemekkel, ha ezek is hozták a demokratikus választójogot és a hatalmat részükre. Kétséget nem szenved, hogy Károlyiék az első percben faképnél hagyják, kiknek esetleges további kísérletei, nélkülük közkomikumba fulladtak volna. A szociáldemokrata-pártnak különben sem volt soha ínyére a függetlenségekkel való szövetkezés. Bizonyítják ezt

az 1905-06-iki események, midőn a függetlenségi-párt szintén kilátásba helyezte részükre a választójogot, mégis inkább velem dolgoztak, s inkább viselték a «császári-párt» csúfnevet, mert felülről a választójogi reformot több joggal remélhették.

Nem egyszer szememre vetették, sőt akárhányan, akik azóta nagy hívei az általános választójognak, az-
 zal mentegetődznek, hogy 1905-06-ban azért fordul-
 tak ellenem, mert a szocialistákkal, ezekkel a destruktív
 elemekkel szövetkeztem. Ez téves és igaztalan beállítás,
 A magyarországi szociáldemokrata-párt — amint azt
 már fentebb is jeleztem — soha nem volt forradalmi
 alapon szervezve s a nemzetközi munkáspártnak ama
 nemet frakciójához tartozott, melyet Bernstein képviselt,
 ki a szervezett munkásság törekvéseit alkotmányos utón
 akarta kiküzdeni. Ha 1905-06-ban a magyarországi
 szociáldemokrata-pártnak valaki azt mondja, hogy ők
 tiz év múlva forradalmat fognak rendeznie ezt egy-
 szerűen bolondnak deklarálják, hiszen éppen akkor va-
 lósággal «császári» politikát csináltak, lévén ők a leg-
 nagyobb támogatói azon programnak, melyet I. Ye-
 renc József császár és király felhatalmazásával a Fe-
 jérváry-kormány képviselt. Ily körülmények közt azt
 hiszem, nem követhetem el főben járó bűnt, midőn a
 szocialistákkal akkoriban szövetkeztem. Dehogy is vol-
 tak ők akkor még destruktívek. Ellenkezőleg, egy kon-
 zervatív politikai feladat megoldásához nyújtottak se-
 gítségét, midőn a közös hadsereg védképességét velem
 együtt védelmezték. A destruktív irányzat a szociálde-
 mokrata-pártnak a hosszú küzdelmek meddősége miatt
 kezdett lábrakapni, mert — mint Andrassy Gyula a
 Pesti Hírlapban igen helyesen megállapította — «a

mellőzés érzete, a szociális törvényhozás terén való elmaradottságunk *nehezítette* ama munkásvezérek szerepét akik a mérsékelt politikát képviselték.» A végleges., átsiklás pedig a destruktív vágányra akkor történik, midőn a szociáldemokrata-párt Károlyiék kezébe kerül, fia az általános választójog zászlóját végig kezemben tudom tartani, ez a kisiklás nem történhetett volna meg. A szociáldemokrata-párt ez esetben továbbra is kitart a választójog felülről való megcsinálásának eredeti taktikája mellett, s az alulról való megcsinálás forradalmi, destruktív vágányára, irányításom mellett, sohasem tévedhetett volna. A kezemből kihullott zászlót Károlyi Mihály emelte föl. Érdeemes volt ezért engem a közéletből igazságtalanul kiüldözni?!...

És mert szeretek a dolgok végére járni, ma már bevallhatom, hogy szövetkeztem a szocialistákon kívül, más pártokkal is, melyek az általános választójog programját magukévá tették. Többek közt szövetkeztem az akkori keresztényszocialista-párttal is, de cíz a szociáldemokraták miatt titkolnom kellett. Szövetkeztem továbbá a kisgazdapárttal, melynek születésénél bábáskodtam, segítve, támogatva őket annak fejében, hogy az általános választójogot programpontjaik közé iktatták. Szövetkeztem az alföldi paraszt-párttal, melytől később mandátumot fogadtam el. Szövetkeztem végül a nemzetiségekkel, kik utolsó percig kitartottak mellettem. A radikális csoportról nem is szólok, mert éjjelkel nincs mit dicsekednem. Téves tehát az a beállítás, mintha csak a szocialistákkal szövetkeztem volna. Ezt a szemrehányást éppenséggel nem vállalhatom. Ellenkezőleg, szövetkeztem minden párttal, minden csoporttal, minden frakcióval, mely az általános választó-

jogot elfogadta és propagálta. Mert előttem csak a cél volt a szent, nem a pártok, emberek, formák és tradíciók. Ez vezetett későbbi akcióimban is, melyeket a háború folyamán teljesítettem, ez vezetett akkor is, midőn a választójog ügyének megmentése végett, a taktikából előrántott külön hadsereg ellen fordultam. És mentől inkább közeledtünk a háború szomorú végéhez, annál mélyebb gyökeret vert bennem azon meggyőződés, hogy a forradalmat s annak pusztításait csak úgy kerülhetjük el, ha a tömegfeszültség levezetése céljából az általános választójogot rögtönösen, még a háború befejezte előtt, megvalósítjuk. Ez volt a rugója azon leveleknek, melyeket a januári tömegsztrájk lezajlásakor Berchtold Lipót gróf főudvarmestemnek, dr. Piffli bécsi hercegérseknek és P. Andlaunak írtam, melyekben rámutatva a közeledő forradalomra, oly népkormány beállítását sürgettem, mely a tömegmozgalmak lecsendesítése és szabályozása céljából, az általános választójogot azonnal életbelépteti. Ha ez akkor megtörténik, s a javasolt népkormány a keresztényszocialistákból, a kisgazdákból, a nemzetiségiekből és a szociáldemokrata-párt mérsékelt tagjaiból megalakul, az 1918-iki eseményeket egész más hajtóerők irányítják. Ez a népkormány a békés evolúció jegyében dolgozhatik, s a demokratikus átalakulást végző kormányzati munkáját nem forradalmi láz, nem forradalmi erők, hanem a természetes fejlődés és haladás irányelvei szabályozhatták volna, főleg azon oknál fogva, mert nem a felforgató elemekre, nem az utcasöpredékére, hanem a békés polgársággá támaszkodik. Az ország pedig a forradalmat és annak pusztításait elkerülve, itt állhatna békében és rendben, a háború veszteségeit pótló

szorgos polgárai munkában. Milyen más perspektíva! Csak természetes, hogy 1918. januárban még a nemzetiségek is kész örömmel vettek volna részt egy népkormány alakításában. Sőt egyenesen várták a meghívást. És még természetesebb, hogy ezáltal minden régi bajunk közt a legnagyobb: a nemzetiségi kérdés is megértő, végleges rendezés alá kerül. Akkor még egy becsületes, demokratikus választójog, és a nemzetiségű törvény őszinte végrehajtása, elegendő volt a megoldáshoz. A nemzetiségi vezérek se kívántak többet, mert a háborús helyzet se indokolt többet. Ámde gyakran hallok azon ellenvetést, hogy ha teljesítjük is követeléseiket, a háború elvesztése folytán amúgy is cserbenhagytak és megcsaltak volna bennünket. Ezt rendszerint azok mondják, akik érzik hibájukat, s ezzel próbálgatják magukat és az országot vigasztalni. De ez csak üres feltevés, míg a másik eset, vagyis az, hogy kívánságaik mellőzése kenyértörésre fog vezetni, tényleg bekövetkezett, ez már történelmi faktum, szomorú valóság, mely a magyar állam integritásába került. Feltevésekkel nem lehet tényeket cáfolni, s az igazság mindenesetre azok oldalán van, kik a nemzetiségi kérdés rendezését s eképpen a kenyértörés elkerülését, a nemzetiségek méltányos kívánságainak kellő időben való kielégítésével akarták biztosítani. Mondjuk azonban, hogy a feltevés valóban bizonyul, s a nemzetiségek, dacára kívánságuk teljesítésének, mégis megcsaltak volna bennünket. Helyzetünk még akkor is előnyösebbé válik, mert minden különösebb politikai áldozat nélkül, oly erkölcsi sikerre teszünk szert, mely egész más világításban állítja nemzetünket Európa színe elé. Ugyanis az adott viszonyok közt az általános választójogi és a nemzetiségi törvény

végrehajtásának koncedálása politikai áldozatot már nem jelentett, mert bármiképpen végződött volna is a háború, ezen két kérdés megvalósítása elől többé kitémi nem lehetett. Másrészt azonban a nemzetiségeit ezen kétrendbeli kívánságának kellő időben való teljesítése folytán, nem a népek ránkfogott, ellenszenves elnyomója gyanánt, hanem mint a régi lovagias, gavallér magyar nemzet jelenünk meg a párisi ítélőszék előtt, ahol politikai teherzámlánk ezen körülmény által mindenestre csak kevesebbedéit volna. Tehát semmit sem veszünk, csak nyerhettünk volna. Szilárd meggyőződésem azonban, hogyha nemzetiségi állampolgárainkkal kellő időben őszintén megbékülünk, az elszakadás se egyik, se másik részről, még az ellenség győzelme esetén se következett volna be. Nem is beszélek arról, ha ez a megbékülés, a háború kitörése előtt történhetett volna meg. Ez esetben az elszakadásnak még csak gondolata is kizárva marad. A kérdés ugyanis, mint fentebb is jeleztem, a nemzetiségi vezérek politikai kielégítésén fordult meg. Hiszen tudvalevő, hogy a tót és román népnek eszeágában sem volt tőlünk elszakadni. A katasztrófa vezető bajt, a politikai érvényesülés kiküzdésének reménytelensége idézte elő. Ha a magyar politika nem jelszavakkal, hanem a reális élet eszközeivel kezeli a nemzetiségi kérdést, állítom, hogy a katasztrófa biztosan elkerülhető lett volna. Jól ismertem a nemzetiségi vezérek mentalitását. A legnagyobb politikai elégtételnek, a legnagyobb megtiszteltetésnek éppen azt tartották, ha egy «Habsburg» kezéből nyernek vala miniszteri tárcát. És ha ezt dr. Vajda Sándor és dr. Hodzsa Milán Magyarországon még idejében elérik, s ennek révén fajtestvéreik szintén elhelyezkedést nyernek az ál-

lami kormányzatban, sohasem cserélik el a habsburgi birodalomban viselt fényes állásaikat és helyzetüket a Bukarestből és Prágából kínált bizonytalan miniszteri tárcákért és hivatalokért. Természetesen az osztrák nemzetiségi ügyek kezelésének is párhuzamosan kellett volna ezzel együtt haladni. Ma is megingathatatlanul hiszem, és vallom, hogy ez esetben sohasem kerültek volna a magyar parlamentben felolvasásra az elszakadó nyilatkozatok, hanem beállott volna az a szinte hihetetlen helyzet, hogy dr. Vajda Sándor és dr. Hodzsa Milán a magyar kormányban ülve védelmezték volna a béketárgyalásokon velünk együtt Magyarország területi integritását. Bizonyára ez is más perspektíva!

X.

KONZEKVENCIÁK

Az ausztriai autonómiák berendezése tárgyában 1918. nyarán tett előterjesztésem már lényegesen megváltozott helyzetben történt. A németek visszavonulásban voltak. A háború elvesztésének szorongató sejtelme ült a lelkeken. Az antant nemzetiségi propagandája állott előtérben. A politikai konjunktúrát már nem a katonai helyzet, hanem a nemzetiségi kérdés dominálja és pedig az egész monarchiára kiterjedően. Tisztán lehetett látni, hogy az antant ezen a ponton akarja megdönteni az osztrák-magyar birodalmat. Most már igazán a monarchia létéről és nemlétéről volt szó. Ha a béke tárgyalásokon az antant nemzetiségi programja érvényesül, kész a katasztrófa. Ezt akartam megelőzni, midőn egyenesen a királyhoz fordultam, s azt javasoltam, hogy a lehető legsürgősebben, még a béketárgyalások előtt, mindkét államban a nemzetiségi kérdést őszinte és békés megegyezés útján, magukkal a nemzeti-

ségekkel oly formában kell rendezni, hogy ez a rendezés, miint a monarchia nemzetiségeinek akarata, a béketárgyalásokon kész dolog gyanánt respektáltassék. Ez esetben ellenségeinknek nem lesz joga és oka reánk más megoldást oktrojálni, és a monarchiát szétdarabolni.

Még akkor nem volt késő. A csehek akkor még nem proklamálták elszakadásukat Ausztriától, a horvát sabor pedig hivatalosan a tartományi autonómia alapján állott. És hogy Magyarországon éppenséggel nem volt akkoriban kiélezve a nemzetiségi kérdés, bizonyítja az, hogy a parlamentben még mindig az a régi kedélyes «lehurrogató» politika járta, melyet mindkét részről annyira megszoktak, hogy ennek dacára a magyar és a nemzetiségi képviselők a folyosókon minden harag nélkül érintkeztek, sőt barátkoztak egymással. Szóval egy népkormány őszinte és becsületes közeledése által a magyarországi nemzetiségek kibékítése még akkor is biztosítható lett volna. A helyzet inkább Ausztriában volt kritikus, a csehek magatartása miatt. Bent ültek ugyan még akkor a Reichsratban, s hivatalosan a januári program alapján állottak, — mely csak a népek önrendelkezési jogát és a nemzeti kisebbségek védelmét hangsúlyozta, — de már látni lehetett az egész vonalon azt a széles, nagykiterjedésű politikai és katonai akciót, melyet főleg külföldön és a harctereken az önálló csehszlovák állam megteremtése céljából kifejtettek. A Rubicon azonban júniusban — mikor a királynak előterjesztésemet megtettem — még mindig nem volt átlépve, s ez csak négy hónap múlva, október 2-án következett be, midőn Stanek, a hosszú sikertelen tárgyalások eredményeképpen az önálló csehszlovák államot a Reichsrat nyílt ülésén proklamálta. Közel fek-

szik tehát a feltevés, hogy azon esetre, ha Csehország, rögtönösen megkapja teljes állami önállóságát, s a dualizmus révén a másik két állammal egyenrangú faktora lesz a monarchiának, a csehek bizonyára kétszer is meggondolták volna az elszakadásnak rájuk nézve is súlyos és kockázatos kérdését. Hiszen így is négy hónapig: töprengtek és gondolkoztak, még a döntő lépésre elszánták magukat. Igaz, hogy ezalatt a háború végkimenetelét is várták. Alig forog fenn azonban kétség az iránt, hogy az esetben, ha a monarchia többi részei együtt maradnak, — már pedig a többiekkel való megegyezés által együtt maradtak volna — végeredményben már csak a gazdasági okok kényszerítő hatás H alatt is, Csehország mint önálló és egyenrangú állam, szintén bennmarad a monarchia kötelékében. És ezzel a monarchia meglelt volna mentve. És hogy ennek éppen az ellenkezője történt, annak oka az osztrák és a magyar államférfiak belátástalanságában keresendő, akik még mindig ragaszkodtak a már megbukott dualizmushoz. Ausztriában még akkor is kötötték magukat a német hegemonia fenntartásához, magyar részről pedig nem mertek és nem tudtak lemondani azon politikai befolyásról, melyet a bukott dualizmus biztosított. Elismerem, hogy ez akkor súlyos közjogi áldozatot képviselt. De nem ért-e fel ezen áldozattal az a másik kétségtelenül nagy politikai eredmény, mely a monarchia további fennállását és Magyarország integritásának megmentését jelentette volna.

A délszláv kérdést pedig, bár komplikáltabbnak látszott, még könnyebben lehetett volna rendezni. Hiszen se a horvátoknak, se a szlovéneknek, se a bosnyákoknak eszük ágában sem volt, a monarchiából kiválni.

Csak a szerbek kacsingattak Belgrád felé. Sőt a horvátok a sabor határozata szerint egyenesen Szent István birodalmának kötelékében akartak maradni, s egy autonóm tartomány formájában hozták volna magukkal Boszniát és Hercegovinát, továbbá Dalmáciát az egész tengeremlékkel együtt. Csak egy feltételük volt: az összes délszlávok egyesülése s ezen cél elérése érdekében készek voltak összes területeikkel együtt a magyar szent korona fényét gyarapítani. Szomorú valóság, hogy ez a terv a magyar politika zátonyain tört össze. Bosznia és Hercegovina közvetlen idecsatolásának követelése lehetetlenné tette a délszláv egyesülést, s ezáltal az egész délszláv kérdés megoldását, aminek a következménye az lett, hogy nemcsak Boszniát és Hercegovinát, hanem nyolcszázéves tartományunkat, Horvát-Szlavonországot is elvesztettük. Azt még értem, hogy egy független, önálló délszláv hatalmi szervezet határaink mellett nem állott érdekében a magyar politikának, de sohasem fogom tudni megérteni azt, miért kellett megakadályozni ezt az egyesülést abban a formában, amelyben tervezve volt, s mely a magyar birodalom szempontjából területnövekedést és új, hatalmas gazdasági erőforrásokat jelentett. Valóban, a jelenkori politikusnak megáll itt az esze, s a későbbi történetíró feladata lesz, kikutatni azon okokat és rugókat, melyek a felelős tényezőket végzetes álláspontjuk elfoglalására készítették. A délszláv egyesülés megakadályozása kegyelemdőfést képezett a monarchiára nézve. A király jószándéka, mellyel az egyesülést saját, spon-tán elhatározásából kifolyólag az utolsó percben szankcionálni akarja, már későn érkezik. Mondják, hogy utólag a magyar kormány is hozzájárult az egyesülés-

hez. Ez mutatja, hogy ekkor is nem a monarchia, hanem saját pozíciójuk megmentését tartották szem előtt. Pedig ekkor már igazán annak a monarchiának megmentéséről volt szó, melynek sorsával Magyarország sorsa is szorosan össze volt kötve. Csodálatos az a vakság, mellyel a magyar politika ezeket a sorsdöntő Kérdéseket kezelte. Vezető államférfiaknak, tekintélyt élvező politikusoknak, a többségi pártoknak, még csak halavány sejtelmük se volt arról, hogy nemzetiségeink csak annak a Magyarországnak a kötelékében hajlandók megmaradni, mely egyúttal a monarchia alkotórészét is képezi. Mert ellenkező esetben, ha másért nem is, de az ország területi épségének fenntartása miatt, még áldozatok árán is sietniök kellett volna a monarchia alátámasztására. Ámde nem siettek. Ehelyett még az utolsó percben is az elszakadás mellett dolgoztak, midőn végső ütőkártya gyanánt a personál uniót, a külön hadseregei és önálló külügyet hozták. És a történelem egykor fel fogja jegyezni, hogy a magyar uralkodó osztály politikájának kardinális hibája éppen az volt, hogy a legkritikusabb pillanatban nem vetett számot azon sorsdöntő kérdéssel, hogy a monarchia szétesése, az ezeréves magyar állam felbomlását is maga után fogja vonni...

Szeptemberi személyes intervencióm arra az időre esik, midőn Bécsben már a föderálismus gondolatával foglalkoztak. Tényleg akkor már ez volt az egyetlen menekvés a monarchia számára. Am az osztrák államférfiak nem mertek cselekedni. Csak tapogatództak és kísérleteztek. Pedig- elhatározó, gyors cselekvésre volt szükség. De erre nem bírták elszánni magukat, nyilván az osztrák németek és a magyar olygarchia miatt, kik

a dualisztikus rendszerhez, mint az utolsó falat kenyérhez, görcsösen ragaszkodtak. Eme súlyos órákban terjesztettem dr. Seidler Emő kabinetigazgató útján a fentebbi néprezolúciót az uralkodó elé. Ezen rezolúciónak hármassal alapgondolata volt. Az egyik az, hogy L király fel szabadíttassék az olygarchia nyomása alól, a másik, hogy Magyarország s annak összes népei siessenek s sülyedő monarchia megmentésére, a harmadik, hogy a béke kieroszakolása, s a demokrácia életbeléptelése, most már minden további halogatás nélkül, népszavazás által alátámasztott polgári diktatúra útján valóssítassék meg. Ma is megvagyok győződve, hogy a kívánatos politikai és erkölcsi hatás nem maradt volna el. Hiszen Ausztria 40 éven keresztül éppen ahhoz volt szokva, hogy Magyarország az együttélést rossz házasságnak tartja, s csak várja a kedvező alkalmat a válás kimondására. És íme a kedvező alkalom megérkezett, ámde Magyarország, ahelyett, hogy fenyegetéseit beváltaná, ellenkezőleg a kritikus pillanatban, jóakarattal fordul Ausztria felé és segítőkezett nyújt a bete^ monarchia, megmentésére! Magyarország népeinek ezen férfias fellépése lenyűgöző és a széthúzó törekvésekre elsőprő hatást gyakorolt volna Ausztriában. És nem szenved kétséget, hogy a bomlási processust meg is állítja, s a föderális berendezkedést lehetővé teszi. Pedig akkor ettől függött Magyarország sorsa is!

Bizonyára Csehországgal lettek volna nehézségek, mely akkor már csaknem teljesen az ántánt kezében volt. A csehek azonban még mindig bent ültek a Reichsratban, csak hat hét múlva proklamálták az önálló cseh-szlovák államot. Kérdés, ha látják a monarchia népeinek új cohasióját, nem gondolják-e meg az utolsó

percben magukat? Mert nézetem szerint Csehország elszakadása sikerrel csak abban az esetben volt keresztülvihető, ha ugyanakkor a monarchia többi népei és nemzetei is függetlenítik magukat. Vagyis a birodalom teljes szétbomlása esetén. Anglia Magyarország, Ausztria, Horvátország s a többi népek a monarchia kötelékében együtt maradnak, alig hiszem, hogy Csehország politikai és gazdasági önállósítása gyakorlatilag keresztülvihető lett volna. Mondjuk azonban, hogy Csehország ennek dacára kiugrik. Egy percig se kételkedem, hogy rövidesen visszatér, mert gazdaságilag megfulladt volna.

A délszláv kérdés még szeptemberben is kedvezően állott a rendezés céljából. Tudvalevő, hogy sem a horvátok, sem a szlovének, sem a bosnyákok kiválni nem akartak. Dalmáciában sem volt még akkor véglegesen eldöntve ez a kérdés. Csak a szerbek adták el magukat az antantnak, illetve Belgrádnak, de ezek kisebbségben voltak. Ha az uralkodó még szeptemberben hivatalosan proklamálja a délszláv egyesülést és Horvátország szupremáciája mellett a délszláv tartományok most már tömörülve, akár mint autonóm, akár mint önálló állam elhelyezkedhetnek a föderalizált monarchiában: a délszlávok sohasem csatlakoznak Szerbiához, hanem a habsburgi birodalomnak továbbra is integráns részét képezik. A néprezolúció gyors végrehajtása által ekképen Magyarország, Ausztria, Horvátország bizonyosan továbbra is együtt maradnak. És ezzel adva van a monarchia magva. Ezt érhattük volna el a rezolúciós javaslat elfogadása által. Majd jelentkezett volna aztán Csehország is.

Mint fentebb is jeleztem, a magyarországi nemzetiségek, az akkori viszonyok között, a rezolúciós ja-

vaslat elfogadását és támogatását, a wilsoni autonómia elve alapján vállalták. Tehát még szeptemberben is régi hazájuk kötelékében akartak maradni. A netáni kételyek elosztatása céljából elárulhatom, hogy a rezolúció 5-ik pontja, mely a népkormányt arra utasítja, hogy a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló 1868:44 t. cikket azonnal végrehajtsa, s részükre az autonóm fejlődésre alkalmat nyújtson, — Dr. Hodzsa Milán sajátkezü fogalmazványát képezi. Az eredeti kézirat ma is birtokomban van. Dr. Hodzsa Milán nagyon jól tudta, hogy a rezolúciós javaslat a monarchia megmentését célozza, s midőn annak elfogadásával és támogatásával csaknem az utolsó percig a monarchia érdekében dolgozott, ezzel csak azt bizonyította, hogy régi hazája kötelékében őszintén megakart maradni.

A népszavazás se okozott nehézségeket. Zavargásoktól, az ország rendjének felfordulásától nem lehetett tartani, mert a népszavazás a tömegfeszültségre inkább csillapítólag hat. Emellett a népszavazás gyorsan lett volna megejthető. A községi választók listája minden faluban készen áll, ez elég széles választójog, mert a nők is szavaznak benne. Maga a föderális átalakulás kérdése sem képezhetett már akkor akadályt. Hiszen Ausztriában épen azt akarták s a rezolúció e tárgyban egyenesen segítségére jött az osztrák törekvéseknek. Az a fontos körülmény pedig, hogy a rezolúció a pragmatika sanctioban vállalt kölcsönös védelmi kötelezettséget kifejezetten hangsúlyozta, megnyugtathatta az uralkodót és környezetét a tekintetben, hogy a monarchia továbbra is mint nagyhatalmi szervezet és alakúját fog fennmaradni. Közjogi szempontból, az adott viszonyok között, még magyar részről se kelthetett

aggályt a rezolúció, mert a tervezett tiszta föderális formáció katonai téren több közjogi előnyt biztosított a már idejét múlt és a háború következményei folytán megbukott dualizmusnál. A felsorolt okok tehát egyenesen parancsolóvá tették a rezolúció acceptálását mindazok részéről, kik a monarchia fenmaradására még valamelyes súlyt helyeztek. És megtörtént az a szinte csodálatos eset, hogy épen azok nem nyúltak hozzá, akiknek leginkább érdekében állott. A néprezolúció pontjainak gyors végrehajtása által egész biztosan meg lehetett volna még menteni a helyzetet. Am a kamarilla, meh vasgyűrűként vette körül a királyt, még az utolsó percekben MS inkább saját magát igyekezett menteni. És ezzel beteljesedett a monarchia és vele Magyarország sorsa is. Consumatum est...

Könyvem végéhez érkeztem. Mint a fentebbiekben olvasható, egész politikai működésem főcélja az volt, hogy a monarchia megmentését célzó akciókban, a döntő tényezőknek segítségére legyek. Ezzel hazámnak is szolgálatot véltem teljesíteni, mert előre láttam, hogy a monarchia bukása után Magyarország bukása fog következni. Megismerésem szerint a monarchia megmentésének a következő feltételei voltak, először: Ausztriában a nemzeti autonómiák berendezése a dualisztikus államszerkezet átalakítása által, másodsor: Magyarországon a nemzetiségi törvény végrehajtása, s végül harmadszor: ugyancsak Magyarországon az általános választójog behozatala. E három feltételnek együttes, gyors, még kellő időben való végrehajtása, minden bizonnyal olyfokú politikai összehatást vált ki, mely útját állja a monarchia szétbomlásának és a bekövetkezett forradalmaknak, ÉS végződött volna bármiképen is a

háború, a monarchia, ha mindjárt megcsönkített állapotban is, de továbbra is életben marad. Hiszen a történelem tanúsága szerint, volt része a habsburgi-birodalomnak ennél nagyobb katonai vereségben is. Napoleon valósággal összetörte Ausztriát a harctereken, mégis kilábalt belőle. És most megölte egy eszme, Napoleon posthumus hagyatéka: a nemzetiségi kérdés. A régi, hatalmas, nagy monarchia, mellyel századokon keresztül nem bírt az ellenség fegyvere, pozdorjává tört egy politikai zátonyon, melyet pedig kellő előrelátással útjából eltakaríthatott volna. És a szíves olvasó — kinek türelmét hálásan köszönöm, — most joggal kérdezheti: miért kellett tehát mindezeknek így történnie? Miért kellett a monarchiának elsülyednie, ha a sziklák, melyeken hajótörést szenvedett, eltakaríthatók voltak? Mi okozta, hogy a mentési kísérletek véges-végig kudarcot vallottak? Magam is sokat törtem ezen a fejemet. És bármennyit is töprengtem, bármennyit is gondolkoztam, mindent összevetve, minden megismerésemet és tapasztalatomat megfontolva, százszor is arra az eredményre jutottam, hogy az összeomlás igazi okát a hatalmi birtokállomány képezi, melyhez a pártok, osztályok és klikkek mindkét államban az utolsó pillanatig ragaszkodtak. Igen, a hatalmi birtokállomány! Ez a retentő moloch, mely elnyelt mindent mely érdekét veszélyeztette. Ha jöttek új eszmék, új gondolatok, — elnyelte. Ha jöttek tanácsok és javaslatok — elnyelte. Ha jöttek friss, tettekre kész emberek — elnyelte. Míg végre elnyelte az egész monarchiát és ezzel önmagát is felémésztette.

Bizonyára lesznek tisztelt olvasóim között olyanok is, — távolról sem veszem rossznéven, — akik azt

fogják mondani: könnyű a történetek után beszélni, könnyű utólag kritikát gyakorolni. Bátorodom azt válaszolni, hogy a fentebbiek tanúsága szerint a döntő tényezőkhöz intézett, s minden alkalommal a király kezéhez jutott előterjesztéseimben mindig előre jeleztem a közeledő veszélyeket, melyek a monarchiát és dinasztiát fenyegették. Tehát nem utólagosan beszéltem. És mindig jeleztem azt is, hogy a fennálló rendszer, az igénybe vett eszközök, katasztrófára fognak vezetni. A közzétett akták és okmányok, amelyeknek eredetije birtokomban van, ezt kétségbevonhatatlanul igazolják. És minden alkalommal, legjobb tudomásom, belátásom és megismerésem szerint tettem meg azon javaslatokat, melyeket a veszélyek elhárítására alkalmasnak és szükségesnek tartottam. Egy bizonyos, hogy azok az eszközök, melyekkel a felelős tényezők dolgoztak katasztrófára vezettek. Nagy kérdés: nem-e történik minden más-képen, ha a jószándékú ellen javaslatok megszívleltetnek? Mert tudtommal e téren nem egyedül állottam. Ma is szent meggyőződése, hogy a katasztrófát elkerülhettük volna. A kritikához tehát erkölcsi és politikai szempontból épen azoknak van legtöbb joguk, akik a monarchia világtörténeti kataklizmájában Cassandra mostoha szerepét játszották. Ám ami engem illet, kritikámmal senkit bántani nem akartam, csak az igazságot kerestem.

Az igazság megállapítása pedig viszonyaink között legfontosabb érdekét képezi hazánknak. Nemcsak azért, hogy a múltból nyert tanulságok okulást szolgáltatassanak a jövőre, hanem azért is, hogy ezen tanulságok a delejtű szerepét töltsék be a tekintetben merre menjünk, merre haladjunk, mit cselekedjünk? Ezek ma

az igazi sorsvető kérdések. A legnagyobb igazság, melyet könyvem az olvasó elé tár az, hogy Magyarország bukása, a monarchia bukásának logikus folyománya. Vonjuk le ebből a tanulságot. De szolgáljon ez jövőre delejtű gyanánt is ama nagy kérdésekben: merre menjünk, mit cselekedjünk? Mert állítom, hogy a monarchia csak politikailag szűnt meg. Mint gazdasági egység ma is fennáll, s a bibliai leányzó szerint, csak alszik. Am ha a normális viszonyok visszatérnek, s a termelés és forgalom megindul az egész vonalon), a leányzó felébred, s a monarchia organizált, hatalmas, nagy gazdasági egysége rögtön funkcionálni kezd. És hiába minden diplomáciai ravaszság, hiába minden erőszak, a gazdasági erők közrehatása folytán a régi fogyasztási és termelési terület mindég egységesebb és szilárdabb lesz. Emberi ész, emberi erő ezt a fejlődési folyamatot nem fogja tudni megváltoztatni, mert ennek oka azon természeti viszonyokban rejlik, hogy a vasúti fővonalak Bécs és Budapest felé futnak, s a mellékfolyók ezentúl is a Dunába és a Tiszába folynak. Így fogják a természeti erők a monarchia gazdasági egységét, nem is hosszú idő múlva, automatikusan helyreállítani. Európa is be fogja látni, — mert be kell látnia! — hogy egy középeurópai kapitalista gazdasági egység az egyetlen biztos mentsvár az oroszországi bolsevizmus ellen. A legitimitás elvén a többi már önmagától következik. A gazdasági egységet természetesen politikai egység fogja követni. És ekkor fog Magyarország is halottaiból feltámadni!